

Strategi för
utveckling av hållbar
natur- och kulturturism
i Jämtlands län

*Omslagsbild: Turister i Bydalen omkring 1915.
Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå.
Omslaget och bilden ovan visar byggnadsminnet
Enafors turisthotell med fjället Storsnasen i bakgrunden.
Foto: Johan Looock.*

Denna publikation är producerad av Länsstyrelsen Jämtlands län.

(Antagen av länsstyrelsens styrelse 2007-12-10.)

Redaktör: Johan Looock

Redaktionskommitté: Hans Halvarsson, Johan Looock,
Eva Näsman och Lillian Rathje

Text: Johan Looock och Hans Halvarsson (länsstyrelsen)
samt Robert Pettersson (ETOUR)

Grafisk form: Jonasson Grafisk Design

Tryck: Prio Digitaltryckeri, Östersund 2008

Tryckt på MultiDesign, tillverkat av FSC-certifierad massa

Strategi för
utveckling av hållbar
natur- och kulturturism
i Jämtlands län

INNEHÅLL

Sammanfattning av strategin	3
Inledning	5
Möjligheter och utmaningar	5
Uppdragets bakgrund	6
En samlad naturvårdspolitik (skr. 2001/02:173)	7
En politik för en långsiktigt konkurrenskraftig svensk turistnäring (prop. 2004/05:56)	7
Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag (prop. 2004/05:150)	8
Regional utvecklingsstrategi för Jämtlands län	8
En ny turistpolitik för EU – mot ett stärkt partnerskap för turismen i Europa	9
En europeisk Agenda 21 för turism	10
Uppdragets genomförande	11
Metod och avgränsningar	11
Dokumentets disposition	13
Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län	14
Övergripande förhållningssätt	14
Förutsättningar	17
Förankring, roller och tidsperspektiv	18
Åtgärds punkter	18
Identifiera attraktioner och utvecklingsbara turismsatsningar i skyddade natur- och kulturmiljöer	19
Tillvarata och utveckla människors kunskaper och kompetenser	22
Analysera marknaden, skapa en turistisk infrastruktur och frambringa turistiska produkter	23
Uppmuntra nyskapande förmedling av natur- och kulturvärden	26
Utveckla system för att överbrygga målkonflikter	27
Finansieringsmöjligheter	30
Regionalt strukturfondsprogram för regional konkurrenskraft och sysselsättning i Mellersta Norrland	32
Landsbygdsprogrammet 2007–2013 Genomförandestrategi för Jämtlands län	34
Programmet för Europeiskt Territoriellt Samarbete, Interreg, Sverige-Norge	38
Natur, kultur och turism i Jämtlands län	42
Natur- och kulturlandskapet	42
Turismens framväxt i Jämtland och Härjedalen	49
Natur- och kulturturism i länet och i övriga världen	55
Turismen i länet idag	61
Referenser	63
Tryckta källor och litteratur	63
Web-sidor, tidningsartiklar, muntliga uppgifter m.m.	67
 BILAGA I: Definitioner	
BILAGA II: Natur- och kulturturism i andra offentliga strategier och program	
BILAGA III: Målkonflikter mellan natur, kultur och turism	
BILAGA IV: SWOT-analyser genomförda av Länsstyrelsen i Jämtlands län samt inom projekt Turism 2000	

Sammanfattning av strategin

Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län har tagits fram av länsstyrelsen under åren 2006–2007 och är ett resultat av ett regeringsuppdrag.

I Jämtlands län finns, tack vare stora natur- och kulturvärden, starka varumärken, småskalighet och genuinitet, ett brett utbud och lång turistisk tradition, goda möjligheter att bedriva en framgångsrik och hållbar natur- och kulturturism. De stora möjligheterna till utveckling ligger bl.a. i att öka kompetensen hos och samverka mellan berörda parter, överbygga målkonflikter, förbättra den turistiska infrastrukturen, utveckla »året-runt-turismen« och analysera utbud och efterfrågan.

Idag finns ett stort intresse för natur och kultur i olika former samt en önskan hos många att få uppleva genuina och högkvalitativa turistprodukter. Samtidigt finns stora utmaningar för framtiden. Utmaningarna ligger i att skapa en turism som är hållbar i ekonomiskt, ekologiskt, kulturellt och socialt avseende. Det finns målkonflikter av olika slag kring turism – målkonflikter som bör tydliggöras och överbyggas. Natur- och kulturmiljövård å den ena sidan och turism å den andra är i många fall ömsesidigt beroende av varandra och bör mötas i högre grad än idag.

I strategin föreslås sex övergripande förhållningssätt till natur- och kulturturism:

- **Möjligheter och utmaningar**

Jämtlands läns natur- och kulturarv är en stor resurs. Utvecklingen av natur- och kulturturism ska vara hållbar i alla avseenden och ske med varsamhet. Turism skapar möten mellan människor, ger möjlighet till upplevelser och ökad förståelse för länets natur- och kulturarv och är en viktig möjlighet till sysselsättning och ekonomisk och social utveckling.

- **Utveckling och bevarande**

Skydd och bevarande av natur- och kulturvärden bör gå hand i hand med en framgångsrik turism. Naturvård, kulturmiljövård och turism drar ömsesidig nytta av varandra. Samarbetet mellan företrädare för olika intressen ska präglas av öppenhet och respekt för varandras verksamheter. Samarbetet mellan offentliga aktörer, institutioner, företag och enskilda entreprenörer ska förbättras.

- **Platsens förutsättningar**

Respektera resmålens begränsningar. Turismen ska utgå från platsens egna särdrag och förutsättningar och innebära minsta möjliga slitage på natur och kultur. Varje områdes ekologiska och kulturella bärkraft måste respekteras.

- **Tillgänglighet och värdskap**

Tillgänglighet, trygghet på resan och besöksinformation av hög kvalitet är viktigt. Natur- och kulturturism ska kännetecknas av kunniga och entusiasmerande guider. Ett gott värdskap och väl förmedlade kunskaper är ofta nyckeln till minnesvärda reseupplevelser.

- **Förankring i lokalsamhället**

Utvecklingen av natur- och kulturturism ska ske med respekt för, och i samarbete med lokalbefolkningen. Goda kunskaper om resmålet, lokal närvaro och samarbete

med olika aktörer krävs av arrangören. Turismen ska vara förankrad i lokalsamhället och gagna det i ekonomiskt, socialt och kulturellt avseende.

- **Klimatanpassning och hushållning med resurser**

Sträva efter att miljöanpassa hela verksamheten. Arrangörer bör bidra till att aktivt minimera resandets miljöbelastningar. Kollektivt resande ska uppmuntras, logianläggningar miljöanpassas, avfall sorteras och miljöbränslen prioriteras.

För att utveckla natur- och kulturturismen i länet utifrån de övergripande förhållningssätten, krävs en konkretisering i ett antal åtgärds punkter. Kring följande fem punkter kan en rad insatser och projektidéer formuleras.

- Identifiera attraktioner och utvecklingsbara turismsatsningar i skyddade natur- och kulturmiljöer
- Tillvarata och utveckla kunskaper och kompetenser
- Analysera marknaden, skapa en turistisk infrastruktur och frambringa turistiska produkter
- Uppmuntra nyskapande förmedling av natur- och kulturvärden
- Utveckla system för att överbrygga målkonflikter

Inledning

Möjligheter och utmaningar

Jämtlands läns rika natur- och kulturlandskap är en enorm tillgång för länets innevånare såväl som för besökare. Landskapet har under lång tid varit ett signum, ett varumärke, för Jämtland och Härjedalen, vilket också turismen i högsta grad är och har varit. Här finns en lång erfarenhet av att se på natur- och kulturlandskapet som en möjlig attraktion, något som kan förädlas och förmedlas. Den stora utmaningen för framtiden är att skapa en hållbar turism – en turism som är både lönsam och skonsam. De möjligheter och utmaningar som finns kring turism lokalt och regionalt, finns också nationellt och globalt. Turism ökar totalt sett kraftigt i världen, i Sverige och i Jämtlands län. Jordens natur- och kulturresurser är viktiga besöksanledningar på ett mikro- såväl som på ett makroplan. En ökad turism innebär en rad positiva ekonomiska effekter, bidrar till möten mellan människor och berikar oss på olika sätt. Den stora utmaningen över hela världen framöver är att uppnå en allt igenom hållbar turismutveckling.

»Hållbar turismutveckling är både dynamisk och bevarande. Dynamisk därför att ekonomisk tillväxt och lönsamt företagande leder till förbättrad livskvalitet för individen. Bevarande därför att de tillgångar som är förutsättningarna för turismen inte ska förstöras eller förbrukas. [...] Rätt hanterade har resor och turism förutsättningar att förbättra samhällsrelationer genom att bygga broar av förståelse och fred mellan människor och nationer. En turism som gagnar alla inblandade parter spelar en viktig roll för social och ekonomisk utveckling genom att reducera ekonomiska skillnader, samtidigt som naturen skyddas och sociala, kulturella och historiska värden bevaras.«¹

Turism som är ekonomiskt lönsam, men inte tar hänsyn till natur, kultur och sociala faktorer är inte hållbar. Natur- och kulturturism som inte är ekonomiskt lönsam, är inte heller hållbar. Det är utan tvivel en stor utmaning att skapa turism som är bärkraftig i alla avseenden. Tourism Sustainability Group (TSG), som tillsattes av EU-kommisionen 2006, presenterade i februari 2007 åtta stora utmaningar (ej rangordnade) för turismens framtid i Europa:

- Sprida turismen över säsongen
- Minska påverkan från turismtransporter
- Förbättra kvaliteten på jobb inom turismindustrin
- Se till så att platser och regioner i strukturomvandling bibehåller välfärd och livskvalitet
- Hushålla med resurserna och minska sopavfallet
- Bevaka och utveckla natur- och kulturarvet
- Ge alla människor möjlighet att vara turister
- Utnyttja turismen som ett verktyg för global hållbar utveckling

Följande strategi avser inte att behandla alla aspekter av hållbar turism, utan fokuserar på möjligheterna och utmaningarna som finns inom natur- och kulturturism i Jämtlands län. Långsiktiga, hållbara och genomtänkta utvecklingsstrategier, av den typ som återfinns i regionala tillväxt- och utvecklingsprogram, är sannolikt en förutsättning för

1. Turistdelegationen 2004.

de regioner som är och kommer att bli framgångsrika inom området. Den stora utmaningen ligger i att implementera stipulerade programåtgärder, snarare än att formulera själva programmen.

Turism är en stor möjlighet att skapa tillväxt i glesa regioner med litet befolkningsunderlag och begränsad infrastruktur. Jämtlands län har goda förutsättningar för en framgångsrik och hållbar natur- och kulturturism. I ekonomiskt avseende omsätts förhållandevis små belopp inom natur- och kulturturismen. I turismsektorn som helhet omsätts de största beloppen inom kategorierna transport, boende och handel. Natur- och kulturattraktioner fungerar dock som viktiga »dragare« och är viktiga ur ett destinationsperspektiv. Om inte (den lilla) natur- och kulturturismkategorin fanns, skulle inte de tre stora kategorierna transport, boende och handel vara så stora. Trots att natur och kultur är så viktiga faktorer i ett helhetsperspektiv, kommer endast en liten del av de ekonomiska flöden som turismen genererar natur- och kulturturismen till del. Länets natur- och kulturlandskap är redan idag en betydande besöksanledning och hållbara turistdestinationer blir i allt högre grad vinnare i en global konkurrenssituation. Med största sannolikhet är länets natur- och kulturresurser underutnyttjade ur ett nyttjandeperspektiv, och främst vad gäller kulturmiljöer, även ur ett bevarandeperspektiv. Turism i, och bevarande av natur- och kulturmiljöer kan ömsesidigt gynna varandra på flera sätt, vilket strategin avser att belysa.

Uppdragets bakgrund

I regleringsbrevet för 2006 fick Länsstyrelsen i Jämtlands län, tillsammans med länsstyrelserna i Gotlands, Västra Götalands, Värmlands och Norrbottens län, i uppdrag att ta fram ett program för utveckling av natur- och kulturturismen i respektive län. Syftet var bl.a. att visa hur skyddade områden och andra natur- och kulturvärden kan och bör nyttjas för hållbar natur- och kulturturism. I arbetet skulle länsstyrelserna särskilt utgå från vad regeringen anför i skrivelsen *En samlad naturvårdspolitik* (skr. 2001/02:173), propositionen *En politik för en långsiktigt konkurrenskraftig svensk turistnäring* (prop. 2004/05:56) samt propositionen *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag* (prop. 2004/05:150). Därutöver skulle prioriteringarna i det regionala tillväxtprogrammet beaktas.

Programmen bör enligt regleringsbrevet bl.a. belysa följande:

- beskrivning och analys av framgångsfaktorer respektive eventuella hinder för att utveckla natur- och kulturturismen,
- förutsättningarna, särskilt vad gäller utbildnings- och fortbildningsbehov och marknadsrelaterade aspekter,
- tillgången på och arbetsmarknad för kvalificerade natur- och kulturmiljöguider, samt
- beskrivning av hur natur- och kulturturismen kan och bör utvecklas vidare i länet.
- Programmen bör i första hand utgå från en tidshorisont som motsvarar de närmaste fem till tio åren.

Programmen ska enligt regleringsbrevet tas fram i nära samverkan med turismnäringsringen i länet och i synnerhet med aktörer inom denna som fokuserar på natur- och kulturturism. Samverkan bör även ske med kommuner, företrädare för mark- och vattenägare, brukare och andra mark- och vattenanvändare samt andra relevanta aktörer i länet. Även olika intresseorganisationer bör ges möjlighet att medverka i arbetet. I mån av behov kan samverkan ske med angränsande län.

En samlad naturvårdspolitik (skr. 2001/02:173)

I skrivelsen *En samlad naturvårdspolitik* betonas en helhetssyn på naturvårdsarbete, där bevarande, nyttjande och utveckling är varandras förutsättningar och där natur- och kulturmiljövård går hand i hand. Eftersom natur och kultur är två aspekter av samma landskap är det viktigt att samarbetet mellan natur- och kulturmiljövård förstärks och fördjupas. Naturvårdsinsatser ska sätta människan och samhällets behov i centrum och bidra till vår livskvalitet och välfärd. Det är viktigt att skapa en lokal dialog och ge förutsättningar för delaktighet, inflytande och lokal förankring. Fysisk planering, i synnerhet den kommunala översiktsplanen, är ett viktigt redskap för att ta tillvara naturvårdens, kulturmiljövårdens och friluftslivets intressen.

Sambandet mellan hållbar utveckling och lokal/regional utveckling betonas i skrivelsen. Regional utveckling är i många fall en förutsättning för naturvården, eftersom den är beroende av lokala aktörer som kan förvalta och utveckla olika naturområden. Dessutom kan naturvården bidra till regional utveckling genom t.ex. att skapa förutsättningar för turism, ett hållbart skogsbruk och fiske. En attraktiv miljö lockar också till sig boende och företagande. Just naturturismen och naturvården kan enligt skrivelsen dra ömsesidig nytta av varandra. En genomtänkt planering och lokal förankring är mycket viktigt för att undvika de intressekonflikter som kan uppstå. Regeringen nämner ekoturismen med kommande certifieringssystem som en föregångare².

För att åstadkomma en framgångsrik natur- och kulturmiljövård är fortsatt forskning och kunskapsuppbyggnad nödvändig. Särskilt betonas tvärvetenskaplig forskning och åtgärder på alla nivåer i utbildningen som bidrar till att »den konstlade uppdelningen« mellan natur- och kulturmiljövård bryts.³

En politik för en långsiktigt konkurrenskraftig svensk turistnäring (prop. 2004/05:56)

I propositionen *En politik för en långsiktigt konkurrenskraftig svensk turistnäring* föreslås att målet för svensk turismpolitik ska vara att Sverige skall ha en hög attraktionskraft som turistland och en långsiktigt konkurrenskraftig turismnäring, som bidrar till hållbar tillväxt och ökad sysselsättning i alla delar av landet. Turismpolitiken föreslås utgå från två perspektiv, ett näringsfrämjande och ett Sverigefrämjande. Statens uppgifter bör avse tre områden: Kunskapsbildning och kvalitetsutveckling, samverkan och samordning samt marknadsföring och marknadsbearbetning. En ny organisationsstruktur föreslås i utredningen, där Turistdelegationen avvecklas. Delegationens arbetsuppgifter föreslås övergå till Nutek respektive Sveriges Rese- och Turistråd AB (idag VisitSweden AB).

Propositionen innehåller en grundlig genomgång av svensk turismpolitik, dess bakgrund, förutsättningar idag, organisationsstruktur och framtida utmaningar. Ett avsnitt om turismpolitikens förhållande till andra politikområden ingår, däribland miljöpolitik, kulturpolitik och landsbygds politik.

Propositionen hänvisar till skrivelsen *En samlad naturvårdspolitik* och skriver att de natur- och kulturvården och resurser som finns i landskapet för turismen, sammantaget bättre kan bidra till den regionala utvecklingen om de behandlas med en helhetssyn, än som separata resurser. Några av de skyddade områdena tillhör de mest välbesökta attraktionerna i landet och propositionen nämner att det i flera nationalparker och naturreservat finns bra exempel på lokala turistentreprenörer vars verksamhet går hand i hand med förvaltningen av området. Dock skriver man att en relevant fråga

2. Ekoturismföreningens märkning »Naturens bästa« lanserades 2002.

3. Det gäller naturligtvis inte bara turism, utan även i arbetet med att bevara värdefulla miljöer.

är hur mycket turistaktiviteter ett område kan tåla utan att bevarandemål riskeras och utan att kvaliteten på upplevelserna urholkas. Regeringens övergripande mål hållbar utveckling sätter visserligen gränser för turismen, men turismen kan samtidigt ha stor betydelse för att skapa en långsiktigt hållbar utveckling.

Propositionen skriver också att kultur och kulturmiljövärden har stor betydelse för regional utveckling och kan utgöra en viktig bas för turismen. Som exempel på kulturhistoriskt värdefulla miljöer som också är stora besöksmål nämns några av Riksantikvarieämbetets/Fastighetsverkets fastigheter samt världsarven. Enligt regeringens bedömning har kulturen och kulturarvet en fortsatt stor utvecklingspotential inom turismnäringen. Även här betonas vikten av hög kvalitet och kunskap i det turistiska utbudet samt att det finns målkonflikter att beakta.

Det finns, skriver regeringen, betydande utvecklingsmöjligheter för turism med anknytning till landsbygden och dess natur, kultur och näringsliv. Den svenska landsbygden lyfts ofta fram i Sverige-bilden utomlands. Landsbygdsturism är som regel småskalig och bedrivs ofta av deltidsentreprenörer/kombinationsföretag. Lokal matkultur, t.ex. inom ramen för fäbodturism, tas upp som en stor potential för framtiden, vid sidan av t.ex. fisketurism, vildmarksturism och samisk turism.⁴

Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag (prop. 2004/05:150)

Det övergripande målet för regeringens miljöpolitik är att till nästa generation överlämna ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta. I det inbegrips en god livsmiljö och folkhälsa, bevarad biologisk mångfald, bevarad produktionsförmåga för ekosystem och skydd av natur- och kulturlandskapet. För att nå dit har riksdagen antagit 15 (numera 16) miljö kvalitetsmål. Riksdagen har vidare antagit tre strategier för att nå målen:

- Effektivare energianvändning och transporter
- Giftfria och resurssnåla kretslopp
- Hushållning med mark, vatten och bebyggd miljö

För den sistnämnda strategin nämns tre grundläggande områden:

- Ett hållbart brukande av mark och vatten
- Bevarande och hållbart brukande av särskilt värdefulla miljöer
- Miljöanpassad fysisk planering och samhällsbyggande samt en hållbar regional utveckling.

Som ett led i arbetet med bevarande och hållbart brukande av särskilt värdefulla miljöer nämns det kommande uppdraget till några länsstyrelser att se närmare på hur natur- och kulturmiljövård och utveckling av miljöanpassad turism ömsesidigt kan stödja varandra. (Se vidare bilagan om andra offentliga program och strategier.)

Regional utvecklingsstrategi för Jämtlands län

Länsstyrelserna har regeringens uppdrag att utarbeta regionala utvecklingsprogram. I Jämtlands län har programmet benämningen *Regional utvecklingsstrategi* (RUS), vilken antogs 2006. Strategin för Jämtlands län utgör grunden för olika planer och program, som t.ex. Regionalt tillväxtprogram (RTP) och Kulturprogram för Jämtlands län, genom vilka RUS:ens visioner och mål ska förverkligas (se vidare bilagan om andra offentliga strategier och program). RUS:en ska vara ett samlande dokument

4. Just »lokal mat«, »fäbodar«, »vildmark«, »fisketurism« och »samisk turism« är viktiga beståndsdelar i det samlande marknadsföringsbegreppet »Jämtlandsbilden«.

för de aktörer som driver länsutvecklingsfrågor och har siktet inställt på 2020. RUS: en ska också vara vägledande för hur politiska mål på europeisk och nationell nivå kan förverkligas regionalt.

Av strategins övergripande mål för 2020 har flera bäring på natur- och kulturturism:

- Regionen präglas av sina unika natur-, miljö- och kulturvärden
- En god service kan erbjudas alla invånare
- Fler personer är företagare än idag
- Fler personer besöker vårt län än idag
- Fler företag säljer på en marknad utanför länet
- Förbättrade kommunikationer överbryggar de långa avstånden
- Länet har en väl fungerande vård och omsorg
- Fler personer är i arbete än idag
- Fler personer utbildar sig på en högre nivå än idag
- Näringslivsanpassade yrkesutbildningar utvecklas
- Fler personer flyttar till länet

För att nå de övergripande målen krävs att utveckling sker inom följande områden

- Livsmiljö och attraktionskraft
- Näringsliv och företagande
- Infrastruktur och tillgänglighet
- Kompetens- och kunskapsutveckling

Strategin innehåller också ett kapitel ägnat målkonflikter, vilka bör lösas genom en analys av en samlad hållbar utveckling. De målkonflikter som identifieras är

- Intensiv naturturism – Bibehållna höga natur- och kulturvärden
- Flygburen turism – Miljömålet Begränsad klimatpåverkan
- Regionförstoring som innebär ökad pendling med bil – Miljömålet Begränsad klimatpåverkan
- Höga övergångstal till högre utbildning – Arbetsgivares behov av arbetskraft
- Rationalisering för ökad tillväxt i industrin – Färre sysselsatta och minskad befolkning
- Hög tillväxt i vissa orter – Svårighet att upprätthålla service i hela länet

En ny turistpolitik för EU – mot ett starkt partnerskap för turismen i Europa

Denna skrivning från EU-kommissionen var ännu inte framtagen när regeringsuppdraget formulerades i regleringsbrevet för 2006, utan publicerades först under 2006. Den innehåller dock väldigt mycket relevanta och värdefulla skrivningar kring dessa frågor, varför det är angeläget att referera till den redan här i inledningen. Den europeiska/globala dimensionen blir allt viktigare och det är av största vikt att följa utvecklingen inom EU.

Ett förslag till ny policy för turism togs fram av EU-kommissionen 2006 (*A renewed EU Tourism Policy: Towards a stronger Partnership for European Tourism*). Syftet med att utforma en ny turistpolitik är grundat i en önskan om en nystart för Lissabonstrategin. I sammanfattning är det huvudsakliga syftet att förbättra den europeiska turistnäringens konkurrenskraft och skapa fler och bättre arbetstillfällen genom en hållbar utveckling av turismen i Europa och övriga världen.⁵

5. Dokumentet finns att hämta i svensk version på

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sv/com/2006/com2006_0134sv01.pdf

EU:s turistpolitik sammanfattas på <http://europa.eu/scadplus/leg/sv/lvb/n26107.htm>

Europa är den världsdel som har högst andel turism. Turismen ökar dock snabbast i andra delar av världen, vilket ses som en utmaning från kommissionens sida. Kommissionen slår fast att turismen har stor betydelse för utvecklingen i de flesta regionerna inom unionen. Den infrastruktur som byggs upp för turismen bidrar till den lokala utvecklingen och skapande av arbetstillfällen. Arbetstillfällen kan också räddas, t.ex. i industri- eller landsbygdsområden på tillbakagång eller i områden som genomgår stadsförnyelse. Allt fler inom turismnäringen sporrar till att välja mer hållbara och miljövänliga strategier. Hållbar turism är avgörande för att bevara och främja kultur- och naturarvet på allt fler områden – alltifrån konst till kulinariska specialiteter, hantverk och bevarande av den biologiska mångfalden.⁶ Hållbar turism har därmed också en positiv inverkan på sysselsättningen och tillväxten.

EU-kommissionen och turismnäringen har arbetat fram en europeisk Agenda 21 för turism, som presenteras nedan. Kommissionen skriver att turismen kan »falla offer för sin egen framgång« om den inte utvecklas på ett hållbart sätt. Den biologiska mångfalden, balansen i ekosystemet, naturresurser, kulturminnen och även stadsområden hotas om turismen tillåts växa okontrollerat. Ekonomisk, social och ekologisk hållbarhet är avgörande för resmålens konkurrenskraft, befolkningarnas välbefinnande, skapande av arbetstillfällen samt för att natur- och kulturupplevelser ska kunna bevaras och förbättras.

För att åstadkomma en hållbar turismutveckling betonar kommissionen att det är nödvändigt att förbättra dialogen och partnerskapet mellan olika berörda parter. Partnerskap måste bli ett centralt inslag på EU-nivå såväl som på nationell, regional och lokal nivå – både inom (och mellan) offentlig och privat sektor.

För att implementera EU:s nya turistpolitik föreslår kommissionen ett antal åtgärder, vars punkter är följande:

- Integrera åtgärder som påverkar turismen
 - Bättre lagstiftning
 - Samordning av EU:s politik
 - Bättre användning av EU:s finansieringsinstrument
- Främja hållbar turism
 - En europeisk Agenda 21 för turism (se nedan)
 - Särskilda stödåtgärder för en hållbar europeisk turism
- Förbättra kunskaperna om turismen i EU
 - Marknadsföring av resmål i Europa
 - Göra turismen mer uppmärksam

En europeisk Agenda 21 för turism

I februari 2007 presenterades rapporten *Action for more Sustainable European Tourism*. Rapporten har tagits fram av Tourism Sustainable Group (TMG) som tillsattes av EU-kommissionen 2004. Utifrån rapporten har i oktober 2007 en långsiktig europeisk Agenda 21 för turism (*Agenda for a Sustainable and Competitive European Tourism*) sjuksatts.

I Agendan presenteras nio principer, här i svensk sammanfattning:⁷

- Anta ett helhetsperspektiv på turismens påverkan
- Planera långsiktigt

6. Här hänvisar kommissionen till EU:s strategi för hållbar utveckling 2005-2010.

7. Officiell svensk översättning saknades ännu början av november 2007.

- Uppnå en utvecklingstakt som tar hänsyn till destinationen och lokalsamhället
- Involvera alla intressenter
- Utnyttja den bästa kunskapen och kompetensen
- Utvärdera och förebygg skador på miljö och samhälle
- Kostnader ska motsvara påverkan på miljön
- Respektera platsers begränsningar
- Kontinuerlig uppföljning

Agendan redogör vidare för framtida rollfördelning mellan å ena sidan olika intressenter och å andra sidan EU-kommissionen.

Uppdragets genomförande

Metod och avgränsningar

Arbetet har letts av en arbetsgrupp bestående av representanter för de sakområden vid länsstyrelsen som i första hand varit berörda av regeringsuppdraget. Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion har företrätts av länsantikvarie Lillian Rathje och antikvarie Johan Looock, naturförvaltningsfunktionen av naturvårdshandläggare Eva Näsman och naturförvaltningschef Ruben Johansson, och avdelningen för regional utveckling (tidigare regionalekonomi) av utredare Jan Billow (t.o.m. april 2007) och därefter av avdelningschef Hans Halvarsson. Möten och utbyte av tankar mellan länsstyrelsens tjänstemän har hållits fortlöpande under hela perioden. Ett större möte har hållits på länsstyrelsen, då en SWOT-analys genomfördes (se själva strategin, under rubriken Förutsättningar samt Bilaga IV). Ett par möten har också hållits mellan de län som haft samma regeringsuppdrag, d.v.s. Jämtlands, Norrbottens, Värmlands, Gotlands och Västra Götalands län. Inom den kretsen har ett utbyte av erfarenheter och en viss fördelning av arbetsuppgifter skett.

En hearing om strategin genomfördes i anslutning till en föredragning för länsstyrelsens styrelse i oktober 2007. Strategin antogs sedan av styrelsen vid sammanträde den 10 december 2007. Samma dag som strategin antogs, redovisades de länsvisa programmen/strategierna på ett möte i Stockholm för företrädare för miljö-, närings- och jordbruksdepartementen samt Nutek. Uppdraget kommer formellt att redovisas till regeringen, miljödepartementet i februari 2008.

Kontakter togs på ett tidigt stadium med Jämtland Härjedalen Turism (JHT), ETOUR, länets åtta kommuner, landstinget, STF:s regionala avdelning, LRF, Ekoturismföreningen, Jamtli, det sydsamiska kulturcentret Gaaltje och Heimbygda. Under resans gång uppstod behovet av att skapa en mindre referensgrupp, bestående av företrädare för ett antal olika organisationer. Två formella möten med referensgruppen har hållits. Därutöver har kontakter hållits per e-post. Antalet deltagare i referensgruppen har varierat, liksom representanterna för de olika organisationerna.

Länets kommuner har inte varit representerade i referensgruppen. I de inledande kontakterna som togs med kommunerna uppmanades de turistansvariga att skicka in listor på miljöer/platser som de bedömde var kommunernas främsta natur- och kultur-tillgångar. Arbetsgruppen valde dock till slut att i det här skedet avstå från att peka ut enskilda miljöer. Det är emellertid väldigt viktigt att identifiera sådana miljöer i framtiden, vilket utvecklas närmare i strategin. Arbetsgruppen har också gjort bedömningen att förankringen i kommunerna är oerhört viktig och blir en del av arbetet med att implementera strategin. Representanter för kommunledningarna och kommunförbundet har dock informerats om strategiarbetet inom ramen för Rådet för regional utveckling.

Inget särskilt riktat arbete har gjorts gentemot entreprenörer i det här skedet. Arbetsgruppen har gjort bedömningen att tills vidare gäller de erfarenheter som framför allt Turism 2000 och RMHP givit. De möjligheter och problem som företagare visat på i dessa arbeten är av allt att döma giltiga även idag.

Företrädare för länsstyrelsens arbetsgrupp har deltagit vid ett antal konferenser och genomfört några studiebesök och längre resor. Bl.a. har ett studiebesök gjorts vid Olofsfors bruk i Västerbotten och i Fulufjällets nationalpark i Dalarna. En resa till Canada (inom ett projekt om lokal förvaltning) och en resa till Skottland (en av flera studieresor inom projekt hos JHT) har företagits. Vidare har deltagande skett vid en internationell konferens om hållbar turism i Lettland, vid en konferens om kulturarv och entreprenörskap i Jönköping och vid en konferens i Umeå om industriarv och regional utveckling.

För budgetåren 2006 respektive 2007 erhöll länsstyrelsen av Naturvårdsverket 300 000 kr/år för strategiarbetet. Medlen har använts för finansiering av tjänst på länsstyrelsen (våren 2007), resor, möten, tryckkostnader m.m., inköp av extern tjänst (Bilaga III om målkonflikter) samt till framtagande av ett gemensamt skyltprogram för natur- och kulturmiljöer i länet.

Under arbetets gång med denna strategi har flera idéer funnits kring upplägg, målformulering och avgränsning. Ämnet är stort, delvis svårfångat och kan angripas från flera olika håll. Vidare finns det skiftande värderingar och åsikter kring begreppen natur, kultur och turism, som varit nyttiga att ventileras. Till att börja med har arbetsgruppen för denna uppgift, i samråd med referensgruppen m.fl., valt att benämna detta dokument för en strategi, och inte för t.ex. program. Vi (arbetsgruppen) menar att detta dokument bör uppfattas som en grund och viljeinriktning för framtida insatser. Ett program hade, som vi ser det, inneburit ett mer fullödigt dokument med tillhörande finansiering av åtgärder, utpekande av enskilda miljöer och en bredare förankring. Vi gör bedömningen att vi inom länet ännu inte är mogna att formulera ett program, men att en process har påbörjats. Det stora arbetet tar därmed vid efter framtagandet av denna strategi.

En strategi för en hållbar natur- och kulturturism i länet bör förhålla sig till nu aktuella och tidigare utredningar och program gjorda på internationell, nationell och regional/lokal nivå. Turism är förvisso en tvärvetenskaplig och mångfacetterad verksamhet, men att »uppfinna hjulet« gång på gång är inte meningsfullt. Turismen nationellt och regionalt har utretts många gånger utifrån olika perspektiv. Det finns dessutom en omfattande forskning kring turism – inte minst i Östersund genom turismforskningsinstitutet ETOUR och Mittuniversitetets turismutbildning. I följande strategi har det därför varit en viktig uppgift att försöka kartlägga och systematisera det som tidigare gjorts och knyta an till relevanta program och strategier, goda idéer och tidigare gjorda erfarenheter.

Vi har valt att inte behandla jakt- och fisketurism i strategin. Jakt och fiske skulle mycket väl kunna vara exempel på hållbar natur- och kulturturism, men faller i nuläget litet utanför syftena med denna strategi. Natur- och kulturturism med inslag av jakt och fiske har, om det finns efterfrågan, sannolikt en betydande utvecklingspotential. För att åstadkomma detta krävs dock generellt att innehållet breddas och fördjupas. Den medvetna och framgångsrika satsning som gjorts i länet de senaste åren på, i synnerhet fisketurism, kan därutöver säkerligen inspirera och visa på hur marknadsföring blir framgångsrik. Dessutom har målkonflikter av olika slag hanterats vid ett flertal tillfällen i samband med satsningar på fisketurism, vilket också är något att dra lärdom av.

Dokumentets disposition

Följande dokument består av två huvudkapitel. Det första kapitlet omfattar själva strategin, där ett antal övergripande förhållningssätt och ett antal mer konkreta insatsområden pekas ut, samt hur dessa åtgärder kan (del)finansieras. Det andra kapitlet handlar om natur, kultur och turism i Jämtlands län och innehåller allmänna beskrivningar av natur- och kulturlandskapet, natur- och kulturturismens framväxt och hur turismen ser ut i länet idag.

Strategidokumentet har fyra bilagor. I Bilaga I definieras ett antal nyckelbegrepp. Bilaga II belyser natur- och kulturturism i andra offentliga strategier och program på internationell, nationell och regional/lokal nivå. Här har ett urval gjorts utifrån vad som bedömts som mest aktuellt och relevant. Bilaga III utgörs av en fördjupande text om målkonflikter mellan natur, kultur och turism på ett nationellt plan. I Bilaga IV presenteras en sammanställning av de två SWOT-analyser som gjorts i länet kring turism, vilka till stor del ligger till grund för denna strategi.

Texterna i de fyra bilagorna är centrala för strategidokumentet som helhet och är viktiga att läsa som en bakgrund till skrivningarna i själva strategin. Syftet med att placera en del av materialet som bilagor är inte att markera vad som är viktigt respektive mindre viktigt, utan att renodla och tydliggöra själva strategidelen.

Antikvarie Johan Looock har varit redaktör för arbetet och skrivit större delen av dokumentet. Bilagan om målkonflikter har skrivits av Fil. Doktor Robert Pettersson vid ETOUR och är ett kondensat av rapporten *Målkonflikter mellan natur, kultur och turism i hållbart utvecklingsarbete*. Kondensatet har redigerats under arbetets gång och har också delats upp något, så att en del av den ursprungliga texten är inbakad i själva strategin. (Under)kapitlet om finansieringsmöjligheter har till största delen skrivits av avdelningschef Hans Halvarsson.

Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län

Övergripande förhållningssätt

Natur- och kulturturism pågår i landskapet och är företeelser som i allra högsta grad påverkas och påverkar av landskapet i alla dess dimensioner. Den europeiska landskapskonventionen gör ingen åtskillnad på natur och kultur och betonar människors möjlighet att aktivt delta i värdering och förvaltning av landskap. Därför är det en självklarhet att följande strategi för utveckling av natur- och kulturturism ytterst ansluter sig till konventionen (se bilagan om andra offentliga program och strategier). Följande övergripande förhållningssätt till natur- och kulturturism i länet utgår till stor del från International Cultural Tourism Charter och utifrån de kriterier ekoturismföreningen angett för Naturens bästa-märkning (se ovan nämnd bilaga).

• Möjligheter och utmaningar

Jämtlands läns natur- och kulturarv är en stor resurs. Utvecklingen av natur- och kulturturism ska vara hållbar i alla avseenden och ske med varsamhet. Turism skapar möten mellan människor, ger möjlighet till upplevelser och ökad förståelse för länets natur- och kulturarv och är en viktig möjlighet till sysselsättning och ekonomisk och social utveckling.

Natur- och kulturturism ger möjligheter till upplevelser. Foto: Eva Näsman

• Utveckling och bevarande

Skydd och bevarande av natur- och kulturvärden bör gå hand i hand med en framgångsrik turism. Naturvård, kulturmiljövård och turism drar ömsesidig nytta av varandra. Samarbetet mellan företrädare för olika intressen ska präglas av öppenhet och respekt för varandras verksamheter. Samarbetet mellan offentliga aktörer, institutioner, företag och enskilda entreprenörer ska förbättras.

*Kulturhistoria mitt i Åre.
Foto: Johan Loock*

• Platsens förutsättningar

Respektera resmålets begränsningar. Turismen ska utgå från platsens egna särdrag och förutsättningar och innebära minsta möjliga slitage på natur och kultur. Varje områdes ekologiska och kulturella bärkraft måste respekteras.

Klövsjö kyrka. Vilken slags turism passar bäst just här? Foto: Ola Hanneryd

• Tillgänglighet och värdskap

Tillgänglighet, trygghet på resan och besöksinformation av hög kvalitet är viktigt. Natur- och kulturturism ska kännetecknas av kunniga och entusiasmerande guider. Ett gott värdskap och väl förmedlade kunskaper är ofta nyckeln till minnesvärda reseupplevelser.

Ett gott värdskap för utländska turister i Njarka sameläger. Foto: Denny Calvo

• Förankring i lokalsamhället

Utvecklingen av natur- och kulturturism ska ske med respekt för, och i samarbete med lokalbefolkningen. Goda kunskaper om resmålet, lokal närvaro och samarbete med olika aktörer krävs av arrangören. Turismen ska vara förankrad i lokalsamhället och gagna det i ekonomiskt, socialt och kulturellt avseende.

»Lokal arbetskraft« på fåbodvallen Myhrbodarna. Foto: Jesper Larsson

• Klimatanpassning och hushållning med resurser

Sträva efter att miljöanpassa hela verksamheten. Arrangörer bör bidra till att aktivt minimera resandets miljöbelastningar. Kollektivt resande ska uppmuntras, logianläggningar miljöanpassas, avfall sorteras och miljöbränslen prioriteras.

Nabotåget är ett exempel på miljövänligt, gränsöverskridande resande. Foto: Marie Birkl

Förutsättningar

Jämtlands län har goda förutsättningar för att utveckla hållbar natur- och kulturturism både sommar- och vintertid. En omfattande SWOT-analys för turismnäringen genomfördes inom projekt Turism 2000 (se vidare bilagan om andra offentliga utvecklingsprogram), vilken till stora delar fortfarande är giltig. I arbetet med att ta fram följande strategi genomfördes år 2007 ytterligare en SWOT-analys, denna gång med företrädare för länsstyrelsens funktioner för naturskydd, naturförvaltning, kulturmiljö, fiske, rennäring och regionalekonomi (numera regional utveckling). Syftet var att kartlägga förutsättningarna för att utveckla natur- och kulturturismen i länet. SWOT-analysen som gjordes inom Turism 2000 fokuserade främst kring frågor om utbud, marknadsföring, ekonomi, tillgänglighet, samverkan och attityder inom turismbranschen. SWOT:en som gjordes på länsstyrelsen fokuserade kring natur, kultur, hållbarhet, marknadsföring, kompetens och intresse/värderingar från politiker, myndigheter och organisationer. De två analyserna kompletterar således varandra på ett bra sätt. I Bilaga IV presenteras ett sammanfattat resultat av de båda SWOT-analyserna (ej rangordnade punkter).

Om de båda SWOT-analyserna ska sammanfattas, så kan man slå fast att det i länet tack vare stora natur- och kulturvärden, starka varumärken, småskalighet och genuinitet, breda utbud och turistiska tradition finns goda möjligheter att bedriva en framgångsrik och hållbar natur- och kulturturism. Svårigheter för detta är attityder kring natur och kultur, bristande kompetens hos entreprenörer vad gäller marknadsföring, information, »paketering«, fackkunskaper m.m., länets geografiska läge och gles-

het samt bristande samordning/samarbete. Framtida hot mot turismen i länet bedöms vara bristande hänsyn till natur och kultur, ett ökat slitage på miljön, dålig infrastruktur, en hårdnande (internationell) konkurrens, politiska och ekonomiska faktorer samt bristande lyhörddhet gentemot nya trender. De stora möjligheterna finns i att analysera och förmedla lyckade exempel, öka kompetensen hos och samverka mellan entreprenörer, överbrygga målkonflikter, förbättra den turistiska infrastrukturen, utveckla »året-runt-turismen« och analysera hur efterfrågan ser ut hos, i synnerhet, utländska turister.

Förankring, roller och tidsperspektiv

En viktig erfarenhet från tidigare arbeten som Turism 2000, Framtidsprogrammet och förmodligen de flesta andra program och strategier, är att förankring och långsiktighet är oerhört viktigt – och samtidigt oerhört svårt. När utvecklingsarbeten många gånger drivs i projektform är det en utmaning att få slutprodukten att överleva sedan projektet avslutats. Målsättningen är att den här strategin ska vara aktuell under strukturfondsperioden 2007–2013.

Att förankra strategin och implementera åtgärder kommer att kräva resurser och insatser från flera parter. Även om det är länsstyrelsen som tagit fram denna strategi, är det inte enbart, eller ens till största delen, just länsstyrelsen som ska förverkliga den. Länsstyrelsen kan spela en roll vad gäller t.ex. kompetens inom vissa områden, fördelning av bidrag och genom att ha ett övergripande perspektiv. I strategin specificeras inte vilken roll olika aktörer inom området har i nuläget eller bör ha i framtiden, men ett resonemang förs kring vikten av samarbete och att rätt kompetens finns på rätt ställe och utnyttjas på rätt sätt. En mycket viktig del av att förankra strategin är dock att förankra den i länets kommuner. Intresse, engagemang m.m. från kommunalt håll kommer sannolikt att vara avgörande för framtida framgång.⁸

Åtgärds punkter

För att uppnå en hållbar och framgångsrik natur- och kulturturism enligt de övergripande förhållningssätten, krävs en konkretisering i ett antal åtgärds punkter. Kring dessa fem punkter, som presenteras närmare nedan, kan en rad insatser och projektidéer formuleras.

- Identifiera attraktioner och utvecklingsbara turismsatsningar i skyddade natur- och kulturmiljöer
- Tillvarata och utveckla kunskaper och kompetenser
- Analysera marknaden, skapa en turistisk infrastruktur och frambringa turistiska produkter
- Uppmuntra nyskapande förmedling av natur- och kulturvärden
- Utveckla system för att överbrygga målkonflikter

8. Ett exempel på när förankringen i kommunerna inte fungerat bra är projektet Sevårt i Västerbotten. När projektet var slut fanns ingen organisation som kunde ta på sig ett övergripande ansvar för de olika miljöerna. (Anders Karlsson, 2006).

Identifiera attraktioner och utvecklingsbara turismsatsningar i skyddade natur- och kulturmiljöer

Vad som gör olika platser attraktiva för inhemska och utländska turister är inte självklart. Ibland ligger årtal av ihärdig marknadsföring bakom en framgångsrik destination, ibland kan det vara en bok eller en film som plötsligt »lyfter« en plats och skapar en viss föreställning. Platser är knappast attraktiva i sig, utan görs till attraktioner.⁹ Det krävs också att en attraktion upprätthålls och inte tas för given.¹⁰ För att en plats ska bli en attraktion krävs markörer som utpekar den som attraktiv och som bidrar till att synliggöra den i en växande konkurrenssituation. Att göra en plats attraktiv kräver olika strategier i olika delar av landet, eftersom förutsättningarna ser väldigt olika ut i t.ex. en storstadsregion respektive en norrländsk inlandskommun.

Byggnadsminnet Sommarhagen är en »klassiker« bland länets kultur- turistiska besöksmål. Foto: Johan Looock

Naturreseptatet Hällingsåfallet är en »klassiker« bland länets naturturistiska besöksmål. Foto: Eva Näsman

När en plats blivit en attraktion krävs också en väl fungerande mottagningsapparat, inte minst i form av turistföretagare som kan erbjuda turister produkter som de vill betala för. Bra information är oerhört viktigt, både i form av t.ex. skyltar och kunniga och engagerade guider. Fysisk tillgänglighet är också väldigt viktigt – och många gånger väldigt svårt, då frågor om tillgänglighet ställs mot autenticitet och upplevelsevärden. Det blir särskilt uppenbart inom lagskyddade områden (se vidare nedan). Under de senaste åren har flera lyckade insatser gjorts i länet för att öka tillgängligheten för funktionshindrade, både inom t.ex. naturreseptat och fornlämningsområden. I fråga om tillgänglighet återstår dock mycket att göra, inte minst beträffande metodutveckling i form av olika lösningar inom olika typer av miljöer. Turism som utestänger någon grupp människor kan knappast anses hållbar ur ett socialt perspektiv.

9. Ett tydligt exempel på detta är Höga kusten som »kanoniserats« i sen tid som turistisk sevärdhet och t.o.m. förklarats som världsarv. »Höga kusten« som begrepp lanserades på 1970-talet – dessförinnan var det Pelle Molin, Ådalen och Sandöbron som var området huvudattraktioner. (Se vidare Aronsson 2003).

10. Ett exempel på det är Döda fallet i Ragunda kommun, som i mitten av 1990-talet hade ca 35 000 besökare/år – mot idag ca 20 000. Historien kring Döda fallet är idag inte lika känd, inte något »alla« läser om i skolan. Därmed minskar platsens attraktionskraft. (Zipsane 2007).

Mottagandet av turister, värdskapet, handlar även om mjuka frågor, ytterst om attityder och värderingar. Exempel på små detaljer som kan vara avgörande för turisternas uppfattning om en plats kan vara det personliga bemötandet på turistbyrå eller bensinmacken, skyltningen till och invid sevärdheter eller om toaletterna är välstädade eller inte. En kvalitet rakt igenom som gör att turisternas förväntningar infrias, eller helst överträffas, är en viktig del i att skapa en hållbar turistprodukt.¹¹

Attraktiva platser för natur- och kulturturism är ofta offentligt ägda/förvaltade och dessutom ofta lagskyddade i form av t.ex. nationalpark, natur/kulturresevat, Natura 2000, byggnadsminne eller forn lämning. Att bedriva verksamhet i en sådan miljö innebär att man som entreprenör inte har fullständig kontroll över resurserna, samt att själva upplevelsen ofta förväntas vara gratis. Att ta betalt för t.ex. ett liftkort är accepterat, men att göra det för en guddad tur i ett naturresevat är inte lika enkelt. Uppfattningen att naturen (och i många fall kulturen) ska vara gratis är djupt rotad i det här landet och en del av vår, i ett internationellt perspektiv, unika känsla för naturen. För att skapa en hållbar utveckling av turismen är idealet att varje enskild entreprenör, stora såväl som små, lyckas generera resurser inte bara för att utveckla verksamheten utan även för att arbeta med bevarande. Detta bevarandeperspektiv måste delas kollektivt om man inte ska överutnyttja natur- och kulturlandskapet.

Länsstyrelsen har en central roll i att förvalta och förmedla natur- och kulturvärden i lagskyddade miljöer. För respektive naturresevat, byggnadsminne etc. gäller särskilda restriktioner/skyddsbestämmelser, förutom generella lagar och rekommendationer, som eventuella turistentreprenörer måste känna till. Länsstyrelsen informerar om de skyddade miljöerna genom bl.a. skyltning, broschyrutgivning och web-information.

Turism i skyddade områden har en stor potential, vilket kanske i Jämtlands län framför allt gäller en del forn lämningso mråden, kulturresevat, flera naturresevat, flera byggnadsminnen och kyrkor samt inte minst nationalparker. I ett internationellt perspektiv är sannolikt, i avsaknad av världsarv, *nationalparken* det begrepp som bäst »slår an« och som förmår ge de rätta associationerna. Den kvalitetsstämpel som t.ex. en nationalpark eller ett naturresevat ger och den långsiktighet som ligger i åtagandet från det offentligas sida, ger goda förutsättningar för en turistentreprenör, förutsatt att eventuella målkonflikter kan lösas.

Foto: Eva Näsman

För miljöer med särskilt höga natur- och kulturvärden, och som därmed är potentiellt stora besöksmål, kan zoner ing av turismen vara en väg att gå. Det har tillämpats, med som det verkar, framgång i t.ex. Fulufjällets nationalpark i norra Dalarna och för världsarvet Birka i Mälaren. Genom zoner ing kan turistströmmar kanaliseras och turismens infrastruktur anpassas på samma sätt. Zoner ing behöver inte alltid vara geografisk utan turister kan kanaliseras genom olika former av aktiviteter, grad av service m.m. (Se vidare nedan om turistisk infrastruktur.)

11. För resonemang kring attraktiva platser och regioner, se RAÄ:s rapport 2005:5, i synnerhet Müller 2005 och Hörnsten Friberg 2005. För vidare resonemang kring kvalitet, se t.ex. Urbán m.fl. 2007. För exempel på praktiska modeller för hur hållbara destinationer kan skapas, se Tourism Site Network 2006.

Även om ett skyddat område ofta är of-
fentligt ägt, så är skötseln/förvaltningen ofta
lokalt förankrad, inte sällan med bidrag från det
allmänna. Själva det skyddade området kan ge
arbetstillfällen i sig, men en ökad turism kan ge
ringar på vattnet i form av försäljning av livsmed-
el, bensin, efterfrågan på logimöjligheter o.s.v.¹²
För enskilda byggnadsminnen finns problemet
att dessa miljöer många gånger är privatägda,
t.o.m. ibland privatbostäder. För statligt ägda
byggnadsminnen är det dock annorlunda.
Riksantikvarieämbetet har exempelvis arbetat
aktivt under flera år med turism i anslutning till
de fastigheter myndigheten själv äger.

I denna strategi pekas inga enskilda om-
råden ut, men det är en angelägen uppgift för
framtiden att identifiera de skyddade (och ej
särskilt skyddade) miljöer som har potential för
att utveckla en framgångsrik natur- och kultur-
turistisk verksamhet. Ett sådant identifieringsar-
bete är svårt att på förväg strukturera, eftersom
attraktioner inte skapas enligt något allmängil-
tigt mönster. Att i förväg peka ut möjliga platser
är mycket svårt. En plats kan vara hur värdefull
ur natur- och kultursynpunkt som helst, men om
entreprenörer, »eldsjälar«, inte finns, så är inte
förutsättningarna särskilt goda.

Denna strategi syftar inte till att »skapa« entreprenörer. Ett främjande av entrepre-
nörsanda i stort är snarast en uppgift för det politiska systemet. Däremot är det viktigt
att det finns en medvetenhet om entreprenörers villkor och att det finns en förmåga
att rätt kunna bedöma »affärslogiken« i ett företag vid t.ex. fördelning av medel och vid
särskilda projekt. Ofta har små entreprenörer inom natur- och kulturturism inte som
främsta mål att växa och anställa fler personer, utan att utveckla sin turistprodukt, bli
så bra som möjligt och i bästa fall kunna leva gott på det. Att syssla med natur- och
kulturturism blir många gånger en livsstil – inte bara ett levebröd. Sannolikt bör inte
det huvudsakliga målet vara att få små entreprenörer att växa, utan i stället verka för
att entreprenörerna blir fler och samarbetar med varandra. Detta förefaller vara mest
hållbart ur alla aspekter.

En föreslagen turismsatsning bör bedömas utifrån flera aspekter, med olika »glas-
ögon«. Om det handlar om att fördela ekonomiska medel, är det nödvändigt att beakta
hur de geografiska förutsättningarna egentligen ser ut och våga prioritera. I princip
är det så att ju längre bort i periferin något ligger, desto svårare är det att skapa en
ekonomiskt hållbar turistisk produkt. Omvänt kan det uppstå en överetablering för
nära centrum. De flesta natur- och kulturmiljöer är dock naturligtvis platsbundna, vilket
också kan vara en del av attraktionen. Ett gott exempel på det är det samiska natur-
och kulturlandskapet som i hög grad förväntas vara avsides beläget i fjällvärlden.
Samiska turismsatsningar kan därmed, till skillnad från mycket annat, dra nytta av att
»ligga i periferin«.

*Byggnadsminnen är ofta privatägda. Här »vaktas« ett medeltida
härbe utanför Sveg av ett litet troll. Foto: Jesper Larsson*

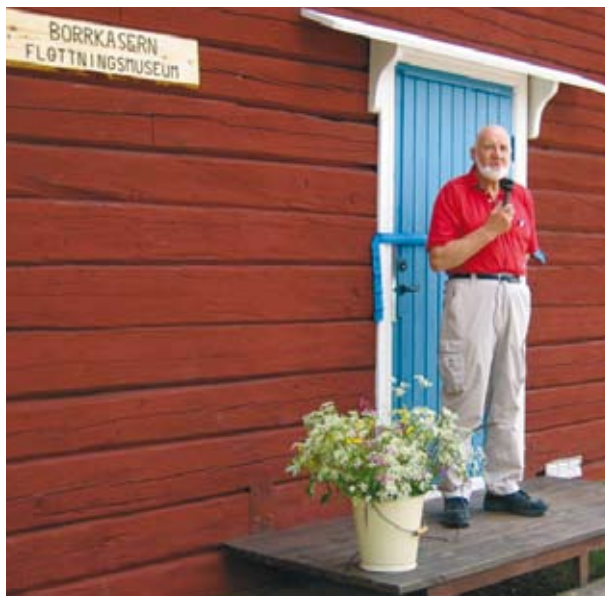
12. Se vidare Naturvårdsverket 2005.

Tillvarata och utveckla människors kunskaper och kompetenser

För att turismsatsningar i glesbygd ska vara framgångsrika, ställs många krav på natur/kulturturistentreprenören i fråga. Han/hon ska ha kunskaper om den natur- eller kulturmiljö som det handlar om, kunna förmedla kunskaperna på ett bra sätt och skapa en upplevelse, vara duktig på att marknadsföra och tillgängliggöra platsen, känna till turistbranschen och skapa nätverk, vara en skicklig företagare och en god organisatör samt vara förtrogen med en mängd olika regelverk inom bl.a. natur- och kulturmiljö- vård och ekonomi. Dessutom ska turistentreprenören helst ha gott om tid, kunna flera språk och känna/känna till de rätta personerna och institutionerna, både på ett lokalt plan och på myndighets-/organisationsnivå. Om det gäller turismsatsningar inom skyddade områden krävs dessutom specifika kunskaper om vad som gäller på just den platsen.

Mänskligt engagemang, lokal delaktighet och kompetens kan inte nog betonas i en strategi av den här typen. Humankapitalet är det viktigaste vi har och helt avgörande för att nå framgång. Det ska också betonas att det, i linje med landskapskonventionen, är viktigt att ha ett »underifrånperspektiv«, d.v.s. att lokal förankring (förvaltning) är oerhört betydelsefullt. I det fallet finns flera exempel att hämta på när den lokala förankringen saknats och goda idéer »uppifrån« har fallit platt till marken p.g.a. att människor inte känt sig delaktiga eller t.o.m. motarbetade.¹³

Det finns en stor kunskap samlad inom områdena naturvård, kulturmiljövård och turism hos myndigheter, organisationer, företag, forskare och enskilda entreprenörer. Det är viktigt att den samlade kompetens som finns i länet utnyttjas av alla och att ett fruktbart utbyte av kunskaper och erfarenheter sker på personnivå. Detta kan ske på flera sätt, både formellt och informellt, t.ex. inom ramen för gemensamma projekt och seminarier/konferenser. Ett problem idag är sannolikt att kompetensen finns spridd på väldigt många olika ställen och att det saknas en arena för dialog och utbyte av erfarenheter. Det är också viktigt att den kompetens som finns utnyttjas på *rätt* sätt och

Maud Mattsson, Njarka sameläger, och Börje Nilsson, Linsellborren, är två entreprenörer och eldsjälar inom natur- och kulturturism. Foto: Ewa Ljungdahl resp. Ann-Margret Wolff

13. Här kan nämnas det pågående projektet kring lokal förvaltning i Frostviken, som är ett mycket gott exempel på hur ett »underifrånperspektiv« används för att utveckla en bygd.

att *rätt* kompetens finns på *rätt* ställe. Att kunna samarbeta i tvärssektoriella processer är nödvändigt för att uppnå en hållbar utveckling i alla avseenden.

Det är viktigt att det finns möjligheter att analysera och utvärdera projekt och satsningar. Vad blev utfallet? Vad var lyckat, respektive mindre lyckat? Vad var det som gjorde att just *den* platsen blev en attraktion, men inte *den*? Förmågan att kläcka kreativa nyskapande idéer och förverkliga dem är guld värd och röner ofta stor uppmärksamhet, men förmågan att stanna upp, analysera och dra slutsatser blir ofta inte lika uppmärksammas och uppskattad. Det gäller i synnerhet om analysen visar på »obekväma« sanningar kring t.ex. förväntade arbetstillfällen, besöksiffror m.m.

Östersund har en lång tradition inom turismutbildning och tvärvetenskaplig forskning inom turism. År 2002 föreslog Riksantikvarieämbetet i en utredning att ett nationellt centrum för kulturarvsturism borde inrättas i Östersund. Som skäl för lokaliseringen anfördes närheten till ETOUR, Jamtli och (dåvarande) Mitthögskolans turismutbildning.¹⁴ Vid (nuvarande) Mittuniversitetet har turismutbildning bedrivits i närmare 30 år. År 1997 inrättades turismforskningsinstitutet ETOUR. Fram till 2004 bedrevs verksamheten inom ramen för ett strukturfondsprojekt, men idag finansieras ETOUR genom Mittuniversitetet samt externa forsknings- och samverkansprojekt. Natur- och kulturturism har hela tiden varit en central del av ETOUR:s forskning. Sedan 2006 leder ETOUR *Friluftsliv i förändring* – ett stort nationellt tvärvetenskapligt forskningsprogram kring friluftsliv och naturbaserad turism. Programmet ska pågå i sex år, är finansierat av Naturvårdsverket och inbegriper 15 forskare från sju lärosäten. Programmet är organiserat i sex delprogram, varav ett är *Friluftsliv, naturturism och regional utveckling*.

Att aktivt följa, dra nytta av och stödja forskning och högre utbildning är oerhört viktigt – inte minst för de tjänstemän som ofta är de personer som entreprenörer möter och som beslutar om projektmedel, ekonomiskt stöd m.m.

Analysera marknaden, skapa en turistisk infrastruktur och frambringa turistiska produkter

Enligt en utredning från 2007, som bl.a. World Economic Forum står bakom, rankas Sverige som det 17:e bästa turistlandet i världen. Schweiz, Österrike och Tyskland ligger i topp, men Sverige slås även av grannländer som Danmark och Finland. En orsak som gör att Sverige halkar ned vid en internationell jämförelse är bristande statligt engagemang. Många andra länder, däribland våra nordiska grannländer, satsar betydligt mer på marknadsföring än Sverige.¹⁵ Trots det har Sverige den högsta andelen av den utländska turismen i Norden. Sverige har också fler utländska besökare per invånare än europasnittet. Sedan 1991 har den utländska turismen i Sverige ökat med 95 %, jämfört med snittet för hela världen som är 90 % och för Europa 75 %. I Jämtland ökade år 2006 antalet utländska gästnätter med 12 % jämfört med året innan.¹⁶

Det finns förhållandevis få undersökningar kring utländsk turism i Sverige. År 2002 genomförde Turistdelegationen en stor statistisk undersökning om inkommande besökare i Sverige, *IBIS 2002*. En slutsats som drogs i undersökningen var att över 70 % av besökarna, oavsett reseanledning, besökte någon av storstadsregionerna. Populärast område efter storstäderna var Småland med Öland samt Gotland. Inom ramen för

14. För mer information om föreslagen organisation och innehåll, se »Kulturarvet – Utvecklingsområde för svensk turism«.

15. DN 2007-03-21 En statlig utredning från 2007 (SOU 2007:32) föreslår dock bl.a. en ökad statlig satsning på marknadsföring och en nationell strategi för hur Sverige ska dra till sig stora evenemang inom idrott och kultur samt inom mötesindustrin.

16. Statistik från Nutek 2007 samt ÖP 2007-07-11.

Karin Hallgren och turistinformationen i Vemdalen 1971. Foto: Einar Montén/Jamtli Bildbyrå

Innovationsprogrammet (se vidare bilagan om andra offentliga program) genomfördes några projekt med internationell inriktning, bl.a. ett samarbete för att locka internationella golfvärdar till Sverige. Ett annat exempel på undersökning med internationell orientering är ETOUR:s forskning om världsarvsturism, dels i form av en fallstudie av turismen i Luleå Gammelstad och dels i form av en undersökning av organisationen kring världsarv.

Det är oerhört viktigt att ta reda på hur efterfrågan ser ut, att göra en ordentlig marknadsanalys. Det finns många vedertagna »sanningar« om vad turister vill ha, men ofta saknas riktig kunskap om vad turister verkligen efterfrågar. Att förbättra kunskapen om turisternas beteende och önskemål är därför väldigt centralt. Sannolikt finns det särskilt liten kunskap om vad *utländska* turister efterfrågar i Jämtlands län, både vad gäller natur- och kulturturism. Utländska turister är naturligtvis, lika litet som inhemska turister, en homogen massa. Förväntningar och önskemål varierar mellan länder, olika åldersgrupper, social bakgrund o.s.v. Särskilda nyckelpersoner i det här fallet är de med utländsk bakgrund som arbetar inom turismnäringen i länet, som vet vad utländska besökare efterfrågar och som kan locka hit dem. En variant på detta är personer från utlandet som under en tid arbetar för mat och husrum med t.ex. hundspannsturism och »tar hand« om utländska besökare. Lönen för dessa volontärjobb är kunskap, erfarenhet och upplevelser för livet.

För att natur- och kulturturism i ett område ska bli framgångsrik krävs en väl fungerande turistisk infrastruktur. I en sådan infrastruktur fungerar transporter av personer och bagage väl, det finns olika boendeanternativ inom räckhåll, möjligheter att äta, information om olika platser och aktiviteter m.m. I ett glest befolkat län som Jämtland,

där det i många fall är långt mellan sevärdheterna och ibland ett projekt i sig att ta sig fram, blir en sådan infrastruktur oerhört betydelsefull. En turistprodukt består inte bara av en enskild entreprenörs erbjudande om ett arrangemang, utan också av informationen, försäljningen, transporter, butiker där man kan handla, samverkan med andra turistentreprenörer, samhällsservice och boende.¹⁷

Långt ifrån alla satsningar på natur- och kulturturism blir framgångsrika och förmår frälsa en bygd. Förhoppningsvis kan de lyckade exemplen ändå bli fler genom bl.a. att öka kompetensen hos och samarbetet mellan inblandade aktörer. Västra Härjedalen och Åre är länets två mest framgångsrika destinationer, där samarbete mellan olika entreprenörer och andra aktörer lett fram till dagens klusterliknande miljöer. I mindre skala är principen med största sannolikhet tillämpbar på många andra områden.¹⁸

I Kronobergs län har man genom ett samarbete mellan turistföretag och den regionala turistorganisationen arbetat fram ett system med attraktiva, bokningsbara paketupplevelser för den europeiska marknaden. Helt avgörande har varit att analysera hur efterfrågan ser ut och sedan ta plats i t.ex. utländska arrangörers rese kataloger. Man har utnyttjat »dörröppnare« från VisitSweden och etablerat sig i bl.a. Tyskland och Danmark. Genomarbetade produkter och ett (mer än) väl fungerande värdskap har visat sig vara a och o. En annan lärdom har varit att det viktigaste inte är att kunna erbjuda avancerade bokningssystem på webben, utan att vara duktig på att presentera upplevelsen och visa på vad som är speciellt med just den här platsen/upplevelsen.¹⁹

Jämtlands län är antagligen förhållandevis okänt bland internationella turister. På VisitSweden:s webbplats finns sedan en kort tid tillbaka en interaktiv karta med information på olika språk om »Points of interests« runt om i Sverige. Man kan göra ett urval och bocka för olika kategorier, eller bara välja »recommended«. Längre var, oavsett urval, Jämtlands och Västernorrlands län en vit fläck på kartan. Med andra ord saknades alltså, litet tillspetsat, intressanta platser för utländska turister att besöka här enligt Sveriges officiella marknadsföringsorgan. Efter att Östersunds-Posten uppmärksammat frågan fick dock Åre två prickar. Kartan är visserligen under uppbyggnad, och ofullständig i många avseenden, men har ändå redan fått ett stort genomslag och visar på att »turistlandet« Jämtland-Härjedalen har mycket kvar att göra i arbetet att skapa attraktiva turistiska produkter – både på nationell och på internationell nivå.²⁰

Ett allmänt intryck är att Sveriges och svenska organisationers engagemang och delaktighet i internationella nätverk och organisationer inom (hållbar) turism är relativt dåligt, vilket kan tyckas märkligt. Att vidga vyerna, knyta kontakter, visa upp sig och lära av andra är otroligt viktigt och borde vara en självklarhet.²¹

17. I Rogers & Jonasson 2006 presenteras dessa idéer applicerat på (tåg)sträckan Östersund-Trondheim, »Fjäll to Fjord«.

18. Angående Åre bör dock sägas att det helt dominerande företaget Skistar är en skandinavisk aktör, där vinsten i första hand inte hamnar i Åre. Åre kommun har också »lidit« av att skidturismen är starkt säsongsbetonad, vilket innebär att en stor grupp av de anställda (främst ungdomar) inte är skrivna i kommunen. Att skapa året-runtturism som ger varaktiga, långsiktiga jobb är en viktig del av ekonomiskt hållbar turism.

19. Se intervju med länsturistchef Berit Christoffersson, Södra Smålands Turistråd i Ökad turism = tillväxt och sysselsättning (Sveriges kommuner och landsting 2006).

20. www.visitsweden.com/VSTemplates/MapSweden_____64377.aspx och ÖP 2007-08-21.

21. Sverige finns av allt att döma t.ex. inte representerat i organisationer/nätverk som UNWTO (World Tourism Organisation), EUTO (European Union of Tourist Officers), Tourism Site Network och TSG (Tourism Sustainability Group/EU-kommissionen). Ett undantag i sammanhanget (det finns säkert flera) är Svenska Ekoturismföreningen, som är och har varit delaktiga i flera internationella projekt och nätverk och bl.a. hjälpt till med att bygga upp liknande organisationer och märkning av ekoturism i andra länder (e-post Jonasson, 2007).

Uppmuntra nyskapande förmedling av natur- och kulturvärden

Att kommunicera och levandegöra natur- och kulturmiljöer ställer stora krav på dels generella och specifika natur- och kulturkunskaper och dels förmåga att kunna förmedla dessa. En bra guide kännetecknas av många olika saker, som stort kunnande, berättarglädje, ansvarskänsla, organisationsförmåga och ledarskap/värdskap.

Vandring till Hackåsvalen, Lillhärjåbyggets fåbodvall på kulturhusens dag 2007. Ett exempel på nyskapande förmedling av natur- och kulturvärden. Foto: Eva Karlsson

Ett förslag till nationell certifiering av naturguider har via Länsstyrelsen i Västernorrlands län tagits fram inom det internationella NEST-projektet (*Northern Environment for Sustainable Tourism*). NEST har konstaterat att det finns ett betydande behov av en nationellt gångbar modell för certifiering samt en organisation för detta. Det finns en efterfrågan på certifierade guider från flera håll i branschen utifrån olika utgångspunkter, dels från enskilda företag och guider, dels från ideella organisationer (t.ex. STF och SNF) och dels från organisationer som verkar för professionell guidning och kommersiell turism (t.ex. Ekoturismföreningen och VisitSweden). En arbetsgrupp har tagit fram ett förslag kring vad en certifieringsutbildning och examination bör innehålla och belyst för- och nackdelar med olika tänkbara huvudmän. En certifiering av guider skulle bl.a. medföra en kvalitetssäkring, en högre status för guideyrket samt ett ökat tillgängliggörande och hållbart nyttjande av natur- och kultureresurser. Det slås fast att ett syfte med certifieringen också är att integrera natur och kultur. En del av en certifierad guides ämneskompetens bör vara kunskaper i kulturgeografi och kulturlandskapet.²²

I utlandet finns många exempel på certifieringssystem, t.ex. Finlands yrkesexamen för vildmarks- och naturguider och Danmarks naturvägledare. Utomlands finns också på flera håll, bl.a. i USA, Kanada, Storbritannien och Irland, s.k. interpreters – en profession som kommunicerar kultur- och naturmiljöernas värden på plats och förstärker besökarnas upplevelser. En interpreter kan t.ex. arbeta med visningar, rollspel eller skyltproduktion. Amerikanska nationalparker är ett exempel på där man bedriver en

22. Länsstyrelsen Västernorrland 2007.

kontinuerlig kompetensutveckling av sin personal. Efter en obligatorisk grundutbildning kan man specialisera sig inom en rad olika områden, bl.a. interpretation. Det finns flera organisationer i utlandet för interpreters som bildats med syfte att höja kvaliteten på verksamheten. Förslag på svensk term för interpreters är »levandegörare« eller »kulturarvstolk«.²³

Runt om i landet finns många guideutbildningar på olika nivåer och med varierande syften. En sammanställning över guideutbildningar i landet (år 2004) har genomförts av Turistdelegationen. Med stor sannolikhet finns idag en överetablering av guideutbildningar, där betydligt fler guider utbildas än det finns avsättning för. Det krävs förmodligen inte ytterligare generella utbildningar av guider, men däremot riktade insatser gentemot entreprenörer. Ett nationellt certifieringssystem för natur- och kultur guider i form av en högkvalitativ vidareutbildning vore välkommet. De platser som kan stoltsera med certifierade natur- och kultur guider skulle med denna kvalitetsstämpel få en konkurrensfördel.

För turistprodukten som helhet finns för högkvalitativ naturturism (ekoturism) kvalitetsmärkningssystemet *Naturens bästa*. För kulturmiljöer finns ännu inget motsvarande system. Här ligger kultursektorn efter, även om det finns en lång erfarenhet av experimentell kulturmiljöpedagogik, inte minst på t.ex. Jamtli. Det vore en stor fördel om det fanns en vedertagen metod att kvalitetssäkra kulturturistiska platser och kulturhistorisk information.²⁴

Det är viktigt att stödja pilotprojekt som syftar till destinationsutveckling och ökning av ett områdes attraktivitet. Ett exempel på detta är nya sätt att förmedla natur- och kulturvärden genom användande av ny teknik. Här ska särskilt nämnas det nyligen inrättade *Nordiskt centrum för kulturarvspedagogik* i Östersund, vars verksamhet noggrant bör följas.

Utveckla system för att överbrygga målkonflikter

Det finns flera orsaker till att målkonflikter kan uppstå mellan natur-, kultur- och turismsektorerna (se Bilaga III om målkonflikter). Målkonflikter uppstår inte ur tomma intet, utan det som händer och sker på det nationella planet får återverkningar på det regionala/lokala planet. Det kan konstateras att politikområden med olika målsättningar delvis står emot varandra, där kommunikationen och förståelsen för varandras mål och intressen ofta är begränsad. Mycket av glappet inom och mellan de politiska nivåerna bottnar i motsättningen mellan en kommersiell struktur och en icke-kommersiell struktur, eller om man så vill, mellan nyttjande och bevarande.

Näringspolitiken har, liksom miljö- och kulturpolitiken, uppenbarligen en medvetenhet om de målkonflikter som kan uppkomma. Steget mellan denna nationellt formulerade medvetenhet och de konkreta situationer som uppstår i de lokala och regionala sammanhangen där politik och utvecklingsambitioner möts, kan dock ibland tyckas långt. Konflikter är lätta att föreställa sig utifrån politikområdenas olika syften, samtidigt som redovisningen av de olika områdena indikerar att det ur varje perspektiv,

En målkonflikt mellan biltransporter och naturupplevelser har funnits länge. (Bydalen, 1962.)
Foto: J. Walter Strömberg/Jamtli Bildbyrå

23. Kulturarvet – Utvecklingsområde för svensk turism. (RAÄ 2002) och Länsstyrelsen Västernorrland 2007.

24. För info om Svenskt Kulturarv, se kapitlet Natur, kultur och turism i Jämtlands län.

såväl det natur- och miljövårdande, som kulturpolitikens och näringspolitikens, går att identifiera tydliga vinster med tätare kontakter och dialog mellan sakområdena.

Det finns i Sverige ett behov av att bättre förstå turismens effekter utifrån olika scenarios. Turism och hållbar utveckling handlar ofta om sysselsättning och ekonomisk tillväxt samt fysiska (negativa) effekter. Detta kan ha sin förklaring i att just dessa effekter ofta är de som lättast låter sig mätas, och det är också de effekter som vanligen lyfts i debatten för och emot turismutveckling. Ett nyligen uppmärksammat ärende gäller utbyggnaden av skidliftar inom ett Natura 2000-område vid fjället Städjan i norra Dalarna, där regeringen våren 2007 sade nej till Idre Fjälls exploateringsplaner, då dessa inte bedömdes vara möjliga utifrån områdets höga naturvärden.

Man ska dock ha i åtanke att exempelvis positiva sociala effekter kan väga upp begränsade negativa fysiska effekter. En fortsatt, och i vissa fall sakligare, diskussion om hela bredden av turismens verkningar är nödvändig. Exempelvis bör en turistresas effekter innefatta även transporten till och från, och inte bara inom, destinationen. T.ex. blir ekoturism på Bali inte särskilt trovärdigt om resenärerna flugit över halva jordklotet för att ta sig dit.²⁵

Förhoppningsvis kan ett fortsatt närmande mellan politikområdena miljö, kultur och näring på sikt överbrygga en del av de målkonflikter och skillnader i perspektiv som finns. Det förutsätter dock kommunikation och samarbete mellan de politiska nivåerna för identifiering och tydliggörande av vilka problemen är. En svårighet i sammanhanget kan vara att avslöja strukturen i de konfliktlinjer som finns så att problemen som identifieras lokalt och regionalt inte framstår som en lång rad av specifika fall, utan som uttryck för en mer generell problematik. Med rätt planering och fortsatt samarbete kommer natur- och kulturresurser att kunna skapa hållbar tillväxt i många delar av landet.

Målkonflikter uppstår dock inte bara mellan natur/kultur och turism, utan också mellan natur och kultur. En del av konflikterna handlar om skiftande värderingar på ett övergripande vetenskapligt plan och handlar om synen på människan och landskapet. Dessa skiftande värderingar, bottnande i naturvetenskapliga och humanistiska perspektiv, kommer säkerligen att finnas kvar i framtiden, även om utvecklingen går mot ett alltmer öppet och ömsesidigt berikande klimat. Införandet av miljömålen kan sägas ha utgjort officiell premiär för kulturmiljöaspekter som en del av en större miljöpolitik. På ett konkret plan kan skyddade natur- och kulturmiljöer utgöra arenor för gemensamma projekt med turistiska syften.²⁶ En stor ojämlikhet i förhållandet mellan natur- och kulturmiljövård som inte går att komma ifrån, är dock den stora skillnaden i ekonomiska resurser (se vidare under Finansieringsmöjligheter). Ett annat stort problem är att resurstilldelningen från centralt håll alltjämt i hög grad präglas av stuprörstänkande. Exempelvis kan medel från Naturvårdsverket inte användas för kulturmiljöinsatser och medel från Riksantikvarieämbetet inte för insatser på statlig mark.

Målkonflikter kan också uppstå på ett mer jordnära, medmänskligt plan och handla om markägande, ekonomi, etik m.m. och grunda sig i reella eller upplevda faktorer. Dessa konflikter kan vara både allmänmännsliga och plats specifika till sin karaktär och behandlas inte närmare i detta sammanhang.

25. Robert Pettersson, ETOUR (föredrag 2007-05-11).

26. Ett aktuellt exempel i Jämtlands län är Linsellborrens naturreservat i Härjedalens kommun som besitter stora värden ur natur-, kultur- och fiskesynpunkt. Området har iordningställt med spänger, vindskydd m.m. och har skyltats upp. Informationsmaterial har tagits fram och en utställning om flottningsepoken har byggts upp. Tack vare ett stort lokalt engagemang, ideella krafter och bidrag från flera olika håll har insatserna varit möjliga att genomföra. Idéer kring hur området kan fortsätta att utvecklas finns.

Målkonflikter mellan natur/kultur och turism, mellan bevarande och utveckling finns och kommer delvis alltid att finnas. Att *överbrygga* dessa konflikter innebär inte bara att finna kompromisslösningar som alla kan acceptera, utan också om att erkänna att de faktiskt finns och respektera olika synsätt. Ett särskilt avsnitt i *Regionala utvecklingsstrategin för Jämtlands län* ägnas målkonflikter och hållbar utveckling, vilket är en indikation på att målkonflikter är centralt och måste kunna hanteras. Beträffande de natur- och kulturmiljöer som bedöms vara en del av vårt gemensamma natur- och kulturarv och ska finnas kvar till kommande generationer finns bevarandemål i sig, som inte handlar om ekonomisk eller regional utveckling. Som ett exempel är alla fasta fornlämningar lagskyddade och tillhör staten. Detta styrs av kulturminneslagen, kring vilken det idag inte finns några avgörande politiska skiljelinjer i Sveriges riksdag. När länsstyrelsen, eller någon annan myndighet, beskylls för att ha »lagt en död hand över ett område« beror det inte sällan på bristande kommunikation och bristande förståelse mellan inblandade parter. En del av lösningen ligger sannolikt i att olika aktörers syn på landskapet och turismen behöver kommuniceras bättre för att bygga förståelse och dialog.

Alla kyrkor som invigts för gudstjänst i Svenska kyrkan före år 2000 är skyddade enligt kulturminneslagen. Kyrkor som byggts före 1940 omfattas av en särskild granskning av länsstyrelsen. (Bodsjö kyrka.) Foto: Ola Hanneryd

Ett intressant exempel på hur målkonflikter och många olika frågor kring bevarande och utveckling, turism och friluftsliv som berör ett visst natur- och kulturområde kan hanteras och belysas från olika håll, är inom ramen för den kommunala översiktsplaneringen. Strömstads kommun i Västra Götalands län håller på med att ta fram en fördjupad översiktsplan (föp) för Koster i samband med att bildande av nationalpark och en översyn av sedan tidigare bildade naturreservat genomförs. Det finns från kommunens sida ett stort behov av en föp för att kunna göra avvägningar mellan olika intressen och få en överblick över alla processer som pågår i området. En uttalad tanke är att bildandet och sedermera förvaltandet av nationalparken ska stärka lokalsamhället

genom att arbetstillfällena skapas och att förvaltningen sker på lokal nivå.²⁷ En annan, förhållandevis ny metod inom kommunal översiktsplanering för att brett belysa målkonflikter, är att vid sidan av en miljökonsekvensbedömning också göra en hälsokonsekvensbedömning (HKB), för att därigenom uppnå social hållbarhet. Ett exempel på en plan där en HKB gjorts är föp för Fyrvalla-Remonthagen i Östersunds kommun.²⁸

Ett annat sätt att överbrygga målkonflikter på ett lokalt/regionalt plan kan vara att skapa ett forum, en mötesplats mellan olika aktörer. En grupp som representerar olika organisationer, intressen och kompetenser finns inte idag i länet, och skulle därmed kunna fylla ett tomrum. En sådan grupp skulle också kunna fungera utåt som en kontaktyta gentemot entreprenörer. Former för en sådan grupp bör utredas särskilt och belysas utifrån flera aspekter, som t.ex. vilka som bör ingå, vem som är sammankallande och vilket mandat gruppen ska ha.²⁹

Ett exempel på sådana grupperingar kan hämtas från grannlandet Gävleborg, där det dels finns ett regionalt forum och dels en »turistakademi«. Det regionala forumet är en turismgrupp på länsnivå bestående av företrädare för olika funktioner på länsstyrelsen, länets två turistorganisationer, regionförbundet m.fl. Syftet med forumet, som funnits i flera år, är att fungera som en arena för information och rådgivning. Turistakademien inrättades av landshövdingen våren 2007 och beskrivs som ett »idéforum som ska öka fokuseringen på besöksnäringens möjligheter«. Turistakademien består av 18 personer, varav de flesta är små eller stora företagare verksamma i länet. Därtill finns några kända »ambassadörer« för länet med i gruppen, bl.a. Barbro »Lill-Babs« Svensson. Turistakademien kan ses som ett direkt resultat av det regeringsuppdrag Länsstyrelsen i Gävleborg fick år 2004 att utreda möjligheterna för en positiv turismutveckling i länet.³⁰

Finansieringsmöjligheter

Nationell finansiering från centrala myndigheter, Riksantikvarieämbetet (RAÄ), Naturvårdsverket (NV), Nutek, Statens kulturråd m.fl. kan ensamma eller som medfinansierare stödja insatser för utveckling enligt denna strategi. Likadant kan regionala medel från länsstyrelsen, landstinget, kommunerna m.fl. användas. Det gäller att kunna kombinera medel för bevarande med medel för utveckling av turistiska verksamheter. I denna strategi har rena företagsekonomiska åtgärder och regelverk uteslutits. De kanaler som finns för rena företagsstöd m.m. behandlas inte här.

Statliga medel för bevarande av kulturmiljön fördelas i första hand från RAÄ. Länsstyrelsen får ett årligt anslag för bidrag till kulturmiljövård från RAÄ, för närvarande benämnt 28:25. Bidraget används främst till byggnadsvård, fornvård och kulturlandskapsvård, men kan också användas för informationsinsatser av olika slag. Bidrag utgår i första hand till lagskyddade miljöer (fornlämningar, byggnadsminnen och kulturreservat), men kan i de flesta fall inte användas för drift av t.ex. en besöksanläggning. RAÄ fördelar däremot ett särskilt bidrag till arbetslivsmuseer. Totalt fördelade RAÄ

27. Strömstads kommun 2007.

28. HKB för Fyrvalla-Remonthagen genomfördes i samarbete mellan Östersunds kommun och Folkhälsoinstitutet (Folkhälsoinstitutet 2007).

29. I Statskontorets/Nuteks rapport Strategiskt system för utvecklingen av turistnäringen föreslås tre olika fora för framtidens turismutveckling, däribland ett regionalt forum. (Se vidare bilagan om andra offentliga program och strategier.)

30. Länsstyrelsen Gävleborg 2005, www.x.lst.se/x/Pressrum/Nyheter/2007/Lillbabs_o_Wikegard.htm samt muntliga uppgifter från Malin Johansson, Länsstyrelsen Gävleborg.

Tysjöarnas fågelskyddsområde har fått en ökad tillgänglighet genom medel ur anslaget för biologisk mångfald. Foto: Eva Näsman

Döda fallets naturreservat har tillgänglighetsanpassats för besökare med gångramp, temaskyltning och naturstig. Foto: Eva Näsman

år 2006 ca 260 miljoner kr till kulturmiljövård. För 2007 har regeringen avsatt ca 258 miljoner kr. För kyrkomiljöer finns, sedan kyrkan skildes från staten, kyrkoantikvarisk ersättning som administreras via stiftet. År 2006 fördelades ca 250 miljoner kr mellan stiftet. För 2007 har närmare 300 miljoner kr avsatts.³¹

Anslaget för biologisk mångfald har ökat kraftigt under 2000-talet. Mellan åren 2003 och 2006 fördubblades anslaget, vilket kan ses som en följd av de svenska miljömålets införande. För år 2007 har regeringen avsatt drygt 2 miljarder kr.³² Av dessa medel fördelar NV 1,5 miljarder till länsstyrelserna, varav 626 mkr går till löpande verksamheter som skötsel av skyddade områden, kalkning av sjöar och vattendrag, skötsel av statliga leder i fjällen och inventering av stora rovdjur. Den övriga delen, 786 mkr, går till arbetet med områdesskydd. För 2005 och 2006 har särskilda medel avsatts för lokala fleråriga naturvårdsprojekt.³³

En stor finansieringsmöjlighet för flera av de strategiska åtgärderna för utveckling av natur- och kulturturism är de olika strukturfondsprogram som länet omfattas av under perioden 2007–2013. Olika typer av åtgärder kan stödjas i de olika programmen och generellt finansieras insatserna med en kombination av EU-medel, nationella offentliga samt privata medel. Nedan följer en kort redovisning av de närmast berörda olika strukturfondsprogrammen i de delar som stödjer utveckling av natur- och kulturturism.

Regionalt strukturfondsprogram för regional konkurrenskraft och sysselsättning i Mellersta Norrland 2007–2013

Detta program, som avser Jämtlands och Västernorrlands län, syftar till att öka konkurrenskraften och sysselsättningen i regionen och prioriterar insatser som bidrar till förnyelse av näringslivet och som ökar tillgängligheten och attraktiviteten i regionen.³⁴

Programmet kan, med koppling till denna strategi, stödja insatser inom *Åtgärd 1.3 Turism och upplevelsenärningar*. I denna åtgärd stöds initiativ som stärker turism- och upplevelsenärningarnas konkurrenskraft. Insatsområdet ska stödja turistisk utveckling med naturmiljön, kulturen och kulturarvet som utvecklingspotentialer. Ett speciellt område är det samiska näringslivet och den samiska kulturen.

Exempel på aktiviteter med koppling mot denna strategi inom *Åtgärd 1.3 Turism och upplevelsenärningar*

Stöd för utveckling av strategiskt viktiga turistdestinationer skall ges. I detta ligger stora möjligheter såsom destinationsdesign, produktutveckling, kompetensfrämjande åtgärder för branschen liksom strategiska besökspunktsinvesteringar. Projekt för ökat lokalt företagande och sysselsättning i samband med förvaltning av skyddsvärd natur kan stödjas.

31. RAÄ årsredovisning 2006 och www.raa.se/cms/extern/press/237_miljoner_till_kulturmiljovard.html och www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/kyrkoantikvarisk_ersattning/index.shtml.

32. För år 2008 har regeringen aviserat en betydande minskning av anslaget.

33. www.naturvardsverket.se/sv/Lagar-och-andra-styrmedel/Ekonomiska-styrmedel/Sa-finansieras-naturvarden/

34. www.z.lst.se/z/eu-program/strukturfondsprogram/

FINANSIERING

Strukturfond: Europeiska regionala utvecklingsfonden, ERUF.

Nationella offentliga medfinansierare: I första hand kontant medfinansiering och i andra hand (undantagsvis) direktfinansiering från myndigheter, kommuner, landsting, länsstyrelser, universitet och högskolor, löntagarfondstiftelser etc.

Privata medfinansierare: I första hand kontant medfinansiering från SMF, Näringslivets organisationer eller andra privata organisationer. Medfinansiering »i natura« ska inte ingå i kostnads- och finansieringsbilagan för projekten

ÅTGÄRDSFINANSIERING

Nedanstående fördelning avser åtgärden som helhet. Beloppet anges i tusental kronor utifrån en omräkningskurs på 9.00 kr per Euro. Justering utifrån annan växelkurs kan ske under programperioden. Annan fördelning kan förekomma i enskilda projekt då stödgivningen styrs av olika regelverk beroende på projektets syfte, verksamhet, målgrupp etc.

Åtgärd 1.3. Turism och upplevelsenärningar

Offentliga medel			
Totala kostnader	EG:s medel	Nationella medel	Privata medel
608 600 tkr	213 000 tkr	213 000 tkr	182 600 tkr
100 %	35 %	35 %	30 %
	50 %	50 %	

Programmet kan även stödja insatser för att öka attraktiviteten i regionen genom *Åtgärd 2.3 Information om regionen och utveckling av dess miljö.*

Mellersta Norrland har mycket höga kultur- och naturvärden inom alla miljöer från fjäll till kust. Många miljöer bedöms ha stor attraktionskraft för inflyttning såsom stora möjligheter till strandnära och fjällnära boende, skärgårdsboende, boende i småstads- miljöer, etc. Insatser för att öka tillgången till intressanta mötesplatser, kulturyttringar och andra sammanhang som öppnar för bredd och mångfald ska också främjas.

Exempel på aktiviteter kopplade till denna strategi inom *Åtgärd 2.3 Information om regionen och utveckling av dess miljö.*

Aktiviteter för att utveckla livsmiljön för unga män och kvinnor. Åtgärder för att etablera företag i regionen. Strategiska kultursatsningar av betydelse för näringslivets utveckling. Insatser för utveckling av boendemiljöer och för ett boendebaserat näringsliv.

*Kulturhistorisk bebyggelse kan vara en del av en attraktiv boendemiljö. (Gammelträde, Ytterhogdals hembygdsgård.)
Foto: Inga Björk*

FINANSIERING

Strukturfond: Europeiska regionala utvecklingsfonden, ERUF.

Nationella offentliga medfinansierare: I första hand kontant medfinansiering och i andra hand (undantagsvis) direktfinansiering från myndigheter, kommuner, landsting, länsstyrelser, löntagarfondstiftelser etc.

Privata medfinansierare: I första hand kontant medfinansiering från SMF, Näringslivets organisationer eller andra privata organisationer. Medfinansiering »i natura« ska inte ingå i kostnads- och finansieringsbilagan för projekten.

ÅTGÄRDSFINANSIERING

Nedanstående fördelning avser åtgärden som helhet. Beloppet anges i tusental kronor utifrån en omräkningskurs på 9.00 kr per Euro. Justering utifrån annan växelkurs kan ske under programperioden. Annan fördelning kan förekomma i enskilda projekt då stödgivningen styrs av olika regelverk beroende på projektets syfte, verksamhet, målgrupp etc.

Åtgärd 2.3. Information om regionen och utveckling av dess miljö

Offentliga medel			
Totala kostnader	EG:s medel	Nationella medel	Privata medel
134 000 tkr	60 400 tkr	60 400 tkr	12 200 tkr
100 %	45 %	45 %	10 %
	50 %	50 %	

Landsbygdsprogrammet 2007–2013 Genomförandestrategi för Jämtlands län

Detta program stödjer jord- och skogsbrukare samt s.k. mikroföretag på landsbygden. Även ideella verksamheter kan stödjas. Jordbruksverket administrerar programmet och länsstyrelsen hanterar stöden i länet. Landsbygdsprogrammet omfattar insatser till en total kostnad runt 77 mnkr per år för länet under 2007 och 2008.³⁵

I detta program med genomförandestrategi kan man läsa att det producerande jordbruket är en förutsättning för att ett rikt odlingslandskap ska bevaras och ger landskapet dess prägel och gör det unikt i sitt slag. Av betydelse för det öppna odlingslandskapet är också de företag som driver sina jordbruksföretag extensivt i syfte att bevara odlingsmarken öppen, uppmärksamma och hindra igenväxning och förfall av kultur- och naturvärden. Dessa miljöer som jordbruket producerar bidrar till en attraktiv boendemiljö och ger förutsättningar för turism.

Kombinationsverksamheter i anslutning till jordbruket utvecklas och av dessa kombinationsföretag arbetar 40 % med entreprenadverksamhet och 30 % med turism och upplevelsenäring. På många av länets jordbruksfastigheter finns höga natur- och kulturmiljövärden. Länets jordbruk har goda förutsättningar att bedriva ett långsiktigt hållbart jordbruk. Kopplingen jord- och skogsbruk har en stark tradition i länet och utvecklingen av bioenergi ur skogen och en natur och kulturbaserad turism utgör möjligheter för en ökad sysselsättning. Det förutsätter ett fortsatt starkt stöd för utveckling av lantbruksföretagen och för en nödvändig diversifiering med nya näringar och företag.

35. www.z.lst.se/z/amnen/lantbruk/landsbygdsprogram/

Exempel på vad detta program kan stödja med bäring på natur- och kulturmiljöer är:

Ny varu- och tjänsteproduktion med anknytning till jord- och skogsbruk

Tjänster som tar tillvara landsbygdens natur- och kulturmiljövärden ska utvecklas. Turism och upplevelsenäringen är viktig och såväl vinter- som sommarturismen behöver utvecklas ytterligare. Potential finns också för att utveckla verksamheter som bygger på samverkan mellan offentlig sektor och landsbygdsföretag. Det är viktigt att utbudet av varor och tjänster blir efterfrågestyrt och att verksamheten bedrivs uthålligt, så att regionens natur- och kulturvärden bevaras.

Attraktiva livsmiljöer

För att kvinnor och män ska vilja bo, arbeta, starta företag eller turista på landsbygden är det viktigt att platsen är attraktiv. Natur- och kulturlandskapet är viktiga delar av livsmiljön på landsbygden. Landsbygdens unika möjligheter för trivsel ska identifieras, synliggöras och nyttjas. På det sättet stärks den lokala identiteten, ökar bygdens självkänsla och initiativkraften för förnyelse.

Utpekade åtgärder inom de olika axlarna med koppling till denna strategi.

Axel 2

Förbättra miljön och landskapet

Åtgärderna syftar till att bevara och utveckla ett attraktivt landskap och en levande landsbygd och stimulera omställningen till en resurseffektiv och hållbar produktion med minskad miljöpåverkan för att bidra till att gemensamma och nationella miljömål på ett effektivt sätt kan uppnås. En helhetssyn skall utvecklas på landskapet som resurs för rekreation, utveckling, tillväxt, boende och som bärare av ett natur- och kulturarv. Det är viktigt att kombinera axelns åtgärder med kompetensutvecklingsåtgärden (111) för att ta vara på möjligheten till synergieffekter.

216 Icke produktiva investeringar – jordbruk (Utvald miljö)

Innehåll och målgrupp

Ersättningarna under utvald miljö ger möjlighet att skräddarsy insatser efter de regionala förhållandena och efter respektive regions särskilda behov, utifrån ett landskapsperspektiv såväl från biologisk som från kulturhistorisk synvinkel. Vidare ges möjlighet till insatser som är viktiga för att uppnå miljö kvalitetsmålen och som går utöver mer generella ersättningar. Målgruppen utgörs av brukare inom de areella näringarna, andra markförvaltare, föreningar och organisationer. Åtgärden kan genomföras både som projekt- eller företagsstöd.

Länets prioriteringar

I Jämtlands län har vi valt att peka ut ett antal miljöer som vi vill prioritera för ersättning inom stödformen utvald miljö. Motiveringen till att vi valt just dessa miljöer är att många av de objekt och värden, som vi i våra regionala miljömål beslutat att bevara, återfinns i dessa miljöer. Genomförandet av åtgärderna gör att Länsstyrelsen får utökade arbetsuppgifter, eftersom Länsstyrelsen ska ta fram nya planer för restaurering av marker och byggnader, höhantering, fäbodan o.s.v. Prioriteringen omfattar hela programperioden 2007–2013.

Prioriterade miljöer

- Fäbodan i drift/miljöersättning.
- Ängs- och betesmarker inom miljöersättning för betesmarker och slätterängar som har särskilda värden.

- Ängs- och betesmarker som ingår i Natura 2000-område, åtgärdsprogram för hotade arter, naturreservat eller ängs- och betesinventering.
- Större sammanhängande ladlandskap som ingår i riksintresse för kulturmiljö.
- Gårdsmiljöer med höga natur- och kulturmiljövärden, framförallt gårdar med fäbodrift, fjällnära gårdar och naturreservat.
- Lättillgängliga miljöer med särskilda rekreationsvärden och landskapsbildsvärden t.ex. Hackåsbygden, Klövsjö, Ragundabottnarna eller Åredalens odlingslandskap.

227 Icke produktiva investeringar – skog (Handläggs av Skogsstyrelsen)

Innehåll och målgrupp

Åtgärden avser att utveckla skogens kollektiva värden. Behovet av att förstärka kulturmiljövärden, biologisk mångfald och rekreationsvärden finns även i skogsmark som inte omfattas av befintliga skyddsinstrument. Störst effektivitet nås om dessa insatser riktas till fastigheter eller kluster av fastigheter med stor andel kollektiva värden. Kulturmiljöer och lämningar kan utgöra attraktiva och kompletterande besöksobjekt inom turistnäringen. Målgruppen består av enskilda skogsägare med fastigheter som är rika på natur- och kulturmiljövärden och/eller sociala värden. Även enskilda skogsägare till skogsfastigheter med enskilda objekt med natur-, kultur- eller socialt värde kan delta i insatsen.

Skogsstyrelsens prioritering

- Skogsfastigheter i utpekade värdetrakter i regionala strategierna för områdesskydd eller andra särskilt utpekade områden i liknande strategidokument.
- Skogsfastigheter med skogsmark rik på natur-, kulturmiljö- eller sociala värden.
- Skogsfastigheter med redan upprättade »Gröna skogsplaner« eller motsvarande, med höga natur-, kulturmiljö- och/eller sociala värden.
- Representativa, unika eller mångfacetterade kulturmiljöer och/eller lämningar som bedöms vara attraktiva för länets befolkning och besökare.

Axel 3

Diversifiering och förbättrad livskvalitet på landsbygden

Åtgärderna har som mål att främja en ökad diversifiering av landsbygdens näringsliv, i syfte att främja sysselsättning, högre livskvalitet för dem som bor på landsbygden samt ett hållbart nyttjande av landsbygdens samlade resurser. Det är viktigt att kombinera axelns åtgärder med kompetensutvecklingsåtgärden (331) för att ta vara på möjligheten till synergieffekter.

Länets övergripande prioriteringar Axel 3

- Alla positiva åtgärder som är resultat av satsningar inom respektive åtgärd skall komma både män och kvinnor till del. Insatser ska även bidra till att flera personer med utländsk härkomst kan utveckla sitt företagande.
- Konkurrensaspekten skall beaktas i hanteringen både av företagsstöd och av projektstöd. Ett beviljat stöd får inte innebära att ett lokalt/regionalt verkande företag kan öka sin marknadsandel på bekostnad av andra lokalt/regionalt verkande företags marknadsandel.
- För att beviljas företagsstöd ska investeringar bedömas leda till en varaktig lönsam verksamhet.
- För att den totala effekten av tillgängliga medel för företagsstöd ska bli så stor som möjlig ska inte stödet vara större än vad som behövs för att investeringen skall komma till stånd.

311 Diversifiering till annan verksamhet än jordbruk

Innehåll och målgrupp

Jordbruks- och trädgårdsföretag/medlem i ett sådant hushåll kan söka stöd till utveck-

ling av produkter eller tjänster inom andra områden än traditionell jordbruksproduktion. Stödet kan utgå som företagsstöd eller projektstöd.

Länets prioritering

Utveckling av annan verksamhet än traditionell jordbruksproduktion på jordbruksföretag kan ge möjlighet till ökad lönsamheten och stabilare företag. Ökade och varierade verksamheter i företaget gynnar möjligheter till ökade inkomster.

– Stöd lämnas till verksamheter som bidrar till ökad lönsamhet för det enskilda företaget. Samverkan mellan företag i utveckling av andra verksamheter ses som positivt då det kan ge stabilare företagskonstellationer.

312 Affärsutveckling i mikroföretag

Innehåll och målgrupp

Företag med mindre än 10 anställda och mindre än 2 mn euro i årlig omsättning eller balansomslutning, så kallade mikroföretag, kan i denna åtgärd få stöd för affärsutveckling. Med detta menas utveckling av produkter och tjänster som ökar företagets lönsamhet och konkurrenskraft. Stöd kan utgå både som företagsstöd och projektstöd och sökas av såväl enskilda entreprenörer som företag i samverkan.

Länets prioritering

Länet prioriterar utveckling av flera företag på landsbygden företag med varierade verksamheter, vilket gynnar möjligheter till ökad sysselsättning och ökad inkomst.

- Företag som ökar antalet anställda är speciellt viktiga att stödja.
- Samverkan mellan företag och utveckling av företagsnätverk prioriteras då detta oftast ger stabilare företag.
- Samverkan med kompetenscentra och forskningsmiljöer är intressant för utveckling av konkurrenskraftiga nya varor och tjänster.
- Produktion som stärker bygdens konkurrensförmåga kan stödjas.

313 Främjande av turistnäringen

Innehåll och målgrupp

I denna åtgärd kan företag som driver turistföretag på landsbygden, nätverk av företag och/eller organisationer inom turistbranschen få stöd för utveckling som gynnar turistnäringen. Stöd kan utgå både som företagsstöd och projektstöd och sökas enskilt eller i samverkan med andra aktörer. Stöd kan utgå för investeringar i byggnader, anläggningar, leder, skyltning, handikappanpassning, marknadsföring, produktutveckling mm.

Länets prioritering

Länet prioriterar utveckling inom turism- och upplevelsenäringar högt. I denna åtgärd prioriteras insatser som ökar sysselsättningen och konkurrenskraften inom landsbygdsturism.

- Företag och organisationer som bidrar till att komplettera utbudet av upplevelser i ett område är positivt. Detta innebär oftast att samverka med andra företag för att skapa en intressant säljbar turistisk produkt.
- Turistisk utveckling i kombination med utveckling och skydd av natur- och kulturmiljöer bedöms speciellt gynnsamt.

322 Förnyelse och utveckling i byarna

Innehåll och målgrupp

Åtgärden innehåller breda insatser för att öka attraktionskraften i byar och bygder som innebär bibehållen eller helst ökad befolkning. Detta innebär utveckling av sociala och kulturellt attraktiva bymiljöer men även bra miljöer för företagande. Stöd utgår i form av

projektstöd och kan sökas av offentliga, privata och ideella organisationer såsom lokala nätverk, byutvecklingsgrupper och andra samverkansgrupperingar men även kommuner.

Länets prioritering

Lokalt engagemang för att ta tillvara och utveckla de lokala förutsättningarna är utgångspunkten för denna åtgärd och också central genom sitt underifrånperspektiv. Det lokala engagemanget leder till ökad livskvalitet och sammanhållning i byarna.

- Insatser som lägger grunden för företagande ges hög prioritet.
- Insatser som stärker bygden som besöksmål för turister samt bidrar till ökat serviceutbud är speciellt viktiga.
- Bygder som tar fram speciella utvecklingsplaner för sin bygd premieras.
- Insatser som främjar livsmiljön för unga har hög prioritet.
- Åtgärden skall också aktivt främja integration.
- Samverkan med andra åtgärder inom axel 1, 2 och 3 är en fördel då detta kan leda till bättre förutsättningar för att skapa företag och därmed ökade inkomstmöjligheter.

323 Bevarande och uppgradering av natur- och kulturarvet på landsbygden

Innehåll och målgrupp

Denna åtgärd stödjer satsningar som lyfter fram det lokala natur- och kulturarvet och genom detta förbättrar förutsättningar för turism, nyföretagande, kommersiell och offentlig service på landsbygden. Projektstöd kan utgå för att förbättra natur- och kulturmiljöer och stöd kan sökas av lokala nätverk, utvecklingsgrupper, företag och offentliga och privata organisationer i samverkan.

Länets prioritering

Länet prioriterar stöd för upprustning av kulturmiljöer som samtidigt gör det möjligt att driva kommersiell verksamhet lönsamt, och som därmed kan öka sysselsättningen.

- Insatser som bevarar betydelsefulla byggnader för bygdens identitet och därmed ökar måluppfyllelsen inom miljö kvalitetsmålen »Ett rikt odlingslandskap« och »God bebyggd miljö« ges hög prioritet.
- Samverkan med andra åtgärder som till exempel gynnar turism, diversifiering och förädling och andra innovativa idéer värderas högt.
- Samverkansinsatser mellan företag för upprustning och restaurering av natur- och kulturmiljöer är positivt.

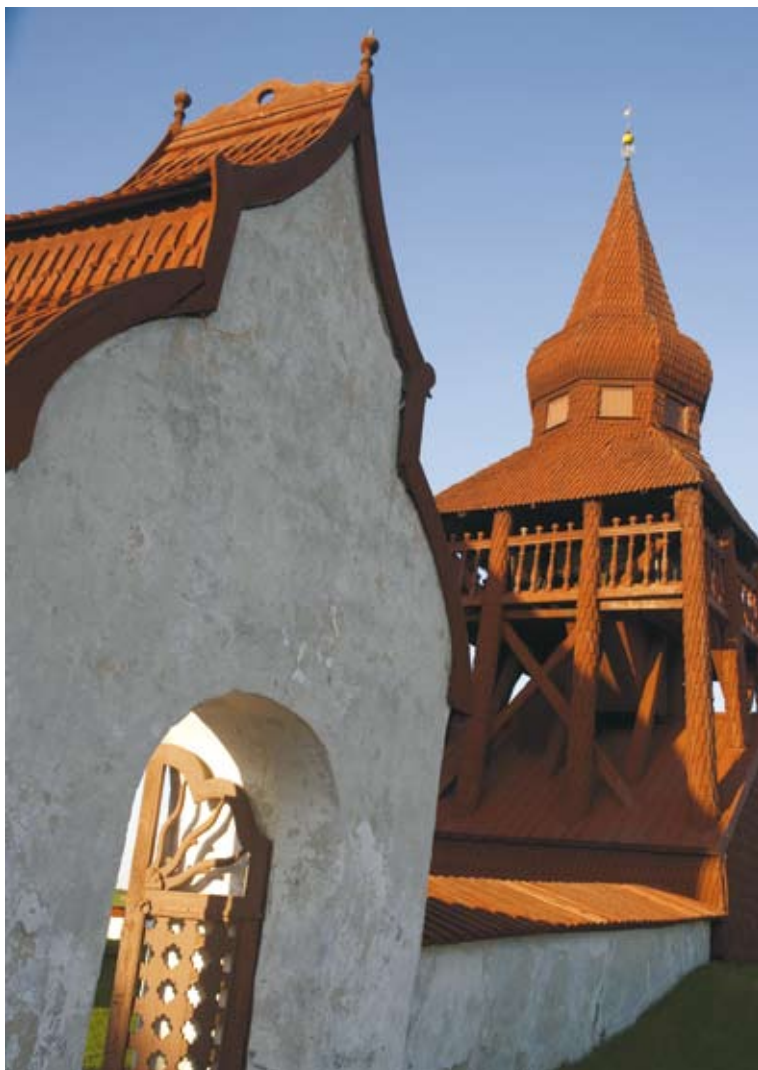
Programmet för Europeiskt Territoriellt Samarbete, Interreg, Sverige-Norge

Programmet för Europeiskt Territoriellt Samarbete, Interreg, Sverige-Norge med delprogrammet Nordens Gröna Bälte som huvudsakligen omfattar Jämtlands län i Sverige, Nord-Trøndelags fylke och Sør-Trøndelags fylke i Norge.³⁶ Programmet har som mål att under sju års tid förverkliga projekt för 1,3 miljarder kronor varav 335 miljoner är EU-stöd. Budgeten är gemensam för hela programområdet längs den svensk-norska gränsen.

Programmet har två huvudinsatsområden:

- A. Ekonomisk tillväxt med bl. a. Insatser för utveckling av företag, branscher och entreprenörskap, insatser för kompetensutveckling och FoU samt insatser för infrastruktur.
- B. Attraktiv livsmiljö med bl. a. insatser för stads- och landsbygdsutveckling, insatser för kultur och kreativitet samt insatser för hushållning med naturresurser.

36. www.lst.se/z/eu-program/sverige-norge_program/

Ovikens gamla kyrka och Åre gamla kyrka är två viktiga platser längs med pilgrimsleden S:t Olof respektive Jämt-Norgevägen. »Pilgrimsprojektet St Olav« genomfördes 2006–2007 som ett Interreg-projekt med Länsstyrelsen i Jämtlands län och Olavsfestdagene i Trondheim som projektägare. Foto: Marie Birkl resp. Ola Hanneryd

Programmet pekar på att några viktiga näringskluster inom specifika branscher i programområdet är bl. a.:

- turism, upplevelse- och besöksnäring
- kulturbaserad näringsutveckling och småskalig livsmedelsproduktion

I samband med utveckling av turism, upplevelsenäring, besöksnäring, besöksmål och attraktioner måste hänsyn tas till naturen. Ett långsiktigt socialt och ekologiskt förhållningssätt skall praktiseras ur både biologisk och ekonomisk synvinkel. Dit hör en hållbar förvaltning av naturresurserna, där bland annat det ekonomiska nyttjandet av naturresurser i form av fiske, jakt och annat friluftsliv skall ställas mot miljöpåverkan. Regionens nationalparker och naturreservat kan utvecklas kommersiellt inom tema ekoturism. Det bör också satsas på förutsättningar för utveckling av nya aktiviteter och näringsverksamheter i gränzonen till nationalparker och naturreservat. I samband med detta är det viktigt att genomföra kraftfulla insatser för att bevara skyddsvärdena i dessa områden.

En av den svensk-norska regionens viktigaste resurser är naturen i sig. Regionen omfattar ett flertal nationalparker och andra skyddade områden. Dessa områden har betydelse för en god livsmiljö och för näringslivet. God kompetens och erfarenhet finns i regionen som genom samverkan kan utveckla gemensamma planer för en hållbar förvaltning av naturresurserna.

Exempel på insatser

- Utveckling av modeller och metoder samt problemlösningar knutna till de sociala och ekologiska aspekterna av att nyttja naturresurserna i turistiska sammanhang.
- Insatser som stimulerar fram turistföretagare inom ekoturismen.
- Skapa förutsättningar för arrangörsutveckling i samverkan över gränsen.
- Skapa gemensamma plattformar för utveckling av större evenemang med potential för nationell och internationell dragningskraft.
- Insatser som underlättar för vissa målgrupper i samhället, till exempel för funktionshindrade eller äldre att besöka turistattraktioner.
- Gemensam utveckling och förvaltning av naturområden.

Insatser för kultur och kreativitet

De naturliga förutsättningarna för gränsöverskridande samarbete baseras på kultur och traditioner samt en lång historia betingad på värdegemenskap. Genom århundraden har kulturgemenskapen utvecklats genom handel, sysselsättning, familjeband och kulturhistoria. Regionens mångskiftande kulturmiljöer berättar om människors livsvillkor från förhistorisk tid fram till idag och utgör därmed en del av vårt gemensamma kulturarv. Som grund för bosättning, näring och rekreation uppvisar regionens natur och kulturlandskap en gemensam identitet.

Att utveckla det gemensamma kulturarvet är av betydelse för att öka attraktionskraften för såväl den enskilde invånaren som regionen som helhet. Genom att lyfta fram regionens kulturmiljöer kan man göra den mer attraktiv, något som kan bidra till att skapa arbetstillfällen och i förlängningen ge positiva effekter. Det lokala engagemanget är en värdefull resurs som ska tas tillvara för vidare utveckling av kulturhistorien som bas för nyskapande. Ungdomars kreativitet och nya impulser ska särskilt uppmuntras och stödjas. En viktig uppgift är att öka intresset för och kunskapen om kulturen och kulturarvet. Genom att ha perspektiv på vår historia kan vi bättre förstå vår samtid.

Även kultur är av central betydelse för utveckling av gränsregionen och gräns-samarbetet. Mångfalden av de kulturella uttrycken bidrar till att öka regionens identitet och attraktionskraft. Kultur är en utvecklingsmöjlighet för företag och för nya framtids-branscher. Ett rikt kulturliv är strategiskt i en livsmiljö som förmår attrahera människor och företag i omvärlden. Ungdomar står i mångt och mycket för det nyskapande varför deras kreativitet, idéer och intressen bör uppmärksammas särskilt.

Exempel på vad som kan stödjas

- Aktiviteter som stimulerar till nyetableringar och vidareutveckling inom kulturbaserat näringsliv och upplevelseindustri.
- Skapa förutsättningar för arrangörsutveckling i samverkan över gränsen.
- Insatser för att etablera en innovativ, gränsöverskridande verksamhet, med ett lokalt, regionalt, nationellt och internationalt perspektiv inom kultursektorn som teater, musik, film, media och arrangemang med långsiktig och kommersiell inriktning.
- Skapa gemensamma plattformar för utveckling av större evenemang med potential för nationell och internationell dragningskraft.
- Samverkan för utveckling av regionala varumärken för småskalig matproduktion
- Nätverk och samverkan mellan små lokala livsmedelsförädlare producenter.
- Anpassning av lokal matproduktion till kvalitetsnormer för regional matproduktion.
- Insatser för att dokumentera och sprida kunskap om lokala mattraditioner, matkultur och gamla förädlingsmetoder för att få fram nya livsmedelsprodukter av hög och speciell kvalitet.
- Samverkan mellan olika aktörer inom kultursektorn för vidare utveckling av kulturmiljöer och -attraktioner.
- Insatser för integration mellan befintliga institutioner.
- Insatser för bildande av nya kulturinstitutioner över gränsen.
- Utveckling av kultur utifrån ungdomars intressen.
- Informations- och kompetenshöjande insatser för spridning av kulturhistoria.

Natur, kultur och turism i Jämtlands län

Natur- och kulturlandskapet

Natur och kultur är två aspekter av samma landskap. Med ett landskapsperspektiv blir alla försök att skilja dem åt omöjliga. All natur är mer eller mindre kulturpåverkad och all kultur har sin grund i naturgivna förutsättningar. En del av vårt gemensamma natur- och kulturarv har pekats ut som särskilt skyddsvärd och förklarats som fast fornlämning, naturminne, byggnadsminne, natur- eller kulturresevat, nationalpark eller Natura 2000. Därtill finns en rad andra generella och specifika restriktioner och skyddsformer som gäller i landskapet. Allemansrätten finns sedan 1994 inskriven i rikets grundlag och kulturminneslagens portalparagraf slår fast att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och att ansvaret delas av alla.

Hällbilder vid Glösa.
Foto: Johan Looch

Älgen – skogens
konung. Foto: Kenneth
Johansson

Myskoxar i Härjedalen. Foto: Kenneth Johansson

I Jämtlands läns skiftande landskap återfinns alla de fyra stora rovdjuren – björn, järv, varg och lo. I vattendragen finns rik tillgång på fisk. Jakt på rovdjur, men framför allt på älg och vildren har pågått under tusentals år. Runt omkring i landskapet finns spår efter fångstfolk som kom hit när inlandsisen smälte undan någon gång under loppet av 7000- och 6000-talen f. Kr. De vanligaste lämningarna är boplatser, fångstgropar och hållbilder. Vid tiden för den senaste istiden var muskoxar relativt vanliga runt om i Europa, men allt eftersom klimatet blev varmare, drog den sig norrut. Från

Storsjöbygden med Frösö kyrka i förgrunden och Oviksfjällen i bakgrunden. Foto: Fredrik Herrlander

Boddas bönhus i Bodsjö är dendrokronologiskt daterad till 1291. Foto: Jesper Larsson

Jämtlands län försvann den några tusen år före Kristus, men återkom till Härjedalen 1971. Då vandrade en liten flock över gränsen från Norge, dit de inplanterats från Grönland på 1940-talet.

I den bördiga Storsjöbygden växte under tidig järnålder en jordbrukarkultur fram. Här vittnar de många praktfulla gårdarna om jordbrukets betydelse in i våra dagar. Under tidig medeltid började knuttimring bli en vanlig byggteknik, vilket det på landsbygden förblev långt in på 1800-talet. Jämtlands län tillhör knuttimringens kärnområde i Sverige och de timrade bostadshusen, ladugårdarna, tröskklogarna, härbrena och ladorna är än idag en självklar del av landskapet. Storsjöbygden har ansetts vara världens nordligaste agrara inlandsbygd, tack vare den kalkrika berggrunden och Golf-

*Guckusko på Rödön.
Foto: Cecilia Nydahl*

Renskiljning i Offerdal. Foto: Johan Looek

strömmens riktning. Kalken ger landskapet en ymnig växtlighet, där den rika mängden orkidéer är särskilt utmärkande. Marker översållade av guckusko, nattviol, blodnycklar, korallrot, flugblomster och andra orkidéer finns på flera platser i länet. Jämtlands egen landskapsblomma, brunkullan, är en lågväxt, sällsynt orkidé som nästan bara finns i Jämtland och Härjedalen.

Parallellt med den tidiga jordbrukarkulturen levde en fångstkultur kvar i skogs- och fjälltrakterna. Hela fjällvärlden är ett samiskt natur- och kulturlandskap, där renskötsel bedrivits sedan många hundra år tillbaka. I Njaarke sameby har ett flerårigt dokumentationsprojekt visat att tamrenskötsel troligen var etablerad på 1000-talet, men att samerna förmodligen sedan ännu längre tid tillbaka levde av en blandekonomi där jakt,

fiske och insamling kombinerades med hållande av tamren. Jämtland och Härjedalen är en del av det sydsamiska området inom Sápmi och de senaste åren har särskilda satsningar genomförts för att restaurera, dokumentera och informera.

Tiden kring förra millennieskiftet var på många sätt en omvälvande tid. På Frösön restes en runsten som berättar om Jämtlands kristnande och på flera platser byggdes kyrkor av sten. Under hela medeltiden vallfärdade

*S:t Olov – ett av medeltidens helgon. (Åre gamla kyrka.)
Foto: Ola Hanneryd*

pilgrimer från hela Norden till Olof den heliges grav i Nidaros, nuvarande Trondheim. Flera av medeltidens viktigaste vägar till Trondheim gick via fjällvärlden i Jämtland och Härjedalen. Pilgrimslederna har på senare år dokumenterats, rustats upp och marknadsförts och det finns ett stort intresse för att vandra i pilgrimernas spår – här liksom på många andra håll i Europa. En annan slags fjällvandring var den som karolinerna gjorde 1718. När Armfeldts armé fick order att återvända hem efter Karl XII:s död tog man vägen över jämtlandsfjällen. Storm och kyla överrumplade manskapet och 3000 personer frös ihjäl.

Under 1500- och 1600-talen var landskapen Jämtland och Härjedalen bricker i ett politiskt spel mellan Sverige å den ena sidan och Danmark-Norge å den andra. Under medeltiden antas Jämtland och Härjedalen ha varit relativt självständiga områden inom det dansk-norska riket. Sedan freden i Brömsebro 1645 har de båda landskapen tillhört Sverige. Ett nyvaknat intresse för det stora okända Norrland uppstod under 1600-talet bland de styrande i Stockholm. En kolonisation förenad med exploatering av naturresurser skulle stärka nationen och gagna hela riket. Under 1600- och 1700-talen gjordes flera malmfynd runt om i länet och två mer betydande anläggningar etablerades. Det var dels Huså bruk (Gustafs och Carlsbergs kopparverk) på slutningen och vid foten av Åreskutan, och dels Ljusnedals bruk i västra Härjedalen, där både koppar och järnmalm har brutits. För Härjedalens del har myrjärnet spelat stor roll under förindustriell tid, vilket landskapsvapnet med smidestång, två smideshamrar och ett knipphammarhuvud vittnar om. Vapnet bygger på det äldsta kända landskaps-sigillet från 1647.

Spår av bergsbruk vid Bruksvallarna i västra Härjedalen. Foto: Johan Loock

Jämtlands län tillhör det område i Sverige där bruket att på sommaren föra boskapen till en fäbod i skogen eller upp mot fjället varit som mest utbrett. Troligen har det funnits flera tusen fäbodar runt om i Jämtland och Härjedalen. Under 1900-talet minskade antalet fäbodar snabbt, men på senare år har fäbodbruket fått en renässans och ökat igen. Idag finns ca 100 levande fäbodar i länet. Åter betar djur i skogen och på »buan« förädlas mjölken till ost och messmör.

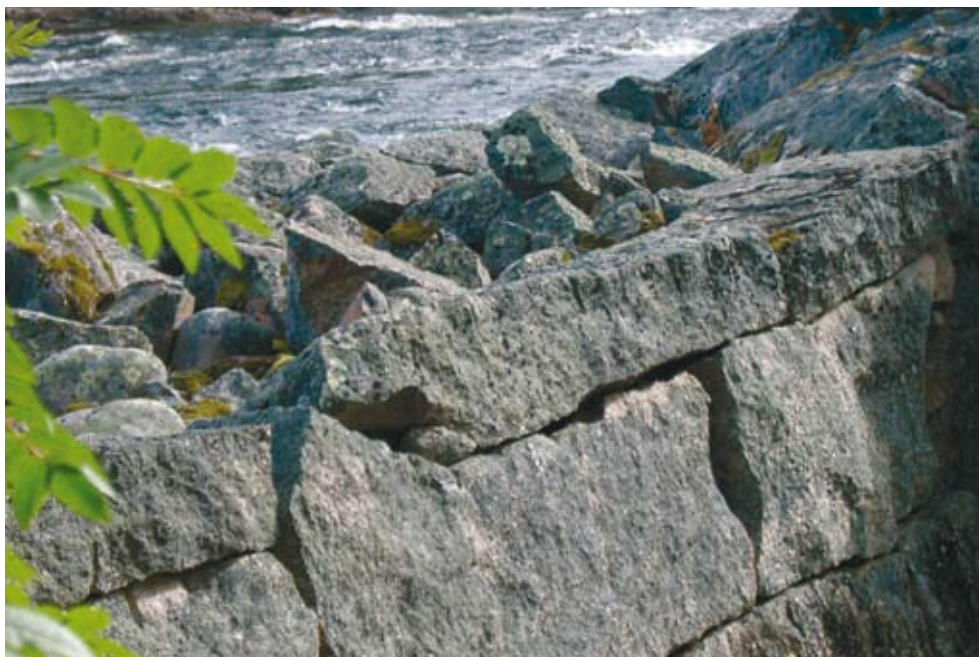

*Östvallens fäbod
vid Sånfället.
Foto: Bengt Weilert*

Det administrativa området Jämtlands län uppstod inte förrän år 1810. Länet bildades som en direkt följd av att Sverige just förlorat Finland och behövde förstärkas mot väster. I Europa rasade Napoleonkrigen och den lilla då nygrundade staden Östersund blev residensstad med säte för landshövdingen. När järnvägen drogs fram genom Jämtland i slutet av 1800-talet inträdde en ny tid, industrialismen. Timret från den värdefulla skogen flottades i de stora älvarna såväl som i de små bäckarna. Sågverk och andra industrier växte upp som svampar ur jorden. Länets enda stad Östersund var vid förra sekelskiftet en av Sveriges snabbast växande städer. Många jämtar och

*Länsresidenset i
Östersund. Foto:
Johan Look*

*Spår efter flottningen.
Stenkistor i Linsell-
borren.
Foto: Johan Look*

Ordenshuset i Ede, Offerdal.
Foto: Jesper Larsson

härjedalningar engagerade sig i folkrörelser, i synnerhet nykterhetsrörelsen. I Jämtland byggdes fler ordenshus i förhållande till folkmängden än någon annanstans i landet.

Under 1900-talet har industrialismen och det moderna samhället på ett fundamentalt sätt påverkat länet, precis som landet i övrigt. Jämtlands län blev inte industrialiserat i samma omfattning som t.ex. grannlänet Västernorrland, men här finns ändå många stora industriella monument. De anläggningar som här mer än något annat representerar framsteg och teknikoptimism är de monumentala vattenkraftverken, t.ex. Krångede som invigdes 1936. De s.k. vattenrallarna flyttade från det ena kraftverksbygget till det andra, och bodde i det ena anläggarsamhället efter det andra.

Landskapet har ständigt förändrats, men naturligtvis mest under 1900-talet. Många exploateringar har gjorts utan större hänsyn till natur- och kulturvärden, men trots det har länet kommit att uppfattas som en motpol till industrisamhället. Jämtland och Härjedalen blev tidigt ett område dit turister sökte sig för att uppleva ett genuint och storslaget landskap.

Krångede kraftverk.
Foto: Johan Looek

Dansbanor är en del av det moderna samhället. Här Granparken i Finnäs. Foto: Johan Looek

Saga-biografen – modernistisk arkitektur i Strömsund.
Foto: Johan Looek

Turismens framväxt i Jämtland och Härjedalen

Natur- och kulturturism är ingen ny företeelse i Jämtlands län, utan något som präglat länet under lång tid. Turismen har blivit en del av bilden av Jämtland och Härjedalen – och en självklar del av länets natur- och kulturarv, såväl som av dagens näringsliv.

När kom de första turisterna till Jämtlands län? Och vilka var de? De frågorna har inga självklara svar, men den moderna turismen anses vanligen ha uppstått vid tiden för det industriella genombrottet under andra hälften av 1800-talet.³⁷ Genom industrisamhällets framväxt skedde en skarpare uppdelning i arbete och fritid än tidigare. Man kunde få lön för ett arbete utanför gården, och en fri tid att göra vad man ville på. Semester var från början förunnat en privilegierad överklass, men blev 1938 stadgad i lag.

Det industriella genombrottet skedde, som ovan nämnts, i Jämtlands län i samband med järnvägens framdragnings i början av 1880-talet. Järnvägen var en förutsättning för flera av de industrier som etablerades, men gjorde det samtidigt möjligt att på ett helt annat sätt än förr ta sig till fjällen. På t.ex. järnvägsstationerna i Enafors och Storlien klev man av tåget mitt i den tidigare otillgängliga, och för många människor okända fjällvärlden. Där länets med tiden största turistort skulle växa fram, fanns före järnvägens framdragnings ingen egentlig plats med namnet Åre, utan två bondbyar med namnen Totten och Mörviken. Inledningsvis var det kurorterna Ytterån och Mörsil längs med järnvägen mellan Östersund och Åre som var de mest omtalade resmålen. Till *Ytterå Brunn- och badanstalt* respektive *Mörsils sanatorium* reste luftgäster för att dricka hälsosamt vatten, ta stärkande bad, andas ren och frisk luft och kurera sig mot olika åkommor. En av de allra äldsta turistanläggningarna i länet från början av 1880-talet, och som fortfarande bedriver verksamhet, är *Fjellnäs Högfjellspensionat* i Härjedalen. Till norska Röros hade järnväg färdigställts 1877, vilket möjliggjorde en tidig turism i västra Härjedalen några mil bort.

*Societetshuset vid Ytterå Brunn- och badanstalt.
Foto: Jamtli Bildbyrå*

37. Den historiska framställningen baseras huvudsakligen på Loock 2001. För närmare källhänvisningar, se käll- och litteraturförteckning i Loock 2001.

Enligt en teoretisk modell skedde redan tidigt under industrialismen en uppdelning i s.k. svarta och gröna områden. De svarta områdena präglades av bolmande fabriksskorstenar och smutsiga, bullriga och farliga arbetsplatser, medan de gröna områdena hade kvar sin vackra natur, sin rena luft och »oförstörda« kultur. Till ett grönt område kunde industrialismens nervösa och utarbetade människor resa för att vila upp sig, andas frisk luft och hämta nya krafter. Enligt den här modellen blev Jämtlands län tidigt ett utpräglat grönt område, där påverkan av industrialisering och urbanisering blev betydligt mindre än i de flesta andra delarna av landet. Jämtlands län fick en särskild plats i föreställningen om det svenska industrisamhället, vid sidan av, eller kanske snarare som en del av industrisamhället – ett slags »Moder Sveas lungor«. Här etablerades hotell, pensionat, sanatorier och brunnsanläggningar på en mängd platser. En del satsningar blev kortlivade, andra finns kvar än idag.

Ett välkänt och närmast mytiskt spår i länets turismhistoria är den tidiga jakt- och fisketurismen under 1800- och början av 1900-talet, då män ur svensk och brittisk överklass reste till den svenska och norska fjällvärlden för att fiska och jaga älg och ripa. Jakt och fiske för nöjets skull var ett nytt fenomen, vilket introducerades av de brittiska »laxlorderna«. Flera av dessa män lät uppföra storslagna jaktvillor i jämtlandsfjällen, varav några fortfarande ligger i väglöst land. En annan form av uppmärksammasad och tidig naturturism är de s.k. blomsterherrarnas vandringar i fjällvärlden under andra hälften av 1800-talet, som genomfördes med framför allt vetenskapliga syften. Bland de mer kända blomsterherrarna, som inte bara samlade växter, fanns en ung Arthur Hazelius, som kom att återvända många gånger för att samla föremål till Skansen och Nordiska museet.

*Jaktvillan
Rensjösåtern.
Foto: Jesper Larsson*

En idéströmning vid förra sekelskiftet som medverkade till att fjällen kom att få en särskild status som turistmål var nationalromantiken. Den vilda och kärva svenska fjällvärlden blev en viktig del av det som uppfattades som typisk svensk natur. Friluftsliv i fjällen var inte bara nyttigt och stärkande för kroppen, utan också ett fostrande av nationens invånare till hederliga och goda samhällsmedborgare. Två organisationer som växte fram vid den här tiden var *Svenska Turistföreningen* (STF) med mottot »känn ditt land« och *Föreningen för skidlöpningens främjande* (senare Friluftsförbundet) med mottot »manlig idrott – fädrens arv«. STF:s stora engagemang i jämtlandsfjällen tog sig bl.a. uttryck i att flera raststugor och turiststationer tidigt uppfördes.

Till en början handlade det främst om sommarturism, men i och med det s.k. Åreprojektet i början av 1900-talet, som bl.a. resulterade i en bergbana från torget i Åre och en bit upp längs Åreskutan, tog vinterturismen fart. I Åre var vid den här tiden sporter som curling och bobsleigh populärare än skidåkning, som inte fick sitt stora genombrott förrän under mellankrigstiden. Då skedde också en demokratisering av turismen när allt fler fick semester. Från och med 1938 hade alla lagstadgad rätt till två veckors ledighet. I mitten av 1920-talet introducerades *Skolungdomens allmänna fjällfärd* och *Tåghemmet* – två

»Vild och kärv« svensk fjällvärld. Vy mot Kyrkstensfjället, Vålådalen.
Foto: Cecilia Nydahl

Turister vid turiststationen i Västra Arådalen.
Foto: Nils Thomasson/
Jamtli Bildbyrå

Åre bergbana.
Foto: Nils Thomasson/
Jamtli Bildbyrå

Turist åker skidor i Åre.
Foto: Nils Thomasson/
Jamtli Bildbyrå

Vålådalens turiststation är en anläggning som präglades under mellankrigstiden. Foto: Johan Looock

Tännadalens turisthotell (Hotell Tänninge) i Tännaldalen invigdes vid årsskiftet 1964-65. Foto: Johan Looock

satsningar som bl.a. STF stod bakom och som sannolikt fick stor betydelse för lanseringen av Jämtland som turistland i de breda folklagren. Tåghemmet var en slags paketresa där turisterna bodde under en sommarvecka på ett tåg mellan Östersund och Storlien (t.o.r), varifrån utflykter gjordes till olika sevärdheter. I och med en spirande bussturism kom under 1930-talet turismen i Härjedalen igång på allvar. De flesta stora etablerade anläggningarna i Härjedalen idag, startade sin verksamhet under 30-talet.

År 1954 arrangerades alpina VM första gången i Åre. Under 1960-talet skedde sedan en omfattande utbyggnad av liftsystemen i bl.a. Duved och Bydalen. Den starkt växande bilismen öppnade för nya res- och boendeformer, som camping, stugbyar och motell. En av de mer uppmärksammade campingplatserna i länet var *Elektro Camping* i Stugun som anlades 1958. Den elektrifierade campingen hade uthyrning av små kaminer, lampor och kokplattor, som genom sladdar kunde anslutas till campingens elstationer.³⁸ Under 1960- och 70-talen tog stat och kommun ett starkare

Elektro Camping i Stugun. Foto: Bengt Weilert/Jamtli Bildbyrå

38. Elektro Camping i Stugun har under sommaren 2007 uppmärksammats i Jamtlis stora utställning »Semester-eländet«. I utställningen stod 1950- 60- och 70-talen i fokus och hela Jamtli präglades av semesternostalgi.

Kabinbanan i Åre.

Foto: Stefan Linnerhag

grepp om turismen. Inom den fysiska riksplaneringen definierade staten olika områden av riksintresse, bl.a. för friluftslivet. I Åre genomfördes »det andra Åreprojektet« med syftet att visa på hur en större statlig turismsatsning kunde genomföras i fjällvärlden. Turism handlade nu inte bara om rekreation, utan minst lika mycket om närings- och regionalpolitik. I slutet av 1970-talet inrättades också de första turismutbildningarna på högskolenivå i Sverige, däribland vid (dåvarande) Högskolan i Östersund.

Det andra Åreprojektet, vars tydligaste resultat var kabinbanan från 1976, sammanföll i tid med flera olika, i vissa fall, motstridiga tendenser i samhället. En ökad insikt om jordens ändliga resurser, solidaritet med utsatta grupper lokalt och globalt samt en allmän nedgång i konjunkturen gjorde att storskaliga satsningar med allmänna medel inom turismindustrin lätt ifrågasattes. Samtidigt sammanföll Åreprojektet med inledningen av Stenmarksepoken som ledde till ett enormt intresse för utförsåkning, som sedan var en viktig förutsättning för 1980-talets byggboom i Åredalen. 1990-talets bank- och fastighetskris avlöstes sedan av en ny högkonjunktur. I slutet av 90-talet samlade länets turismnäring ihop sig till en gemensam framtidsstrategi, *Turism 2000*. Under 2007 har ett arbete inletts med en ny strategi, *Turism 2020*. I februari 2007 genomfördes alpina VM i Åre – ett arrangemang vars förberedelser resulterade i en ny byggboom i Åre. Världsmästerskapen genererade ansevärd ekonomiska intäkter och uppmärksammades världen över.³⁹

39. För en djupare analys av länets näringsstruktur idag och under de senaste decennierna, se t.ex. Regionala tillväxtprogrammet. Beträffande *Turism 2000*, se bilagan om andra offentliga strategier och program.

Natur- och kulturturism i länet och i övriga världen

Det andra Åreprojektet kan i efterhand uppfattas som en vattendelare mellan det gamla industrisamhällets syn på turism och dagens postindustriella, mer mångfaceterade syn. Turism i Jämtlands län har visserligen aldrig bara handlat om utförsåkning i Åredalen, men det som bl.a. uttrycks genom kabinbanans arkitektur – att på ett rationellt sätt transportera människor upp och ned för Åreskutan – tillhör en annan tid än vår egen.

Dagens postindustriella samhälle kallas ibland för »upplevelsesamhället«, vilket kan vara tillämpligt i det här fallet. Något som starkt karakteriserar turismen idag, inte minst i retoriken, är en längtan efter att skapa äkta, genuina, individuella, högkvalitativa och annorlunda upplevelser inom ramen för ett i alla avseenden hållbart samhälle. I takt med att samhället snabbt förändras, omvärlden krymper, utbudet ökar och kraven på nya upplevelser ständigt stegras, är förändringstakten i branschen hög och det finns en insikt om att naturmiljön och kulturarvet innehåller en stor ekonomisk och värdemässig potential. Turism har blivit en mycket viktig del av regionalpolitik – något som förväntas ersätta mer traditionella källor till utkomst.⁴⁰ Idéhistoriskt finns stora likheter med den tidiga turismen i slutet av 1800-talet. Även då skedde stora samhällsomvandlingar när bondesamhället övergick i ett industrisamhälle och människor upplevde sig vara fångade i en »nervös« tidsålder. En längtan till det som var annorlunda och genuint drev då på utvecklingen av Jämtland och Härjedalen till ett turistland.

Annorlunda upplevelser vid förra sekel-skiftet. Turister från Bydalens hotell på utflykt, omkring 1910. Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå

Diskussioner om en miljövänlig turism uppstod under 1970-talet och nådde Europa och turismindustrin i Alperna på allvar i början av 80-talet. Där myntades begreppet »soft tourism« som i motsats till »hard tourism« skulle utövas med respekt för miljön och i samklang med lokalbefolkningen. Insikten om turisternas och turistanläggningarnas påverkan på miljön runt omkring djupnade och handlade bl.a. om turisternas och anläggningarnas påverkan på landskapet, utsläpp och nedskräpning samt konflikter med lokalbefolkning om t.ex. allemansrätten. Någon officiell definition av begreppet ekoturism finns inte, men begreppet dyker upp i slutet av 1980-talet. I och med FN:s miljökonferens i Rio 1992 med Brundtland-rapporten *Our Common*

40. Se t.ex. RTP s. 57-63.

Future och framtidsvisionen *Agenda 21* växte intresset för ekoturism snabbt.⁴¹ År 1994 tog Världsnaturfonden (WWF) initiativ till och finansierade ett ekoturismprojekt som involverade både resebranschen och naturvårdsorganisationer. En viktig princip blev att skydda och vårda genom att bjuda in och visa upp. Två år senare, 1996, bildades Svenska Ekoturismföreningen. The International Ecotourism Society (TIES) definierade år 1992 ekoturism som »ansvarfullt resande som hjälper till att skydda naturmiljöer och stödjer lokalbefolkningens välbefinnande«. Samma definition ställde sig Världsnaturfonden bakom år 1994, och Svenska Ekoturismföreningen 1996. Definitionen anses idag som den mest vedertagna. *Ekoturism* behöver däremot inte vara synonymt med *naturturism*.

Under det internationella ekoturismåret 2002 lanserades kvalitetsmärkningen »Naturens bästa«, som förutom Ekoturismföreningen också Naturskyddsföreningen och VisitSweden står bakom. Uppbyggandet av Naturens bästa har drivits som ett utvecklingsprojekt med stark koppling till *Framtidsprogrammet* och *Innovationsprogrammet* med ekonomiskt stöd från flera statliga myndigheter och organisationer (se vidare bilagan om andra offentliga strategier och program). Naturens bästa har varit en internationell föregångare och väckt stort intresse både inom Sverige och utomlands. Ekoturismföreningen har för närvarande sitt kansli i Jämtland. Totalt i landet finns idag ca 70 godkända arrangörer inom systemet med »Naturens bästa«, varav ca 25 % är arrangörer i Jämtland och Härjedalen. Det som krävs för att bli en godkänd arrangör finns samlat i ett omfattande kriteriedokument.

Ett av de mer uppmärksammade jämtländska företagen som godkänts som arrangör är Rid i Jorm, som håller till vid anläggningen Korpens öga i byn Jorm i Frostviken. Från Korpens ögas hemsida (www.korpensoga.com) är följande beskrivning hämtad:

Upplevelser i fjärran

Fjärran från vardagen i den Jämtländska fjällbyn Jorm finns sagan, myten, äventyret och ett unikt boende i vildmarken. Här har det funnits människor sedan inlandsisen försvann. Oavsett om man sökt jakt, fiske, svamp, utmaningar eller bara lugn och harmoni är det den karga men sagolika naturen som lockat. Med utgångspunkt i Korpens Öga, vår upplevelseanläggning vid foten av fjället, tar vi dig med på äventyr i möjligheternas land.

Beskrivningen innehåller flera betydelsefulla kodord som är centrala i dagens turism, som »upplevelser«, »fjärran«, »unik«, »sagan«, »myten«, »äventyret«, »utmaningar«, »harmoni« och »möjligheter«. I hög grad är det föreställningarna om en plats som styr resandet. Ofta samverkar natur och kultur, som t.ex. i fallet Korpens öga, till att skapa en helhetsupplevelse där paketeringen är viktig. Andra exempel på upplevelsebase-erade anläggningar/platser i länet där natur och kultur samverkar till upplevelsen är Njarka sameläger, Glösa älgriket och Forsaleden. Länets hittills enda kulturrese-ervat, Lillhärjåbygget i södra Härjedalen, är en plats där samspelet mellan natur och kultur blir extra tydligt för besökare. Lillhärjåbygget med fåboden Hackåsvallen är en fjällgård i väglöst land, där ett traditionellt jordbruk utifrån platsens speciella förutsättningar ännu bedrivs.

41. I Brundtland-rapporten definieras begreppet »Hållbar utveckling« som utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov och inbegriper ekonomiska, sociala och miljömässiga faktorer. Även begreppet »Hållbar turism« har sitt ursprung i rapporten. Vad som egentligen är »hållbar utveckling« i praktiken är naturligtvis oerhört svårt att avgöra och bör definieras från fall till fall. För bakgrund om miljö- vänlig turism, se bl.a. Nilsson 1999, s. 147 ff och Urbán m.fl. 2007.

Vallning av kor till utmarksbete på myr i kulturreseptivet Lillhärjåbygget.
Foto Lars-Olof Hallberg

Kulturturism har funnits så länge som det funnits turister, i så motto att kulturhistoriska sevärdheter alltid varit populära besöksmål. Turism har varit ett självklart sätt att uppleva kulturmiljöer på. Några av de sevärdheter som var populära under turismens barndom står sig ganska bra än idag, t.ex. det »paket« av upplevelser Frösön kan erbjuda i form av bl.a. Frösö kyrka, Sommarhagen, runstenen, utsiktstornet och Stocke Titt. Det är dock huvudsakligen först på 1980-talet som kultur och kulturarv identifierats som specifika turismmarknader. Kommersialiseringen av kulturarvet har under de senaste decennierna ökat starkt, vilket den globala turismen är en stor orsak till.

Det vi idag menar med kulturturism uppstod ungefär samtidigt med tankegångar kring miljövänlig turism och sammanfaller med industrisamhällets upplösning och strukturomvandlingen av samhället. I en postmodernistisk kontext har intresset för nostalgi och autenticitet banat vägen för ett nyvaknat, och delvis nytt intresse för historia och kulturarv.⁴² I mångt och mycket sammanfaller vad som anses vara hållbar och miljövänlig turism för både natur- och kulturmiljön. Genom bl.a. »världsarvsturism« har de negativa effekterna av en ohejdad kulturturism blivit uppenbara. År 2001 antogs *International Cultural Tourism Charter* av både WTO och FN:s generalförsamling. Samma år antogs också *Global Code of Ethics for Tourism* av FN:s generalförsamling (se vidare bilagan om andra offentliga strategier och program).

Under 1980-talet var Riksantikvarieämbetet (RAÄ) pådrivande bl.a. inom ramen för ett flerårigt kulturturismprojekt som sedan så småningom ledde fram till bildandet av föreningen Svenskt Kulturarv, vars mål är att marknadsföra och informera om kulturhistoriska besöksmål. »Svenskt Kulturarv« är inte en kvalitetsstämpel motsvarande »Naturens bästa«, men det finns ett antal kriterier för att bli medlem. Bl.a. ska medlemmen (ofta ett museum) vara uppbyggt av och/eller drivas av antikvariskt utbildad personal, vara en god representant för det svenska kulturarvet och hålla hög kvalitet avseende innehåll, publik service, lättillgänglighet och visningsverksamhet. Ytterligare ett kriterium är att man kan »tillföra Svenskt Kulturarv mervärde genom sin medverkan«. Svenskt Kulturarv har idag ca 225 medlemmar och marknadsför sammanlagt drygt 300 besöksmål, varav endast 4 ligger i Jämtland och Härjedalen.⁴³

42. För vidare diskussion i ämnet, se t.ex. Braunerhielm 2002 och Grundberg 2003.

43. Information från Sjölin 2007 (e-post). De fyra besöksmålen är Jamtli, Optands Flyg- och Lottamuseum, Mus-Olles museum i Ytterån samt Härjedalens fjällmuseum i Funäsdalen (www.svensktkulturarv.se).

Under 1980- och 90-talen samt början av 2000-talet har historieintresset stadigt ökat och flera stora regionala turismprojekt och satsningar genomförts med kulturarvet som bas, som t.ex. Ekomuseum Bergslagen, Sevårt i Västerbotten, ISKA i Väster-norrlands län, Hälsingegårdar, medeltidsveckan i Visby och Arns fotspår i Västergöt-land. I Jämtlands län är Jämtli det mest framgångsrika exemplet, vars pedagogik varit en föregångare som uppmärksammats långt utanför länets gränser. År 1984 öppnade friluftsmuseet, som byggts upp sedan 1912, »ett levande förr i världen« som karak-teriserades av rollspelande aktörer i de historiska miljöerna. Två år senare ändrades namnet till »Historieland«.⁴⁴ Nära knutet till Jämtli är *Nordiskt Centrum för Kulturarvs-pedagogik* (NCK), ett nordiskt samarbetsprojekt inlett 2006.

Det stora flertalet kulturturistiska besöksmål i länet är till skillnad från Jämtli inte offentligt ägda, utan små anläggningar – ofta utanför de större tätorterna – som drivs av privatpersoner, föreningar eller stiftelser. Kring några av dessa anläggningar ge-nomförs årligen återkommande evenemang, t.ex. i form av bygdespel. De små anlägg-ningarna med sin verksamhet är viktiga, dels som delar i en helhet när en destination ska marknadsföras och dels genom sin existens i det aktuella lokalsamhället. Flera av anläggningarna lockar också ett stort antal besökare, trots många gånger knappa resurser.

*Hovermo gårdsmuseum är ett exempel på en liten kulturturistisk anläggning.
Foto: Jesper Larsson*

Ett tidigt exempel i ett nationellt perspektiv på ett program för utveckling av kul-turturism är Länsstyrelsens i Jämtlands län strukturplan från 1990 för utveckling av upplevelseturismen. Strukturplanens bärande idé är att skapa ett nätverk av visitors centers runt om i länet med Jämtli som ett nav.⁴⁵ Här ska också nämnas utredningen *Kulturarvet – Utvecklingsområde för svensk turism* som Jämtlands läns museum utförde 2002 med finansiering från Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen i Jämt-lands län. Utredningen innehåller bl.a. en kartläggning av goda kulturturistiska exem-pel i landet och utbildningar inom området samt förslag på framtida åtgärder kring

44. www.jamtli.com/3888.jamtli_historia.html (2007-07-26).

45. Visitors centers 1990. Se vidare i bilagan om övriga offentliga program och strategier.

hur kulturarvssektorn och turismnäringen bör närma sig varandra. Ett av utredningens förslag var att ett nationellt centrum för kulturarvsturism med placering i Östersund borde inrättas.

Det har också gjorts ansatser till att knyta ihop kulturhistoriska platser i länet, bl.a. inom ramen för projekt som drivits av länsstyrelsen. »Fäbodrieket«, »Kulturmiljön som resurs och möjlighet« och det nu pågående »Pilgrimsprojektet S:t Olov« – ett interregionalt projekt tillsammans med norska aktörer – är exempel på detta. Ett annat aktuellt exempel är föreningen *Forum för industrihistoria i Jämtlands län*, som består av museer, föreningar, institutioner och privatpersoner. År 2006 gavs en folder ut som presenterar de olika besöksmål som föreningen representerar. Ett försök har också gjorts att skapa en utbildning i Östersund (och Visby) av kulturturism-entreprenörer för, i första hand, f.d. militäranställda. När beslutet om nedläggning av de militära förbanden i Visby och Östersund fattades 2004 inledde länsstyrelsen på Gotland och i Jämtland en diskussion om samarbete kring att skapa nya arbetstillfällen inom turismen med kulturarvet som bas. Förstudien »Kulturarv och tillväxt« togs fram 2005, men projektet lades i praktiken ned senare samma år.⁴⁶

Ett av de mer omfattande turismprojekten i Jämtlands län kring en viss gemensam nämnare under de senaste åren har varit Gimå-projektet i Bräcke kommun.⁴⁷ En

Det naturliga äventyrsbadet i Forsafallet längs med Forsaleden.
Foto från www.pilgrimstad.se

förstudie togs fram 2001 och projektet genomfördes sedan under perioden 2002–04, delvis med EU-finansiering. Projektägare var Bräcke kommun. Projektets syfte var att skapa bättre förutsättningar för företag inom besöksnäringen genom samarbete och nätverkande kring marknadsföring, paketerbjudanden m.m. Fisketurismen var en särskild

aktivitet inom projektet, men det genomfördes även t.ex. ett försök kring samordning av lokal mat, den s.k. Bräckekorgen. Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion bidrog med medel till upprustning av en vaktfiskeanläggning och i diskussioner kring utveckling av Forsaleden. Ett tydligt resultat av Gimå-projektet var att fiskevatten skyltades upp och tillgängliggjordes.

Beträffande de nya arbetstillfällen och nya/nygamla företag som startades under projektperioden, är det svårt att hävda att Gimå-projektet är orsaken till den framgången. Men projektet bidrog sannolikt till flera positiva företeelser inom kommunen under perioden, som t.ex. kommunens prisbelönta turistbyrå och inflyttningsprojektet »Första klass«. Ett syfte med projektet var också att påbörja en långsiktig process kring för-

46. En orsak var att intresset från de tidigare försvarsanställda var för dåligt. Eftersom statliga omställningsmedel skulle ha varit den huvudsakliga finansieringen, var projektet därmed inte möjligt att genomföra. (E-post Hemmendorff 2007).

47. För uppgifter om Gimå-projektet, se Westergren 2004.

ändring av attityder och beteenden inom kommunen och skapa kontakter och nätverk, vars resultat är svårare att mäta. Idag drivs två projekt i kommunen som båda kan ses som arvtagare till Gimå-projektet. Det är dels kring Forsaområdet, där LoNa-medel från Naturvårdsverket möjliggjort en fortsättning och dels ett led-projekt. Inom led-projektet röjs och skyltas två vandringsleder, Gimåleden och Hovdsjöleden. Skogsstyrelsen har beviljat NOKOS-bidrag till projektet, kommunen och flera företag bidrar likaså. Inom projekten kring Forsa och de två lederna samverkar flera olika parter.⁴⁸

Det tydligaste och mest framgångsrika konceptet i länet i att förena natur, kultur och turism har varit att utnyttja lokalt, småskaligt producerad mat som en förenande röd tråd. I Ås, strax utanför Östersund, finns Eldrimner – ett nationellt resurscentrum för småskalig hantverksmässig livsmedelsförädling. Eldrimner startade som ett regionalt EU-projekt 1995, och gick över i ett nytt EU-projekt 2001. År 2005 fick länsstyrelsen regeringens uppdrag att inrätta ett nationellt resurscentrum för småskalig hantverksmässig livsmedelsförädling, som byggde vidare på Eldrimners bakgrund som regionalt centrum. Huvudmålet för verksamheten har under hela perioden varit att stödja och initiera utvecklingen av nya företag samt stimulera till utveckling av befintliga företag på landsbygden inom småskalig livsmedelshandling. Under projektperioden har ca fem nya företag startats per år och befintliga företag har utvecklats och vuxit.⁴⁹

Exempel på småskalig matproduktion i Jämtlands län. Foto: Fredrik Herrlander

Intresset för småskalig matproduktion har vuxit enormt de senaste åren och breddat det turistiska utbudet i Jämtlands län. Den lokala, småskaliga matproduktionen kännetecknas av produkter med hög kvalitet som ger ett mervärde. Maten har blivit en

del av ett större sammanhang och förstärker upplevelsen i natur- och kulturlandskapet. Småskalig hantverksmässig matproduktion i Jämtlands län är något av en framgångs saga och kan sannolikt användas ännu mer än idag för att utveckla länets natur- och kulturturism.

Ofta är det möjligt att sätta likhetstecken mellan natur/kulturturism och landsbygdsturism. Bland LRF:s medlemsföretag ökade antalet verksamheter vid sidan om jord- och skogsbruk sammantaget med 11,5 %/år mellan 2004 och 2006. Sett enbart till turismverksamhet är ökningen 11 %. Antalet inrapporterade utvecklingsbara turistverksamheter anger att ökningen kommer att fortsätta med minst 10 %/år. De s.k.

48. Muntliga uppgifter av Peter Lundgren, Skogsstyrelsen 2007-06-05.

49. Verksamhetsplanering Eldrimner nationellt resurscentrum för småskalig hantverksmässig livsmedelsförädling.

gröna näringarnas del av BNP är i Jämtlands län 12,5 % (jämfört med hela riket 8,1 %).⁵⁰ Det torde därmed finnas en stor potential i en fortsatt och breddad satsning på småskalig landsbygdsturism.

Turismen i länet idag

Jämtlands län är landets femte största turistlän mätt i antalet gästnätter på hotell, stugbyar och vandrarhem, efter storstadslänen och Dalarna. Åre/Duved ligger på åttonde plats över landets mest populära besöksmål.⁵¹ Turismen i Jämtlands län omsatte år 2005 3,1 miljarder kr, vilket genererade 3 497 direkta årssysselsättningar.⁵² Utöver det skapades också många indirekta arbetstillfällen. Sommartid spelar »icke-kommersiellt« resande generellt stor roll för statistiken, d.v.s. att man reser till olika platser för att träffa släkt och vänner eller bo i fritidshus. Under åren 1999–2003 var förutom icke-kommersiellt resande även aktiviteter som fiske och vandring samt andra natur- och kulturupplevelser stora besöksanledningar. Enligt statistiken träffade 37 % släkt och vänner, 34 % sökte miljöombyte/avkoppling/lugn och ro, 30 % ägnade sig åt aktiviteter, 21 % vistades i fritidshus och 16 % ägnade sig åt natur-/kulturupplevelser. Vintertid är skidåkning (66 %) den i särklass viktigaste besöksanledningen i Jämtlands län. Andelen som reser till Jämtlands län för aktiviteter är väsentligt högre än för landet i övrigt.

I den stora sommarundersökningen 2004 svarade en majoritet (35 %) att man rest till länet främst för att besöka sevärdheter. Näst viktigaste besöksanledningen var att göra/delta i aktiviteter (25 %) och först på tredje och fjärde plats kom att besöka släkt och vänner respektive vistas i eget fritidshus (14 % respektive 9 %). I förhållande till det totala resandet i Sverige är det förhållandevis få som rest hit för icke-kommersiellt besök. I synnerhet för turister i Ragunda kommun var sevärdheter en stor anledning till

Kaffekokning över öppen eld. Foto: Fredrik Herrlander

50. LRF, De gröna näringarnas nya affärsmöjligheter – nuläge och framtid och www.lrf.se.

51. Statistik från Nutek 2007.

52. Statistikuppgifter baseras på JHT:s sammanställning Fakta om turismen Jämtland Härjedalen 2005. Statistiken avser turister som reser till länet, inte länsbor som besöker olika attraktioner, ägnar sig åt olika aktiviteter m.m. Statistik för år 2006 är under bearbetning.

Vandring i Klinken, övre Ljusnandalen. Natura 2000-område. Foto: Lisa Öberg

Fäboddag på Vällan i Frostviken. Foto: Eva Karlsson

resandet, mycket beroende av attraktioner som Thailandska paviljongen och Döda fallet. För fjällturisterna var aktiviteter ofta den främsta anledningen till besöket, i synnerhet i Funäsdalsfjällen. Besök av släkt och vänner var särskilt utmärkande för turister i Bräcke och Strömsunds kommuner.

Av sommarundersökningen kan också utläsas att drygt hälften av resällskapen utgjordes av barnfamiljer och en fjärdedel av par utan barn. Fördelningen mellan män och kvinnor är helt jämn, huvudsakligen inom spannet 26–55 år. Andelen barnfamiljer är högst i Östersunds kommun, medan kategorin par utan barn är överrepresenterad i Härjedalen. Andelen utländska besökare var i undersökningen drygt 20 %, varav hälften utgjordes av norrmän. Jämfört med Västerbottens och Norrbottens län, som också ingick i undersökningen, är andelen utländska besökare högre i Norrbotten, men lägre i Västerbotten. Andelen barnfamiljer var högst i Jämtlands län, medan medelåldern, framförallt i Norrbotten, var klart lägre. Jamtli Historieland är en stor orsak till att Jämtland är attraktivt för barnfamiljer.

Av de 25 % som angett att aktiviteter var huvudskälet för besöket i Jämtlands län svarade drygt 70 % att de har vandrat. En tredjedel svarade att de fiskat, 29 % att de badat och 20 % angav att de ägnat sig åt äventyrssporter.⁵³ Vandring är mest dominerande i fjällen och fiske är klart överrepresenterat i Bräcke och Krokoms kommuner. Bad är dominerande i Östersunds kommun (Storsjöbadet) och äventyrssporter i Åre och Östersunds kommuner.

Två väsentliga slutsatser kan dras utifrån den befintliga statistiken, som skiljer länet från stora delar av landet i övrigt och som har särskild bäring på det här programmet. Dels är natur- och kulturupplevelser en betydande resanledning till Jämtlands län sommartid och dels spelar attraktioner/sevärdheter och aktiviteter en större roll än på många andra platser. År 1890 inrättade Handels- och Industriidkarföreningen en kommitté med uppgiften att arbeta för att naturen och sevärdheterna skulle »göras kända och uppskattade af främlingar«. I programförklaringen till Jämtlands första turistbyrå slogs bl.a. fast att »den trötta, öfveranstängda eller af det moderna kulturlivet enerverande människonaturen« sökte efter miljöer fjärran det moderna stadslivet.⁵⁴ I grunden är inte syftet annorlunda idag, drygt hundra år senare, även om dagens turism innehåller så mycket mer och kanske är mer problematisk och svårfångad.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

Alexandersson, Ulf, *Designprogram för västra Härjedalen* (Härjedalens kommun 1993).

Aronsson, Kjell-Åke, »Kulturturism – en trend i tiden?«, *I kulturarvets fotspår – nya möjligheter för svensk turism*, ETOUR P 2003:17 (Östersund 2003).

Braunerhielm, Lotta, »Plats, kulturarv och konsumtion«, *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*, CERUM Working Paper 49:2002 (Umeå 2002).

Eldrimner, *Verksamhetsplanering Eldrimner nationellt resurscentrum för småskalig hantverksmässig livsmedelsförädling* (plattform och underlag för handlingsplan, hämtad från www.eldrimner.com/1551.om_eldrimner.html 2007-06-15).

ETOUR, Frimodig, Christina (ed), *I kulturarvets fotspår – nya möjligheter för svensk turism*, ETOUR P 2003:17 (Östersund 2003).

ETOUR, Pettersson, Robert & Svensson, Bo (ed) *Målkonflikter mellan natur, kultur och turism i hållbart utvecklingsarbete*, ETOUR U 2005:29 (Östersund 2005).

ETOUR, *Natur- och kulturturism*. Dokumentation från konferens i Östersund 12–13 november 2003, ETOUR P 2004:20 (Östersund 2004).

EU-kommissionen, *En ny turistpolitik för EU: Mot ett stärkt partnerskap för turismen i Europa*, svensk översättning hämtad från http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sv/com/2006/com2006_0134sv01.pdf (Bryssel 2006).

EU-kommissionen, *Agenda for a Sustainable and Competitive European Tourism*, hämtad från http://destinet.ew.eea.europa.eu/policies_resources/fo1242580/ECagenda_for_ST-231007.pdf (Bryssel, 2007)

Grundberg, Jonas, *Kulturarv, turism och regional utveckling*, ETOUR R 2002:9 (Östersund 2002).

Grundberg, Jonas, »Kulturturism – risk eller möjlighet«, *I kulturarvets fotspår – nya möjligheter för svensk turism*, Frimodig, Christina (ed) ETOUR P 2003:17 (Östersund 2003).

Handlingsprogram för friluft-, natur- och kulturfrågor, (STF 2006).

Håkansson, Pia, *Turism i södra Storsjöbygden. En inventering av kultur- och naturresurser samt förslag på utvecklingsmöjligheter*, UCAB (Svenstavik 1995).

Hörnsten Friberg, Lisa, »Inkomster från landsbygdens attraktioner – hur är det möjligt?«, *Attraktivitet – hur och för vem?. Kultur, natur och kulturarv som framgångs-*

faktorer och intressekonflikter. Tvärsektoriella seminariedagar i Sunne 19–20 oktober 2005. RAÄ Rapport 2005:5 (Stockholm 2005).

Hörnsten Friberg, Lisa, *Naturturismen i Värmland – markägande och turistföretagande*, ETOUR U 2004:21 (Östersund 2004).

Industrihistoria. Museer och kulturmiljöer i Jämtlands län, folder utgiven av föreningen Forum för industrihistoria 2006.

Jämtland-Härjedalen turistförening, *Strategi för turismen i Jämtland & Härjedalen* (Östersund 200?).

Jämtlands läns landsting & Kommunförbundet Jämtlands län, *Kulturprogram för Jämtlands län* (Östersund, 2003).

Kilander, Svenbjörn, »Luftburen hälsa«, artikelserie i Östersunds-Posten dec 2002 – jan 2003.

Kulturarvet som resurs för regional utveckling, CERUM Working Paper 49:2002 (Umeå 2002).

Kulturturism – strategier och kvalitetskriterier (sammandrag av seminarium vid ETOUR, hämtat från www.etour.se/nyheter/5.82d37f497508cfff12.html.printable 2006-01-20).

Landstingsförbundet, *Regionala kvalitetsguider*, preliminär version 1994-05-27.

Ljungdahl, Ewa, *Kulturturismen i norr – en inventering*, ETOUR WP 1999:3 (Östersund 2003).

Loock, Johan, *Turismens miljöer. Historia, anläggningar och företeelser i Jämtlands län*, Länsstyrelsen Jämtlands län, Kulturmiljöer i Jämtlands län. Rapporter och utredningar 2001-1 (Östersund, 2001).

LRF, *De gröna näringarnas nya affärsmöjligheter – nuläge och framtid*. Sammanfattning av rapporten »De gröna näringarnas nya affärsmöjligheter – nuläge och framtid«.

LRF, *Med gården som bas – se nya affärsmöjligheter* (Stockholm 2007).

LRF i Jämtland, »...och den grönskande framtid är vår...«. *Vision för de gröna näringarna i Jämtlands län år 2010*.

Länsstyrelsen Gävleborgs län, *Turismen ger tillväxt. Redovisning av uppdraget att föreslå åtgärder för en positiv turismutveckling i Gävleborgs län* (Gävle 2005).

Länsstyrelsen Jämtlands län, *Fjällprogrammet i Jämtlands län. Regionalt miljö- och hushållningsprogram för fjällen i Jämtlands län* (Östersund 2005).

Länsstyrelsen Jämtlands län, *Regional utvecklingsstrategi för Jämtlands län* (Östersund 2006).

Länsstyrelsen Jämtlands län, *Regionalt tillväxtprogram Jämtlands län 2004–2007 (RTP)* (Östersund 2003).

Länsstyrelsen Jämtlands län, *Visitors centers – utveckling av upplevelseturism i Jämtlands län* (Östersund 1990).

Länsstyrelsen Västerbottens län, *Sevärt i Västerbottens län. Ett utvecklingsprojekt för natur- och kulturturism 1993–1999* (slutrapport), (Umeå 1999).

Länsstyrelsen Västernorrlands län, *Sammanfattning av förslag till nationell certifiering av naturguider*. Arbetsmaterial, NEST-projektet 2007.

Länsstyrelsen Östergötlands län, *Svenska naturreservat och nationalparker – en outnyttjad resurs!*, rapport från konferens 14–15 februari 2006.

Müller, Dieter, »Attraktioner i glesbygd – gömda, glömda eller ännu ej upptäckta«, ingår i *Attraktivitet – hur och för vem?. Kultur, natur och kulturarv som framgångsfaktorer och intressekonflikter*. Tvärsektoriella seminariedagar i Sunne 19–20 oktober 2005. RAÄ Rapport 2005:5 (Stockholm 2005).

Naturvårdsverket, *Nationella riktlinjer naturum i Sverige*, rapport 5376 (Stockholm 2004).

Naturvårdsverket, *Skyddad natur – en motor för regional och lokal utveckling. En främjande utvärdering av arbetet för hållbar regional utveckling genom skötsel och nyttjande av skyddade områden*, rapport 5504 (Stockholm 2005).

Nilsson, Per Åke, *Fjällturismens historia. En studie av utvecklingen i Åredalen*, Mitthögskolan TUR R 1999:1 (Östersund 1999).

Nutek, *Fakta om svensk turism och turistnäring. 2007 års upplaga* (Stockholm 2007).

Nutek, *Regionala utvecklingsprogram, RUP – ett metodutvecklingsarbete. Myndigheternas rapporter. Bilaga 1 till Slutrapport*, Info nr 063-2005 (Stockholm 2005).

Nutek, *Strategiskt system för utvecklingen av turistnäringen*. Nuteks förslag (Stockholm 2007).

Nutek, *Transporter och besöksmål. Rapport från RTS' Reseforum*. R 2007:09 (Stockholm 2007).

Pettersson, Robert & Müller, Dieter, »Sami Tourism Resources in Northern Sweden – An Overview with Canadian Comparisons«, *Going North. Peripheral Tourism in Canada and Sweden*, Sahlberg, Bengt (ed) ETOUR R 2001:6 (Östersund 2001).

Regeringen, *En nationell strategi för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007–2013*, Näringsdepartementet (Stockholm 2006).

Regeringen, *En politik för en långsiktigt konkurrenskraftig svensk turistnäring* (Prop. 2004/05:56).

Regeringen, *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag* (prop. 2004/05:150).

Riksantikvarieämbetet, *Attraktivitet – hur och för vem?. Kultur, natur och kulturarv som framgångsfaktorer och intressekonflikter*. Tvärsektoriella seminariedagar i Sunne 19–20 oktober 2005. RAÄ Rapport 2005:5 (Stockholm 2005).

Riksantikvarieämbetet, *Kulturarvet – Utvecklingsområde för svensk turism. Nuläge och åtgärdsprogram* (Stockholm 2002).

Riksantikvarieämbetet, *Kulturarvsturism. Strategi 2005–2007* (Stockholm).

Riksantikvarieämbetet, *Årsredovisning 2006*, hämtad från www.raa.se.

Rogers, Neil & Jonasson, Dan, *Reserapport och analys av det naturligt bästa i Skandinavien*, Ekoturistprogrammet 2006.

Rosenberg, Lennart & Wahlberg, Olof, *Lokal utveckling av turistdestinationer – en studie av utvecklingsprojektet Turism 2000*, ETOUR R 2004:14 (Östersund 2004).

SOU 2007:32, »Tillväxt genom turismnäringen. Betänkande av Utredningen om alternativa modeller för finansiering av ytterligare gemensam marknadsföring av Sverige som resmål« (Stockholm, 2007).

Statens Folkhälsoinstitut, *Hälsokonsekvensbedömning i fysisk planering. Fördjupning av översiktsplan för området Fyrvalla-Remonthagen, Östersund*, Statens Folkhälsoinstitut R 2007:18 (Östersund 2007).

Strömberg, Per, *Upplevelseindustrins turistmiljöer. Visuella berättarstrategier i svenska turistanläggningar 1985–2005*, akad. avh (Uppsala 2007).

Strömstads kommun, *Fördjupad översiktsplan för Koster. Program med mål, utgångspunkter och förutsättningar* (Strömstad 2007).

Sveriges kommuner och landsting, *Ökad turism = tillväxt och sysselsättning* (Stockholm 2006).

Tourism Site Network, *An Introductory Guide and Toolkit for Sustainable Destination Management* (Bryssel, 2006).

Tourism Sustainability Group, *Action for more Sustainable European Tourism*, hämtad från http://ec.europa.eu/enterprise/services/tourism/tourism_sustainability_group.htm (Bryssel, 2007).

Turistdelegationen, *Besöksmål i Sverige – analys av attraktivitet och regional utveckling under åren 1998 till 2003* (Stockholm 2005).

Turistdelegationen, *Guideutbildningar i Sverige 2004. Lokal-, Natur- och kulturguider* (Stockholm 2005).

Turistdelegationen, *IBIS 2002. Resultat från undersökningen om inkommande besökare i Sverige* (Stockholm 2003).

Turistdelegationen, *Innovationsprogrammet 2002–2005. Slutrapport* (Stockholm 2005).

Turistdelegationen, *Perspektiv på hållbart turistiskt företagande* (Stockholm 2004).

Turistdelegationen, *Turismens begreppsnyckel. En översikt över internationellt rekommenderade begrepp med definitioner för turism* (Stockholm 1995).

Urbán, Gabriella, Wickström, Johan & Wingård, Ida, *Mot en hållbar turism – med hjälp av befintliga kvalitetsprinciper*, D-uppsats Lunds universitet, inst. för Service Management (Lund, 2007).

Westergren, Anita, *Slutrapport till Gimå-projektets finansörer över projektets verksamhet åren 2002–2004* (Bräcke 2004).

Web-sidor, tidningsartiklar, muntliga uppgifter m.m.

www.ekoturism.org/ekoturismforeningen/safari/index.asp (2007-04-05)

www.ekoturism.org/ (2007-04-05).

www.naturesbasta.se/nb/index.asp (2007-04-05).

www.korpensoga.com (2007-05-03)

www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Arbete-med-friluftsliv/Planera-for-friluftsliv/Goda-skal-att-utveckla-svensk-naturturism/ (2007-06-07)

www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/europeiska_landskapskonventionen.html (2007-06-07)

www.eldrimner.com/1551.om_eldrimner.html (2007-06-15).

www.jamtli.com/3888.jamtli_historia.html (2007-07-26)

www.lrf.se/LrfNodeServlet?command=layout&n=3402 (2007-07-30).

www.z.lst.se/z/eu-program/strukturfondsprogram/

www.z.lst.se/z/amnen/lantbruk/landsbygdsprogram/

www.z.lst.se/z/eu-program/sverige-norge_program/

www.x.lst.se/x/Pressrum/Nyheter/2007/Lillbabs_o_Wikegard.htm (2007-08-21)

www.visitsweden.com/VSTemplates/MapSweden____64377.aspx (2007-08-21)

www.raa.se/cms/extern/press/237_miljoner_till_kulturmiljovard.html (2007-08-21)

www.naturvardsverket.se/sv/Lagar-och-andra-styrmedel/Ekonomiska-styrmedel/Sa-finansieras-naturvarden/ (2007-08-21).

www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/kyrkoantikvarisk_ersattning/index.shtml (2007-08-23).

www.unwto.org (2007-10-30)

<http://europa.eu/scadplus/leg/sv/lvb/n26107.htm> (2007-11-01)

E-post till Johan Loock från

Lena Sjölin, Svenskt kulturarv 2007-05-04.

Ove Hemmendorff, Jämtlands läns museum, 2007-06-18.

Dan Jonasson, Svenska Ekoturismföreningen 2007-11-13.

Tidningsartiklar

DN 2007-03-21, »Sverige 17:e bästa turistland«.

ÖP 2007-07-11, »Utländska turister strömmar till länet« (Linda Forsberg).

ÖP 2007-08-21, »Jämtland-Härjedalen en vit fläck på turistkartan« (Tord Andersson).

Muntliga uppgifter

Karlsson, Anders, Läns museet i Västerbotten, 2006-02-20.

Billow, Jan, Länsstyrelsen Jämtlands län 2007-07-27.

Florin, Agneta, Nutek 2007-06-09 och 2007-10-04.

Johansson, Malin, Länsstyrelsen i Gävleborgs län 2007-08-09.

Lundgren, Peter, Skogsstyrelsen 2007-06-05.

Pettersson, Robert, ETOUR (föredrag i Jönköping) 2007-05-11.

Zipsane, Henrik, Jamtli 2007-08-09.

BILAGA I

Definitioner

Det är viktigt att centrala nyckelbegrepp definieras. Här följer ett antal begrepp med tillhörande förklaring, som i vissa fall formulerats specifikt för denna strategi.

FN:s definitioner av turism och besökare:

Turism omfattar människors aktiviteter när de reser till och vistas på platser utanför sin vanliga omgivning för kortare tid än ett år för fritid, affärer eller andra syften.

Resenär är en person som reser i ett eller flera länder eller till en eller flera platser i landet där han/hon bor.

Begreppet *besökare* är grundläggande i hela systemet för turiststatistik och ansluter till definitionen av begreppet turism. Tre krav ställs för att en resenär ska kunna räknas som besökare:

- Resan ska gå till en plats utanför resenärens vanliga omgivning. Exkluderar regelbundna pendlingsresor, d.v.s. resor till och från hemmet för arbete eller studier.
- Den sammanhängande vistelsetiden på platsen för besöket ska vara högst ett år. Längre vistelsetid är bosättning.
- Huvudsyftet med resan ska vara annat än att utöva lönearbete som betalas av någon på platsen. Exkluderar arbetsmigration.

Turist är en besökare som övernattar på platsen för besöket.

Friluftsliv är vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling. (Naturvårdsverket)

Turism och *friluftsliv* är två begrepp som ofta nämns tillsammans. De är dock inte synonyma. Den som idkar friluftsliv på hemorten är inte turist. Den som idkar friluftsliv utanför hemorten är däremot turist.

Någon allmänt vedertagen definition av *natur- och kulturturism* finns inte. För denna strategi är det angeläget att ha ett så brett hållbarhetsperspektiv som möjligt. Natur- och kulturturism kan vitt definieras som människors aktiviteter när de reser och vistas utanför sin vanliga omgivning, med huvudsakliga syftet att ta del av natur- och kulturvärden. Vad vi menar bör ingå i en *hållbar* natur- och kulturturism framgår av strategins sex övergripande förhållningssätt.

De *entreprenörer* (inom natur- och kulturturism) vi avser i strategin kan vara stora såväl som små och uppträda som enskilda personer, företag, föreningar, stiftelser, kommuner m.m.

Med *ekoturism* menar vi ansvarsfullt resande som hjälper till att skydda naturmiljöer och stödjer lokalbefolkningens välbefinnande (WWF och Svenska Ekoturismföreningen).

Upplevelseindustri (upplevelsenäring) är ett samlingsbegrepp för människor och företag med ett kreativt förhållningssätt som har till huvuduppgift att skapa och/eller leverera upplevelser i någon form. (KK-stiftelsen. Definitionen används i t.ex. RTP för Jämtlands län.)

Begreppen *Natur- och kulturmiljövård* bör ses som två aspekter av samma helhet och bör därför inte, vilket ofta är fallet, bedrivs separat, utan tillsammans utifrån en helhetssyn på landskapet. De två begreppen handlar om att skydda och vårda värdefulla områden, arter, byggnader och spår av mänsklig verksamhet samt att möta människans behov att nyttja och uppleva våra natur- och kulturresurser.

Med *natur- och kulturarv* avses landskapets och människors gemensamma historiska och nutida kontext, i såväl materiellt som immateriellt avseende. Det kan handla om minnesmärken, traditioner, historier, berättelser, byggnader, platser, arter och sammanhang som finns i naturen eller skapats av människan, eller uppstått genom ömsesidig påverkan.

BILAGA II

Natur- och kulturturism i andra offentliga strategier och program

I strategin behandlas ett antal internationella/nationella och regionala/lokala program- och strategidokument med koppling till natur- och kulturturism. Urvalet har gjorts utifrån aspekterna att dokumentet ska vara framtaget i ett offentligt sammanhang, ha en aktualitet idag och uttrycka en inriktning för framtiden.

- *Global Code of Ethics for Tourism* (1999/2001)
- *International Cultural Tourism Charter* (2001) – Riksantikvarieämbetets strategi för kulturarvsturism 2005–2007
- Landskapskonventionen (2000)
- En ny turistpolitik för EU – mot ett stärkt partnerskap för turismen i Europa (2006) samt en europeisk Agenda 21 för turism (2007) (presenteras utförligare i strategins inledning)
- En samlad naturvårdspolitik (skr. 2001/02:173) (presenteras utförligare i strategins inledning)
- En politik för en långsiktigt konkurrenskraftig svensk turistnäring (prop. 2004/05:56) (presenteras utförligare i strategins inledning)
- Naturvårdsverket/Naturens bästa (kriterier antagna 2002)
- Framtidsprogrammet – Innovationsprogrammet – Strategiskt system för utveckling av turistnäringen (Nuteks förslag 2007)
- De svenska miljömålen (antagna första gången 1999).
- Regional utvecklingsstrategi för Jämtlands län (antaget 2006) (presenteras utförligare i strategins inledning)
- Regionalt tillväxtprogram för Jämtlands län 2004-2007 (RTP)
- Kulturprogram för Jämtlands län (antaget 2002)
- Regionalt miljö- och hushållningsprogram för fjällen i Jämtlands län (RMHP) (antaget 2005)
- Visitors centers – utveckling av upplevelseturism i Jämtlands län (Länsstyrelsen i Jämtlands län 1990)
- Strategi för turismen i Jämtland och Härjedalen (Turism 2000)
- Designprogram för västra Härjedalen (färdigställt 1993)

Global Code of Ethics for Tourism

Global Code of Ethics for Tourism (nedan benämnd Global Code) antogs av UNWTO (*United Nations World Tourism Organisation*) 1999 och två år senare, 2001, av FN:s generalförsamling. UNWTO är FN:s organ för turism, som med sina 157 medlemsländer och mer än 300 institutionella medlemmar kan fungera som en global aktör vad gäller kunskaps- och policyfrågor inom turism. Inget nordiskt land är medlem i UNWTO.¹

1. Uppgifter om UNWTO och Global Code är hämtade från www.unwto.org

Global Code är ett fullödigt dokument som behandlar etiska frågor kring turism. Dokumentet är strukturerat i 10 huvudrubriker (articles) och sammanlagt 48 punkter. Huvudrubrikerna är i sammanfattning (svensk översättning saknas):

1. Turism som ett sätt att bygga ömsesidig förståelse och respekt mellan människor och samhällen
2. Turism som ett verktyg för individuellt och kollektivt förverkligande
3. Turism och hållbar utveckling
4. Turism som en brukare och gynnare av kulturarvet
5. Turism som gagnar lokalsamhället
6. Turismentreprenörers ansvar och skyldigheter
7. Alla människors rätt att vara turister
8. Turisters rätt att röra sig fritt
9. Rättigheter för arbetare och entreprenörer inom turismindustrin
10. Implementering av Global Code

International Cultural Tourism Charter – Riksantikvarieämbetets strategi för kulturarvsturism

Riksantikvarieämbetets (RAÄ:s) strategi för kulturarvsturism, perioden 2005-2007 ansluter till *International Cultural Tourism Charter* (nedan benämnd Deklarationen). År 1999 undertecknade de 107 medlemsländerna i ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*) etiska regler för turism. Deklarationen har sedan undertecknats av WTO och FN:s generalförsamling.

Deklarationen i sammanfattning:²

- Vår natur och vårt kulturarv är en resurs. Turism skapar möten mellan människor och ger möjligt till upplevelser och ökad förståelse för platser och olika kulturer.
- Utvecklingen av kulturturism ska vara hållbar och ske med varsamhet.
- Tillgänglighet och besöksinformation av hög kvalitet är viktigt.
- Utvecklingen av kulturturism ska ske med respekt för, och i samarbete med lokalbefolkningen.
- Turismen ska gagna lokalsamhället i ekonomiskt, socialt och kulturellt avseende.
- Turismen ska utgå från platsens egna särdrag och förutsättningar.

RAÄ:s strategi för kulturarvsturism är sammanfattad i sex punkter. Varje punkt har i strategin konkretiserats utifrån RAÄ:s verksamhet, t.ex. RAÄ:s egna fastigheter (ej medtaget här):

- Lyfta fram goda exempel
RAÄ ska bedriva ett publikt arbete i enlighet med de direktiv och kulturpolitiska mål som regering och riksdag fastslagit. Det publika arbetet ska hålla hög kvalitet och genom att utgöra goda exempel bidra till att utveckla arbetet med kulturarvsturism i landet.
- Föra kontinuerlig dialog med omvärlden
RAÄ ska arbeta övergripande med alla frågor som rör användandet och bruket av kulturarvet för olika former av publika ändamål – folkbildande eller kommersiella – samt skapa förutsättningar för framgångsrik samverkan.

.....
2. Officiell svensk översättning saknas ännu.

- Öka medvetenheten om kulturarvs- och historiebruk
RAÄ skall initiera och stödja forskning och kunskapsuppbyggnad som ger oss nya perspektiv på och fördjupad kunskap om hur kulturarv definieras och värderas.
- Bidra till regional hållbar utveckling
RAÄ ska verka för att kulturarvet och kulturmiljön på ett medvetet och varsamt sätt används i regionalt och lokalt utvecklingsarbete så att långsiktig och hållbar ekonomisk utveckling möjliggörs och kulturarvets roll i den regionala utvecklingen tydliggörs.
- Initiera förnyelse och metodutveckling
I samverkan med företrädare för besöksnäringen ska RAÄ arbeta för att nya former av bruk och användande av kulturarvet växer fram, former som berikar och fördjupar upplevelserna av kulturmiljön utan att skada eller förstöra dess kulturhistoriska värden.
- Skapa samverkan och respekt
RAÄ ska delta i diskussionen kring hur kulturarvet kan utgöra en resurs för turismen på central, regional och lokal nivå samt lyfta fram goda exempel på »bevarandebruk« av kulturarvet. Kulturarvsturism är en praktik där människors och besöksnäringens intressen måste mötas upp på ett positivt och respektfullt sätt.

I RAÄ:s arbete med kulturarvsturism är samverkan med andra myndigheter och organisationer på central och regional nivå viktig, men även samverkan på internationell nivå. RAÄ:s ambition är att aktivt medverka i internationella kulturturistiska nätverk och organisationer samt delta i Sida:s, UNESCO:s och ICOMOS:s arbete med att stödja och främja god kulturarvsturism i världen.

Landskapskonventionen

Riksantikvarieämbetet har regeringens uppdrag att ta fram ett förslag till hur den europeiska landskapskonventionen kan genomföras i Sverige. Landskapskonventionen har kommit till på initiativ från Europarådet och syftar till att lyfta fram det europeiska landskapet och dess betydelse samt att säkerställa »det gemensamma landskapsarvet«. Konventionen slår fast landskapets betydelse för människor och gör ingen åtskillnad på natur och kultur, stad och land, eller på vad som traditionellt ansetts som vackra och fula landskap. Konventionen har också en tydlig demokratisk dimension så till vida att den understryker landskapets sociala värden och människors möjlighet att aktivt delta i värdering och förvaltning av landskap. Även landskapets betydelse som ekonomisk resurs poängteras. Konventionens definition av landskap är »ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer«. Sverige har skrivit under konventionen, men ännu inte ratificerat den.³

3. För mer info om RAÄ och landskapskonventionen, se www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/europeiska_landskapskonventionen.html (hämtad 2007-06-07)

Naturvårdsverket – Naturens bästa

Naturvårdsverket (NV) presenterar sin syn på naturturism på myndighetens hemsida under rubriken *Goda skäl att utveckla svensk naturturism*.⁴ NV skriver att basen för naturturismen är en väl bevarad natur och ett gott bestånd av arter. För att naturturismen ska lyckas är följande viktigt:

- Företag och kommersiellt gångbara produkter tar hänsyn till miljö-, kulturmiljö- och naturvård.
- Turismen utvecklas med en lokal dimension och anknytning – lokala entreprenörer, lokala livsmedel, lokala guider – och att den på så sätt ger tydligt mervärde i den lokala ekonomin.
- Arrangemang, produkter och företag är miljö- och kvalitetssäkrade i etablerade och trovärdiga system.

NV slår fast att nationalparkerna och naturreservaten utgör naturturismens »grundbul-tar«. För att berika naturupplevelsena har NV sedan 1973 byggt upp naturum runt om i landet. Naturum kan sägas vara en svensk version av den internationella beteckning-en visitor centre. NV äger varumärket och godkänner vilka anläggningar som får kalla sig naturum. Idag finns 28 »godkända« naturum runt om i landet.⁵ NV ser naturum som ett viktigt medel att förmedla kunskap, berika allmänhetens friluftsliv och inspirera till besök i naturen. Genom information förenas bevarande med hållbart nyttjande för friluftsliv och naturturism. För naturum finns särskilda riktlinjer framtagna.⁶

Naturvårdsverket ser friluftslivet och naturturismen som ett medel att åstadkomma god miljö och en hållbar utveckling. Friluftsliv och naturturism bidrar till att:

- fritiden utnyttjas på naturens egna villkor
 - öka förståelsen för miljövard, naturskydd och behovet av att bevara biologisk mångfald
 - skapa ömsesidig förståelse mellan de yrkesmässiga brukarna av naturen och allmänheten
 - öka förståelsen för hur människan använt sig av och påverkat naturen i ett kulturhistoriskt perspektiv
 - sprida kunskap om hur människan påverkar det ekonomiska samspelet i naturen
 - främja en samhällsutveckling i större harmoni med naturen och naturresurserna
- NV har inte tagit fram en uttalad strategi för naturturism motsvarande Riksantikvarie-ämbetet, men hänvisar på hemsidan till Turistdelegationens rapport *Hållbar utveckling i svensk turistnäring* samt till Ekoturismföreningen/Naturens bästa. Naturvårds-verket anser att märkningssystemet Naturens bästa är ett stort steg framåt för att långsiktigt utveckla hållbar turism.

4. www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Arbete-med-friluftsliv/Planera-for-friluftsliv/Goda-skal-att-utveckla-svensk-naturturism/ (hämtad 2007-06-07).

5. Begreppet »kulturum« används för besöksmål inom projektet Sevärt i Västerbotten som en kulturhistorisk motsvarighet till »naturum«.

6. Senast reviderade 2004. (Naturvårdsverket rapport 5376.)

Naturens bästa

Naturens bästa är en kvalitetsmärkning av ekoturismföretag⁷. Naturens bästa har sex grundprinciper:

- Respektera resmålet begränsningar – minsta möjliga slitage på natur och kultur. Ekoturism är att bevara istället för att förstöra det som besökaren kommit för att uppleva. Varje områdes ekologiska och kulturella bärkraft måste respekteras. Detta kräver goda kunskaper om resmålet hos arrangören, lokal närvaro och nära samarbete med andra aktörer.
- Gynna den lokala ekonomin. Ekoturism är att förankra turismen lokalt. Naturskydd blir lätt ett slag i luften om traktens människor är emot det. Att kunna dra nytta av turismen är ofta en positiv drivkraft. Varje arrangemang ska därför bidra till resmålet ekonomi – övernattnings på orten, lokala guider och lokalt inhandlade varor och tjänster. Ju mer desto bättre.
- Miljöanpassa hela verksamheten. Ekoturismarrangörer ska ligga i täten när det gäller miljöanpassning. Därför ska godkända arrangörer aktivt minimera resandets miljöbelastningar. Bland annat ska kollektivt resande uppmuntras, logianläggningar miljöanpassas, avfall sorteras och miljöbränslen prioriteras.
- Bidra aktivt till natur- och kulturskydd. Ekoturismen tar sitt ansvar för den biologiska mångfalden och unika kulturvärden. Det innebär att på något aktivt vis stödja naturskydd i olika former. Ekoturismarrangören samarbetar med en levande natur- och kulturskyddsopinion. Ett partnerskap till ömsesidig nytta.
- Satsa på upptäckarglädje, kunskap och respekt. Ekoturism är att resa med en nyfiken och respektfull attityd. Godkända arrangörer är duktiga värdar och kunniga guider, som bjuder på matnyttiga introduktioner, goda råd, vägledning och värdefulla tips. Gott värdskap och väl förmedlade kunskaper är ofta nyckeln till minnesvärda reseupplevelser.
- Kvalitet och trygghet på resan. Ekoturism är kvalitetsturism. Märkta arrangemang ska infra och gärna överträffa förväntningarna. Säkerheten tas på allvar och nöjda kunder är regel. Omvärlden ska veta att en godkänd ekoturismarrangör är en tillförlitlig partner.

.....
7. För bakgrundsinformation om Svenska Ekoturismföreningen och Naturens bästa, se kapitlet om natur- och kulturturism i länet och i övriga världen.

Framtidsprogrammet – Innovationsprogrammet – Strategiskt system för utveckling av turistnäringen

Framtidsprogrammet – Strategier för tillväxt i den svenska rese- och turistindustrin togs fram under åren 2000–2001 i ett samarbete mellan Näringsdepartementet, turismnäringens branschorganisationer och de nationella turistorganisationerna Turistdelegationen och Sveriges Rese- och Turistråd (numera VisitSweden).⁸

Framtidsprogrammet utgjorde en nationell strategi för turismnäringens utveckling och innehåller tre prioriterade affärsområden, fem utvecklingsområden och 24 insatsområden. Tre prioriterade affärsområden beskriver de delar av marknaden där Sverige har särskilt goda möjligheter att utveckla stark attraktions- och konkurrenskraft:

- affärsresande, med fokus på mötesindustrin
- evenemang, stora och internationella evenemang
- privatresande, främst kommersiella produkter och varumärken.

Fem generella utvecklingsområden bedömdes som kritiska för framgång och tillväxt i de prioriterade affärsområdena:

- forskning och utbildning,
- skatter och finansiering,
- infrastruktur,
- samverkan och
- varumärken.

Av 24 insatsområden behandlade ett hållbar utveckling. Inriktningen på åtgärder ska enligt programmet vara:

- Etablera ett tydligt gemensamt förhållningssätt genom ett fortsatt arbete med »Hållbar utveckling i svensk turistnäring« (Turistdelegationens rapport 1998).
- Skapa förutsättningar för att utveckla produkter som är tillgängliga och hållbara för resurserna skog, fjäll, vatten och kulturmiljöer.
- Skapa förutsättningar för starka industriella strukturer inom svensk turism för att säkerställa effektivt nyttjande av resurser.
- Utveckla system för miljömärkning av det svenska turismutbudet. Märkning av ekoturism skall ses som en spjutspets.

År 2002 gav regeringen Turistdelegationen i uppdrag att utarbeta ett program för att stimulera ökad innovationskraft inom turismnäringen och möjliggöra en del insatser och åtgärder som föreslagits i Framtidsprogrammet. *Innovationsprogrammet* delades in i fem processområden, varav Hållbar utveckling var ett av dem, och omfattade totalt 40,5 miljoner kronor. Flera projekt som delfinansierades genom Innovationsprogrammet, hade koppling till natur- och kulturturism. Det största projektet inom programmet, som stöddes med närmare 3 miljoner kr, var uppbyggnaden av kvalitetsmärkningssystemet Naturens bästa (se ovan).

År 2006 fick Statskontoret i uppdrag av regeringen att utvärdera Framtidsprogrammet. En del av Statskontorets kritik handlade om att Framtidsprogrammet varit dåligt förankrat, i synnerhet på regional nivå och bland turistföretagen. Programmet kom

8. Om Framtidsprogrammet, se också bilagan om målkonflikter samt (under)kapitlet om natur- och kulturturism i länet och övriga världen.

av många med tiden att uppfattas som otydligt och irrelevant. Statskontoret föreslog därför ett nytt system för samarbete kring turismutveckling mellan olika aktörer som bygger på tre forum:

- Forum för övergripande och centrala frågor (Centralt forum)
 - Forum för utveckling av den regionala turismen (Regionalt forum)
- Arbetet bör utgå från regionernas behov i stället för att nationella program ska implementeras på regional nivå och förenas med strukturfondsperioden 2007–2013. Statskontoret föreslår att Nutek ges ett särskilt uppdrag att arbeta med regionernas turismutveckling.
- Forum för samverkan mellan de närmast berörda intressenterna.

Arbetet med och erfarenheterna från det första och andra forumet bör kunna diskuteras bland de närmast berörda. Huvudsakliga syftet med det tredje forumet ska vara att olika intressenter kan informera varandra och förmedla gemensamma erfarenheter och synpunkter.

Nutek införlivade Statskontorets analys och förslag i rapporten *Strategiskt system för utveckling av turistnäringen* (2007). I de diskussioner som förts på Nutek kring Statskontorets utredning har bl.a. följande aspekter betonats:

- Vikten av politisk förankring på nationell och regional nivå
- Tydlighet och väl fungerande flöde i kommunikationen mellan aktörer på olika nivåer.
- Tydliga mål och tydlig ansvarsfördelning
- Långsiktighet
- Representativ sammansättning mellan olika aktörer i olika grupperingar
- Löpande uppföljning och utvärdering
- Vikten av ekonomiska och andra resurser för strategins genomförande

Nutek föreslår också att regeringen ger Nutek i uppdrag att utarbeta ett långsiktigt nationellt program (minst 2007–2013) för att möjliggöra operativa insatser som konkretiserar arbetet inom ramen för de tre forumen, motsvarande Innovationsprogrammet. Nuteks/Statskontorets förslag till strategi har ännu inte behandlats av regeringen.⁹

De svenska miljömålen

• Begränsad klimatpåverkan	• Hav i balans samt levande kust och skärgård
• Frisk luft	• Myllrande våtmarker
• Bara naturlig försurning	• Levande skogar
• Giftfri miljö	• Ett rikt odlingslandskap
• Skyddande ozonskikt	• Storslagen fjällmiljö
• Säker strålmiljö	• God bebyggd miljö
• Ingen övergödning	• Ett rikt växt- och djurliv
• Levande sjöar och vattendrag	
• Grundvatten av god kvalitet	

9. Enligt Agneta Florin, Nutek (2007-06-09 och 2007-10-04) förväntades att utredningen skulle behandlas i budgetpropositionen hösten 2007 tillsammans med utredningen SOU 2007:32. Så skedde dock inte, men Nutek har påbörjat ett arbetssätt i linje med utredningen vad gäller centrala – regionala frågor.

Riksdagen beslutade 1999 om 15 nationella miljö kvalitetsmål, vilka utökades med ett 16:e mål 2005. De nationella miljömålen med sina nationella och regionala delmål tydliggör den miljömässiga dimensionen av hållbar utveckling och innefattar både visionära mål på lång sikt och konkreta, mätbara mål på kort sikt. Miljömålen berör både natur- och kulturmiljön.

De regionala delmålen för Jämtlands län reviderades 2006. Inget mål är skrivet direkt för turismen, men flera mål berör direkt och indirekt turisternas landskap, dels upplevelsen av landskapet, dels kunskapen om det och dels nyttjandet av det. Tydligast gäller det målet *Storslagen fjällmiljö* med följande övergripande läns mål:

Fjällen ska ha en hög grad av ursprunglighet vad gäller biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Hänsyn till dessa värden ska tas så att de bevaras och utvecklas till gagn för en långsiktigt hållbar utveckling där människor idag och kommande generationer har möjlighet att leva och verka i fjällområdet. Goda förutsättningar för en långsiktigt hållbar rennäring ska eftersträvas.

De regionala delmålen inom Storslagen fjällmiljö handlar om Skador på mark och vatten, Buller, Bevara natur- och kulturmiljövärden, Åtgärder för hotade arter samt Skönhetsvärden.

Regionala tillväxtprogrammet (RTP)

I propositionen En politik för tillväxt och livskraft i hela landet (prop. 2001/02:04) tog regeringen initiativ till utarbetande av regionala tillväxtprogram (RTP). Idag finns en av regeringen framtagna nationell strategi för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning för perioden 2007–2013. Strategin har som en uppgift att vara vägledande för de regionala tillväxtprogrammen.

RTP för Jämtlands län 2004–2007 har som övergripande mål att öka företagens lönsamhet och omsättning i syfte att öka sysselsättningen. I RTP pekas fyra prioriterade insatsområden ut:

- Upplevelsenäringarna
- Skogen som resurs
- Distansoberoende tjänster
- Entreprenörskap

De regionala tillväxtprogrammen ska bidra till en ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar tillväxt. För att utvecklingen ska vara hållbar, måste planeringen samordnas så att utvecklingen går framåt inom samtliga områden. Turismen med sin mångfacetterade innebörd ses som en stor potential och är en förutsättning för många företag idag, dels inom besöksnäringen, men också för t.ex. tillverknings- och andra tjänsteföretag inom bl.a. friluftsliv, sport, design, mode, media, events och lokala profilprodukter.

De turistiska tillgångarna, enligt RTP, är i sammanfattning länets natur- och kulturlandskap, många stora evenemang, forskning och utbildning inom området samt länets relativt goda tillgänglighet avseende transporter, information och service. Tillgängligheten på alla plan behöver dock ständigt förbättras, liksom affärs- och produktutveckling och marknadsföring. Näringen behöver därtill mer tillämpad forskning som ger verktyg för analys, beslutsfattande, genomförande och utvärdering. Även kompetensutveckling och samverkan inom och mellan företag, forskningsinstitutioner och offentliga

aktörer betonas. Som rent ekonomiska åtgärder nämns förbättrad kapitalförsörjning och särskilda stöd till företag inom upplevelsenäringarna. En särskilt god möjlighet till utveckling och förbättring anses finnas inom sommarturismen utanför fjällvärlden.

I RTP:s föregångare, Regionala tillväxtavtalet, prioriterades turismnäringen. *Upplevelsenäringarna* ska förstås som en vidgning av begreppet turism och markera att det handlar om många vitt skilda verksamheter. »Näring« ska till skillnad från »industri« snarare associera till tjänster och »mjuka värden« än till byggnader och maskiner.

Kulturprogram för Jämtlands län

Kulturprogrammet för Jämtlands län antogs 2002 av landstinget och av länets samtliga kommuner. Visionen formuleras som att »Jämtlands län är en livskraftig region där alla har tillgång till kulturella upplevelser och möjlighet att själv skapa och uttrycka sig«. Programmet har en bred syn på kultur och ansluter ytterst till de nationella kulturpolitiska målen (beslutade 1974, reviderade 1996):

- **Yttrandefrihetsmålet:** Värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den.
- **Jämlikhetsmålet:** Verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande.
- **Mångfaldsmålet:** Främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar.
- **Självständighetsmålet:** Ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället.
- **Kulturarvsmålet:** Bevara och bruka kulturarvet.
- **Bildningsmålet:** Främja bildningssträvanden.
- **Internationaliseringsmålet:** Främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet.

Kulturprogrammet anger därtill två regionala inriktingsmål:

- Livskvalitet och
- Förnyelse

Förnyelsemålet är det mål som har tydligast koppling till kulturturism, entreprenörskap och samarbete mellan olika aktörer. Förnyelsemålet sammanfattas i fyra kärnsatser:

- Kulturpolitiken ska bidra till att utveckla de professionella, ideella och kommersiella nätverken samt de institutioner, föreningar, branscher och företag som är grunden för länets kulturliv.
 - Länet ska upplevas som attraktivt för kulturarbetare att leva och verka i.
 - I offentliga rum och miljöer och i landskapet ska den estetiska dimensionen och de långa tidsperspektiven finnas med i all planering.
 - Kulturpolitiken ska tillvarata de möjligheter som internationaliseringen, EU-medlemskapet och det mångkulturella perspektivet erbjuder.
-

Regionalt miljö- och hushållningsprogram för fjällerna i Jämtlands län (Fjällprogrammet/RMHP)

Regeringen gav 2002 länsstyrelserna i Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Dalarna uppdrag att ta fram ett gemensamt program för fjällområdet (Fjällprogrammet). Uppdraget redovisades 2005 i fem delrapporter, dels i ett länsgemensamt fjällprogram och dels i fyra länsspecifika program. Fjällprogrammet ska främja en långsiktigt hållbar utveckling inom fjällerna och syfta till att förena en positiv regional utveckling med miljöhänsyn och naturresurshushållning. Fjällprogrammet utgör därmed en syntes mellan Miljömålen och RTP.

Det slås fast att fjällens höga natur-, kultur- och upplevelsevärden är en stor tillgång och att det finns en stor potential för en ökad turism. Samtidigt pågår t.ex. rennäring och jord- och skogsbruk som ger upphov till olika intressekonflikter, inte minst kring användningen av mark och vatten. Fjällens relativt opåverkade natur är viktig inte bara i ett svenskt, utan även i ett internationellt perspektiv. Likväl finns i fjällkommunerna ett stort behov av ökad sysselsättning och förbättrade förutsättningar för tillväxt och välfärd.

Graden av exploatering, bl.a. i form av turism, är väldigt ojämnt geografiskt fördelad, med de två stora koncentrationerna i Åredalen respektive västra Härjedalen som de mest påtagliga exemplen. Det utgör en miljömässig fördel att koncentrera exploateringar till några begränsade områden. En ökad koncentration innebär dock ökade krav på åtgärder som minimerar påverkan på natur- och kulturmiljön och landskapsbilden samt reducerar de negativa effekterna av boende och transporter. En helhetssyn på hållbar utveckling blir extra tydlig och viktig i fjällvärlden.

Inom ramen för fjällprogrammet startades två utvecklingsinriktade processer i områden som bedömdes ha en stor potential för positiv utveckling. De områden som valdes ut var Frostviken i Strömsunds kommun samt Bydalen-Höglekardalen-Gråftåvallen i Bergs kommun. Arbetet i dessa områden innehöll följande moment:

- Bildandet av lokala partsammansatta arbetsgrupper
- Identifiering av möjligheter och hinder för tillväxt och utveckling
- Finna former för dialog och kommunikation mellan de berörda intressena i bygden, kommunen och länsstyrelsen
- Utarbeta förslag på konkreta idéer som kan bidra till en hållbar utveckling

Inom övriga delar av fjällområdet inriktades arbetet mot en mer överskådlig redovisning av befintliga förhållanden med en analys av hinder och möjligheter.

Bland det som framkom vid möten med de lokala grupperna, övriga fjällkommuner och med STF och JHT (Jämtland-Härjedalen Turism) nämndes bl.a. jakt- och fisketurism, samisk turism, vandringsturism, levande fjälljordbruk och fäbodas samt natur- och äventyrsturism som utvecklingsbara möjligheter. Hinder för utvecklingen ansågs bl.a. vara svårtillgänglighet, intressekonflikter, brist på kommunikationer, bäddar, personalbostäder, tid och personella resurser, problem med markupplåtelse och tillstånd på statens mark, krångliga regelsystem som motverkar småskalighet och lokala initiativ (t.ex. inom livsmedelshandling), brist på finansiärer, attitydproblem, vindkraftsutbyggnad (även nämnt som tillgång), riksintressen och Natura 2000, skogsavverkning inom känsliga, attraktiva områden samt principerna för folkbokföring som drabbar kommuner med många säsongsanställda. Bland tänkbara åtgärder nämndes ändrade regelsystem, förbättrad dialog och samverkan, förbättrad tillgänglighet, bättre marknadsföring, bättre lånemöjligheter och riskkapitalförsörjning, ökad styrning av skoter-

trafik, större trendkänslighet, genomförande av entreprenörsutbildningar och en aktiv planeringsprocess.

Utifrån RTP:s utpekande av Upplevelsenäringarna som ett fokusområde konstaterar fjällprogrammet att upplevelsenäringarna står för huvuddelen av tillväxtpotentialerna i fjäll och fjällnära områden. De stora destinationerna har en relativt god egen tillväxtförmåga. Här finns en mängd entreprenörer och företag med koppling till branschen. I övriga delar av fjällområdet finns förutsättningar att utveckla både befintliga småskaliga företag, men också att etablera många nya. Detta fordrar dock ett flertal stödjande insatser. Särskilt stor utvecklingspotential bedöms olika former av natur- och kulturturism ha i dessa områden.

Fjällprogrammet föreslår att en samlad lokal resurs- och utvecklingsplanering påbörjas inom de områden som idag saknar egen tillväxtförmåga. Detta för att dels överbrygga intressekonflikter och dels stimulera en hållbar tillväxt. Arbetsprocessen inriktas mot att:

- Öka samverkan och dialogen mellan olika aktörer (länsstyrelsen, kommun, markägare, turistföretag, rennäring, naturvårdare m.fl.)
- Utveckla former för ökat lokalt inflytande i fjällförvaltningen
- Utveckla planeringsmetoder som främjar dialog mellan olika intressen och där rumsliga aspekter på användningen av mark och vatten kompletteras med styrning i tid
- Utarbeta förslag på hållbart nyttjande som både främjar tillväxt och bevarande. I detta arbete ingår också att konkretisera de regionala miljömålen ytterligare så att de blir begripliga och accepterade hos de som bor och verkar i fjällområdena samt utarbeta förslag på kompletterande mål för de andra hållbarhetsaspekterna.

Ett pilotprojekt kring lokal förvaltning genomförs för närvarande i Frostviken. Projektet pågår t.o.m. 2007, och kommer sannolikt att ge resultat som är värdefulla även för denna strategi.

Beträffande företagande (entreprenörskap, kompetens) föreslås ett antal konkreta förslag på åtgärder:

- Mentorskap för företagsledare i mindre och medelstora företag. Ett gott stöd för företagare som ofta jobbar ensamma och utan något stöd ifrån andra.
- Enkel och gratis entreprenörskola som skapar nätverk och inte enbart riktar sig till arbetslösa. Det som finns idag är t.ex. »Företagsbyggarna« som räcker alldeles för kort tid, »Starta Eget« är företagsekonomiskt omöjligt och utgör ingen större lockelse.
- Entreprenörer behöver gödning för att växa. Regelbundet arrangerade studieresor skapar nätverk, ger kunskaper och tillför växtkraft hos den enskilde.
- Upplevelsenäringen kan också ta hit duktiga företagsledare från andra branscher att lära av och utvecklas med. Upplevelsenäringen kan också studera andra branscher för att se och lära.
- Stärk ALMI. Det bör finnas betydligt bättre kunskaper inom upplevelsenäringen för att kunna hjälpa företagare framåt. Skapa t.ex. idébank med rådgivning om hur nya idéer ska förvaltas och utvecklas. Där bör också kreativa idéer kunna matchas emot rätt personer för att ge idén möjlighet att växa.
- Samhället bör se till att korrekta beslutsunderlag finns i form av marknadsanalyser och attitydmätningar till fördel för såväl näring som offentliga myndigheter. På så sätt undviks många felsatsningar.

- Upplevelsenärningen behöver framöver inte i första hand marknadsföringsmedel utan mycket mera av koordinatörer (turistchefer) ute på destinationerna. Varenda destination har ett behov av en samlande kraft/person på orten som med gemensamma insatser utvecklar orten tillsammans med näringslivet.

Visitors centers – utveckling av upplevelseturism i Jämtlands län

Länsstyrelsen i Jämtlands län initierade 1989 en utredning med syftet att ta fram en plan för informationsanläggningar i länet. Utredningen hade också som en ambition att presentera en övergripande strategi för länets natur- och kulturturism. Det konstateras i utredningen att turister i allt högre grad efterfrågar genuina, högkvalitativa natur- och kulturupplevelser och att det finns en stor potential i att utveckla sommarturismen. Kärnan i utredningen är en beskrivning av det då i Sverige ganska nya begreppet *visitors center* (ViC), och hur och var dessa informationsanläggningar bör byggas upp i Jämtland och Härjedalen.

I utredningen från 1990 menar man att ViC:s bör placeras strategiskt ur kommunikationssynpunkt och på platser där höga natur- och kulturvärden sammanfaller. Strukturen av ViC:s bör ordnas hierarkiskt med en länsövergripande informationscentral placerad på Jamtli, i den tilltänkta nya museibygnaden (invigd 1995). Utredningen pekar utöver det ut ett antal platser/områden i länet där ViC:s bör anläggas och presenterar förslag på vilket innehåll respektive ViC bör ha.¹⁰

Naturinformation Frostviken och turistbyrån i Gäddede är ett slags visitors centre.

Foto: Eva Näsman

10. Enligt Jan Billow, tidigare verksam vid länsstyrelsen, innebar inte utredningen några direkta konkreta resultat, men att den indirekt bl.a. stöttade läns museets planer på ett nytt museum och det 1999 invigda Fjällmuseet i Funäsdalen. Fjällmuseet torde idag vara det främsta exemplet på ett Visitors center i länet.

Strategiplan Turism 2000

Under åren 1997-2000 bedrevs projektet *Turism 2000* i Jämtlands län. Det är ett av de mest ambitiösa turismutvecklingsprojekten som genomförts i landet och som byggts på utveckling genom partnerskap, lokalt självbestämmande, processinriktning, samverkan i nätverk och kluster m.m.

Projektet syftade till att genom samverkan och gemensamt strategiskt tänkande under en femårsperiod skapa en mer attraktiv och konkurrenskraftig turism. Som grund för strategin genomfördes lokala SWOT-analyser bland de 12 destinationer som deltog i projektet, samt en länsövergripande SWOT (behandlas i kapitlet om framgångsfaktorer och hinder). Utifrån dessa dokument utarbetades sedan Strategiplanen Turism 2000.¹¹ Strategiplanen kan sägas vara gällande strategi för Jämtland-Härjedalen Turism.¹²

VISION: Vi ska vara Norra Europas mest attraktiva kontrast till vardagen, byggd på äkthet, gästfrihet och närhet, under våra fem årstider.

PROFIL: Det nära Jämtland & Härjedalen – en mångfald av spännande och annorlunda upplevelser.

Resmål för starka, minnesvärda möten med vildmarken – fjällen, skogarna, vattendragen och myrarna – samt en levande, historisk kulturbygd.

MARKNADER & MÅLGRUPPER: Vi ska förstärka relationerna med befintliga kunder, för att öka merförsäljning och återköp. Därmed stärks kundens roll som ambassadör och marknadsförare.

Vi ska identifiera, prioritera och bearbeta de marknader och målgrupper, som attraheras av vår profil och våra naturliga förutsättningar.

Vi ska bearbeta prioriterade utländska marknader, genom samverkan i och mellan destinationer och/eller teman, bland annat med stöd av nationella och internationella samarbetsparter.

Vi ska prioritera de marknadssegment & målgrupper som bidrar till en långsiktig lönsam utveckling.

UTBUD, PRODUKTIONER & TILLGÄNGLIGHET: Vi ska ta tillvara den mångfald av utbud som finns, höja kvaliteten och göra det tillgängligt för våra marknader.

Vi ska framhålla våra starka dragplåster och varumärken.

Vi ska verka för och ta fram tydliga tematiska koncept, med kvalitetssäkrade, tillgängliga, bokningsbara, prissatta samt lönsamma produkter och paket.

Vi ska stimulera utvecklingen av befintliga och nya produkter för olika årstider och väderlek.

Genom ökad samverkan ska vi förbättra kommunikationerna till och inom länet.

11. Turism 2000 har beskrivits och analyserats av ETOUR (Rosenberg och Wahlberg 2004), som också studerat effekterna av projektet några år efter avslutandet. Rapporten visar att det varit svårt att förankra projektet. Hälften av respondenterna i ETOUR:s analys kände inte till projektet alls och bara tre (av de från början 13 destinationerna) kunde peka på tydliga positiva effekter av projektet.

12. Ett arbete har dock påbörjats inom JHT med en ny omfattande strategiplan – en slags fortsättning på Turism 2000 (»Turism 2020«). Projektmedel för arbetet har under hösten 2007 sökts ur EU:s strukturfonder.

ORGANISATION, ANSVAR & SAMVERKAN: Länets turismorganisation består av näringen, offentliga instanser och övriga intressenter.

Regional samordning ska ske utifrån lönsamhet och vår profil.

Länets turismorganisation ansvarar för att hålla länets gemensamma turistiska strategi levande och ska vara drivkraft i förankringsprocessen.

Länets turismorganisation ska skapa förutsättningar för samverkan samt för ökade kunskaper om marknader, målgrupper, konkurrenter, trender och tendenser.

Länets turismorganisation ska ta tillvara branschens intressen, regionalt och lokalt.

Destinationernas årligen reviderade SWOT-analyser respektive strategiplaner skall vara ingångsvärden för länets turistiska strategi.

»Länsstrategigruppens« medlemmar ska vara ambassadörer för länets turistiska strategi, ansvara för dess förankring och verka för förverkligande i den egna verksamheten.

Alla intressenter ska samverka för att öka tillgängligheten - genom att skapa förutsättningar för bokning, information, marknadsföring etc.

FINANS & EKONOMI: Alla aktörer, som drar nytta av att vi blir ett attraktivt besöksmål, ska bidra till finansieringen av våra gemensamma insatser.

Vi ska ha gemensamma nyckeltal som mäter och styr våra gemensamma insatser. Dessa ska konkretiseras och följas upp.

Vi ska konsekvent påvisa turismens betydelse för länet och dess utveckling.

PERSONAL & KOMPETENS: Respektive aktör ansvarar för sin utbildning.

Länets turismorganisation ska analysera och definiera relevanta utbildningsbehov, samt bidra till dess genomförande.

I vår strävan att behålla och utveckla kompetens, ska vi verka för kompetensförsörjning i syfte att erbjuda helårsarbeten.

INTERN MARKNADSFÖRING: Syftet med vår interna marknadsföring är:

- att skapa genomslag för länets turistiska strategi
- att öka förståelsen för turismens betydelse för länet samt
- att öka kunskapen om Jämtland & Härjedalen och dess utbud hos de som bor i länet, så att alla kan bli goda ambassadörer.

Vi ska långsiktigt och konsekvent, såväl intern som externt, relatera vårt agerande och våra beslut till länets turistiska strategi.

EXTERN MARKNADSFÖRING: Vår gemensamma externa marknadsföring ska vara långsiktig, tydlig, konsekvent och uthållig.

I vår gemensamma marknadsföring ska vi lyfta fram vår gemensamma profil, våra starka varumärken och teman.

För att stärka länets attraktionskraft, för såväl boende och besökare som övrigt näringsliv, ska vi verka för att all extern kommunikation bygger på vår profil.

KULTUR, NORMER & VÄRDERINGAR: Vårt agerande och bemötande av våra gäster ska bygga på

- stolthet över vår bygd och vårt utbud,
- äkthet och respekt, öppenhet och ärlighet samt
- igenkännandets glädje

...så att våra gäster åker hem som våra bästa ambassadörer.

För att uppnå detta ska vårt interna klimat präglas av:

- kundnyttan/gästen i centrum
 - helhetssyn och generositet samt
 - öppenhet för förändring, utveckling, ärlighet och respekt för varandra.
- Vi ska vårda vår turistiska tradition och vårt kulturarv.

Designprogram för västra Härjedalen och Åre

Arbetet med ett designprogram för att stärka västra Härjedalens attraktivitet för turister initierades i början av 1990-talet och integrerades i kommunens översiktsplan 1991. Designprogrammet färdigställdes 1993:

»Designprogrammet syftar till att ge konkreta råd och riktlinjer om hur Härjedalens genuina byggnadsstil kan tas till vara för att skapa attraktiva bymiljöer och ge området en egen särart och profil, som gör att besökaren trivs i området och känner att bymiljöerna samverkar med landskapet i övrigt. Målet bör vara att åstadkomma en miljö som hämtar sina karaktärsdrag ifrån västra Härjedalens egen byggnadstradition och tar tillvara den genuina, karga, enkla och nästan naturgivna byggnadsstil som fjällbonden skapat genom århundraden. Denna byggnadsstil harmonierar väl med landskapet och fjället och har därmed förutsättningar att skapa en egen sammanhållen profil för området som både besökaren och ortsbos uppskattar.«

Designprogrammet innehåller råd och riktlinjer kring hur ny bebyggelse bör utformas för att överensstämma med det som anses vara Härjedalens traditionella byggnadskultur och ge besökarna en bra helhetsupplevelse. En bebyggelsehistorisk rapport från Jämtlands läns museum och länsstyrelsen utgjorde underlaget för riktlinjerna.

Strategisk design, i det här fallet med kulturhistoriska förtecken, har av allt att döma varit en stor framgång för turismen i västra Härjedalen. Programmets genomslagskraft inom kommunal planering och allmänt medvetande har varit betydande. Designprogrammet skiljer sig på flera sätt gentemot andra program och strategier vad gäller turismutveckling, både vad gäller upplägg och innehåll. Designprogrammet har dock genom sitt resonemang kring »mjuka frågor« och konkreta råd och riktlinjer sannolikt fått en större konkret genomslagskraft och vunnit större acceptans hos fler människor, än många andra program inom området.¹³

I Åre togs också ett designprogram fram vid ungefär samma tid som i Härjedalen, vilket också införlivades i den kommunala översiktsplaneringen. Förebilder för både Åre och Härjedalen fanns i Alperna, där man medvetet arbetat för att skapa strategiska utformningsprogram. För Åres del var det nationalromantiken som valdes ut som destinationens speciella stil. I Åre handlade det dock mycket om att stävja en önskad byggtutveckling mot t.ex. hotell i en allmän alpstil och inte lika mycket om att nyttja kulturarvet som en strategisk resurs för att skapa en genuin helhetsmiljö. Byggandet i Åre under de senaste åren har präglats av både internationell modernism och en mer lokalt färgad byggnadstradition, varför designprogrammets genomslag inte varit lika genomgripande som i Härjedalen.¹⁴

Knutsallar på den medeltida boden i Eggen – en bild av Härjedalens byggnadstradition.

Foto: Jesper Larsson

13. I Strömberg 2007 förs ett resonemang kring hur en viss del av ett kulturarv valts ut i syftet att skapa en regional profil. Föreställningen om den »genuina« härjedalska byggnadstraditionen legitimerades av två institutioner, länsstyrelsen och länsmuseumet, och blev ett viktigt redskap för att utveckla en turistdestination.

14. Se även här Strömberg 2007.

BILAGA III

Målkonflikter mellan natur, kultur och turism

Varför uppstår målkonflikter mellan natur-, kultur- och turismsektorerna, och hur kan man verka för att natur- och kulturresurser nyttjas på ett hållbart sätt?

I följande avsnitt diskuteras dessa frågeställningar utifrån några svenska politikområden som på olika sätt berör natur- och kulturturism. Ett utförligare resonemang kring detta förs i rapporten *Målkonflikter mellan natur, kultur och turism i hållbart utvecklingsarbete*. I rapporten presenteras även några nationella exempel som visar hur man kan arbeta med natur, kultur och turism med hänsyn till såväl hållbarhet som utveckling.

Natur- och kulturturism som hot respektive möjlighet

Turismnäringens beroende av natur- och kulturmiljöer får anses vara oomtvistat. Natur- och kulturresurser må vara avgörande för turismnäringens utveckling, men samtidigt är de i olika avseenden resurser bortom näringens kontroll. Ett delvis förändrat tänkande kring förvaltningen av natur och kultur skapar nya möjligheter för turismnäringen att utvecklas. Det innebär också nya möjligheter att arbeta med upplevelsevärden i planering, förvaltning och kommunikation av natur och kultur.

I Sverige, liksom i många andra delar av världen, går vi mot en tid där allt färre ska försörja allt fler. Detta förutsätter tillväxt, och inte sällan nämns turism och besöksnäring som en väg att öka ett områdes attraktionskraft och skapa regional tillväxt. Det som ska ge näring till denna tillväxt utgörs till stor del av landets natur- och kulturresurser.

I vissa fall kan den kommersiella turismen utgöra en förutsättning för ett aktivt bevarande av natur och kultur. Samtidigt lär oss exempel från historien och omvärlden att en felaktigt utvecklade turism även kan leda till negativa effekter såväl ekonomiskt och miljömässigt som sociokulturellt. Flera olika aktörer med delvis olika intressen gör att det kan uppstå målkonflikter kopplat till utvecklingen av natur- och kulturturism. Möjligheter och risker tillsammans med en närmare koppling mellan å ena sidan förvaltningen av natur- och kulturresurser, och å andra sidan turismnäringen skapar ett fortsatt stort behov av kunskapsuppbyggnad.

Turismens effekter och hållbar utveckling

All turism får konsekvenser som vanligen brukar delas upp i ekonomiska, fysiska och sociala effekter av positiv och negativ karaktär. Traditionellt har de ekonomiska effekterna lämnats stort utrymme. Här ställs positiva effekter som ökad sysselsättning, intäkter och breddad ekonomisk bas mot exempelvis prisstegring, ökade säsongsvariationer och att vinsten ibland hamnar hos stora aktörer baserade på annat håll. När det kommer till fysiska effekter (miljöeffekter) ställs möjligheten att öka besökarnas intresse och kunskap om hållbar miljö mot buller, slitage, utsläpp och nedskräpning.

De sociala (sociokulturella) effekterna är ofta subjektiva och svåra att mäta och värdera. När det gäller natur- och kulturturism märks bland de positiva effekterna utökade nätverk, förbättrad självkänsla, och förbättrad lokal service. På den negativa sidan kan nämnas ökad kriminalitet och otrygghet, att man inte känner sig hemma i sin egen boendemiljö samt risker för en överkommersialisering (»disneyfiering«) av den lokala kulturen.

Många gånger är det just dessa presumtiva eller faktiska effekter som skapar konflikter i gränssnittet mellan natur, kultur och turism. Ibland är riskerna uppenbara och lätta att bestämma, ibland svåridentifierbara eller svåra att mäta och värdera. Hur olika intressenter uppfattar situationen och interagerar avgör till stora delar konfliktens allvar. Självfallet finns effekterna där oavsett om motstående intressen skapar konflikt kring dessa eller inte. Flera av turismens effekter, som exempelvis ökad kommersialisering, kan ses som antingen positiv eller negativ beroende på vem betraktaren är.

En stor utmaning för ett hållbart utvecklingsarbete ligger i att skapa goda förutsättningar för turism och samtidigt reglera dess effekter.

Målkonflikter ur ett miljövardspolitiskt perspektiv

Utvecklingen av hållbar naturturism kopplar politiskt närmast till det miljövardspolitiska politikområdet. Det kan sägas finnas en inneboende målkonflikt i mötet mellan naturturism och miljövard; den fysiska miljöns kvaliteter hör till turismens förutsättningar, samtidigt som turismen på olika sätt påverkar och förändrar densamma.

Målkonflikten mellan bevarande och nyttjande uppfattas olika av olika aktörer, vilket i sin tur påverkar hur målkonflikter hanteras. Transportsystemens miljöeffekter i form av utsläpp till luft, buller, konsumtion av ändliga resurser och så vidare kan antingen bokföras på turismen eller på transportsektorn. Fokus när det gäller miljöanpassning av turism och de stora förhoppningar som naturvården förefaller knyta till ekoturism kopplas vanligen till överväganden om miljöpåverkan och miljö kvalitet på destinationen. Här ligger *ekoturismens paradox*; en hög grad av miljöansvar och miljömedvetenhet i uppträdande och åtgärder på destinationen svarar inte självklart mot resurseffektiva och miljövänliga transporter till destinationen.

Miljövardspolitiken i allmänhet och därmed också naturvården har genom de av Riksdagen antagna 16 miljö kvalitetsmålen (miljömålen) fått en formulering i måltermer på det nationella politiska och övergripande retoriska planet. Naturvårdsverket (NV) har regeringens uppdrag att se till att de miljöpolitiska besluten genomförs. NV är också miljömålsansvarig myndighet för 10 av målen och har ett övergripande ansvar för miljömålsfrågor. Miljömålen formulerar i allmänna termer mål både för miljösektorer som luft, vatten o.s.v. och för olika landskapstyper. Det är framförallt inom »landskapsmålen« som tydliga målkonflikter med turismen, särskilt på destinationsnivå, gör sig gällande. Som uttryck för miljöpolitiska ambitioner och som underlag för t.ex. dialog med näringar kan miljömålen fylla en funktion. Om de emellertid skall »tillämpas« i tillståndsprovning uppstår två problem. Dels är målen och delmålen allmänt formulerade och därmed svåra att uttyda och omtolka till enskilda fall och verksamheter. Dels är det i många fall av formell provning inte möjligt att använda dem. Oklarhet tycks emellertid råda på denna punkt. Bland annat hävdar den ansvariga myndigheten, Miljömålsrådet, att kommuner använder målen i tillståndsprovning.

Ambitioner rörande miljö kvalitet som speciellt kan komma att skapa målkonflikter med turism är t.ex. för fjällen naturvårdens önskemål om att begränsa buller från flyg och snöskoter och att också skapa bullerfria områden i skärgårdarna. Strandskyddet

hör också till de uppenbara konfliktområdena såväl i kust- skärgårdsområden som längs inlandsvatten.

Instrumenten för att hantera konflikter mellan bevarande och brukande finns framförallt i Miljöbalken i form av olika typer av fredade områden men också i krav på hänsyn, på kunskapsunderlag i form av miljökonsekvensbedömning m.m. För all anläggningsberoende turism är också Plan- och bygglagens bestämmelser om fysiska planer och bygglov betydelsefulla. Därutöver finns en mängd sektorslagar och regelverk för den fysiska miljön som reglerar infrastruktur, jakt- och fiske, skogs- och jordbruk o.s.v. som alla mer eller mindre kan påverka utformning och villkor för naturturismen.

En av turismens paradoxer är att turisten betalar för att äta, bo, transporteras o.s.v. men inte för användningen av naturen och därmed alltså inte för resursen som skapar naturupplevelsen. I Sverige blir detta speciellt tydligt på grund av allemansrätten. Den offentliga naturvårdspolitiken har här entydigt varit att inträde till naturen eller andra former av avgifter på naturanvändning inte är önskvärda. Avgifter skall strikt hänföra sig till olika former av service som parkering, guidning och uthyrning av utrustning. Allemansrätten medför att reservatsinstrumentet ibland används för att få kontroll över besökarens aktiviteter t.ex. för att reglera eldning och tältning, för att kanalisera besökare bort från särskilt känsliga områden men därmed också för att ge besökare service i form av leder och spångar, fågeltorn, iordningställda platser för eldande och tältande o.s.v.

Målkonflikter mellan turism och naturvård uppstår alltså i sin allmänna form genom konflikter runt utnyttjande av naturen och naturresurserna. Andra aktörer i landskapet kan på ett avgörande sätt sätta premisserna. Exempelvis kan skogsbruk och gruvnäring öppna områden genom att skapa infrastruktur, men samtidigt göra dem ointressanta för vissa typer av turism. En fråga av stort intresse för fjällen idag är i vilken grad anläggningsturismen faktiskt är en förutsättning för den småskaliga naturturismen genom att skapa infrastruktur, locka besökare och också tillhandahålla en del av kundunderlaget.

*Sommarled inom Sånfjällets nationalpark som visar på markslitage och erosion.
Foto: Eva Näsman*

Målkonflikter i landskapet uppstår inte bara mellan olika markanvändningar utan också inom ramen för en viss kategori. Exempelvis återfinns målkonflikter inom aktiviteter som vandring och skidåkning i form av trängsel, eller mellan aktiviteter där t.ex. motoriserade aktiviteter kan störa icke-motoriserade aktiviteter där upplevelse av tystnad är ett mål (figur 1). En tydlig målkonflikt finns inom friluftsliv och naturvård, mellan rekreationspolitiken som en välfärdspolitik och turismen som en näringspolitik.

Resonemangen pekar på det självklara faktum att varken naturvård, turism, miljö eller andra begrepp som används för allmänna resonemang är entydiga. Målkonflikter uppstår såväl inom som mellan sektorer. Grundläggande för många aktiviteter och naturtyper är t.ex. motsättningen mellan motoriserad och icke motoriserad verksamhet; snöskoter kontra turskidåkning, motorbåtsbuller i skärgårdsområden och så vidare.

Värdet av information för att kanalisera turismen så att konflikter minskas är väl etablerad både i praktik och i forskning. Internationella erfarenheter av naturinformation av kvalificerat slag pekar dessutom på att »visitor centres« kan utgöra viktiga ingredienser i en destination baserad på naturresurser. Det svenska konceptet »naturum« har sannolikt potential att i ännu större omfattning än idag utvecklas som samarbetsarena för turism och naturvård.

Man kan från allmänna erfarenheter av svensk planering och miljövard våga resa hypotesen att konsensusanda och ovilja att tydligt artikulera intressekonflikter kan förhindra och försena ett reellt närmande mellan naturvård och turism. De positiva erfarenheterna av arbetet med exempelvis Fulufjällets nationalpark pekar på att erkännande och konkret hantering av målkonflikter å andra sidan kan leda till positiva resultat.

Naturvård och naturvärden i stort har också på senare år blivit en tydligare del av regionalt utvecklingsarbete, på samma sätt som kulturmiljövården och kulturarvet blivit det (se vidare nedan). Naturvårdsverket (NV) (och Riksantikvarieämbetet) har också bl.a. deltagit i ett metodutvecklingsarbete för de regionala utvecklingsprogrammen (RUP).¹ En av NV:s slutsatser i arbetet är att målkonflikter behöver uppmärksammas i det regionala utvecklingsarbetet och lösas utifrån respektive regions förutsättningar. NV understryker också att natur- och kulturarvet bör ses som möjligheter, och i vissa fall som viktiga drivkrafter för regional utveckling. T.ex. bör skyddade områden som drivkraft, med hänsyn tagen till bevarandeaspekter, uppmärksammas mer.

Målkonflikter ur ett kulturpolitiskt perspektiv

I linje med övriga politiska sakområden är den nationella kulturpolitiken organiserad som en sektor och sorterar under Kulturdepartementet på regeringsnivå. Den statliga förvaltningsmyndighet som skall förverkliga de nationella kulturpolitiska målen utgörs av Statens Kulturråd, som fördelar statligt stöd inom kulturområdet. Inom kulturmiljöområdet är Riksantikvarieämbetet ansvarsmyndighet.

Kultur, kulturarv och turism som samhällsfält har mycket starka beröringspunkter med varandra, vilket kortfattat beror på att turism, uppfattat som en social aktivitet, är ett sätt att tillägna sig kultur och kulturarv. Kultur och kulturarv blir därmed ett viktigt motiv för att turism skall uppstå. Turism i sin tur behöver förstås som ett av de centrala sätten för hur kultur och kulturarv konsumeras i västvärlden.

Även som politiska sakområden har kultur och turism beröringspunkter med varandra. Kulturpolitiken har som mål att bland annat främja internationellt kulturut-

1. Nutek 2005.

Turister i Bydalen framför Maria Thomassons kåta, cirka 1915. Turism har länge varit ett sätt att tillägna sig kulturarvet. Foto: Nils Thomasson /Jamtli Bildbyrå

byte, möten mellan olika kulturer, främja kulturell mångfald och bruket av kulturarv. En naturlig strategi för att göra detta för politikens del vore med hjälp av turismutveckling som strategi. Ur politisk synvinkel är det svårt att se några avgörande målkonflikter i denna kombination av ideella och kommersiella mål.

Vad gäller den övergripande kulturella och ekonomiska samhällsutvecklingen finns det en klar utvecklingstrend mot att de kultur- och näringspolitiska sakområdena kommer allt närmare varandra och har potential för att delvis konvergera. Det kulturella fältet genomgår omvandlingar, förändras och dras in i utvecklingen av en alltmer konsumtionsstyrd, postindustriell ekonomisk utveckling där en turism- och upplevelseindustri expanderar kraftigt och utvecklar en allt större betydelse. Denna utveckling hänger samman med utvecklingen av en alltmer konsumtionsstyrd, global ekonomi där tillväxten inte längre sker främst inom industriell produktion i västvärlden utan huvudsakligen inom tjänste- och servicesektorerna av samhället. Med denna utveckling blir

kultur i växande grad en del av en näring, med de paradoxer det medför för en sektoriellt skarpt uppdelad kultur- och näringspolitik, så som den ser ut i Sverige

Utveckling av turism på en plats, uttryckt som destinationsutveckling eller destinationsmarknadsföring, ingår som en del av en övergripande platsmarknadsföring. Platsmarknadsföring, sett som ett övergripande begrepp kan ju handla om att marknadsföra en plats för flera utvecklingsmål, som t.ex. att behålla och dra till sig nya affärsverksamheter och nya invånare samt att dra till sig konsumtion i form av turism. Det växande behovet av att marknadsföra platser för att behålla och dra till sig både produktion och konsumtion skapar nya krav på regional och lokal planering och ledning. Tidigare åtskilda områden som närings-, turismpolitik och i förlängningen kulturpolitik tenderar att närma sig varandra och ha potential för att bli delar av övergripande utvecklingsstrategier.

Till trots för de beskrivna beröringspunkterna mellan kultur och turism vad gäller kulturpolitiska målsättningar om bruk av kulturen och inom näringspolitik och regional utveckling, finns för närvarande mycket begränsad formell samverkan kring några klart uttryckta gemensamma politiska målsättningar på departementsnivå mellan Kultur- respektive Näringsdepartementet. Huvudintrycket är istället att på den högsta, nationella departements- och myndighetsnivån hålls de kultur- och näringspolitiska sakområdena isär och anses ha skilda innehåll och målsättningar, vilket de också delvis har.

På regional och lokal nivå skiljer sig däremot bilden av en tydlig gränsdragning mellan ett kultur- och ett näringspolitiskt sakområde. På regional nivå sammankopplas ofta kulturpolitiken till den regionala utvecklings-, tillväxt- och näringspolitiken och kultur kan rentav ses som en central faktor för utveckling av en regions attraktivitet, image och turism. Variationerna är dock mycket stora, allt ifrån regioner som definierar kultur som en av de centrala resurserna för en regions tillväxt och framtida utveckling till regioner som endast omnämner kultur i förbigående i tillväxt- och näringspolitiska dokument och program. På lokal, kommunal nivå flyter ofta närings- och kulturpolitik samman på ett pragmatiskt vis genom att till exempel kultur, fritid och turism samordnas och organiseras gemensamt både på en politisk och tjänstemannamässig nivå, men också i form av kommunala bolag som ofta bildas för att ta hand om turismfrågor.

Det kan konstateras att det finns ett visst inbyggt motsatsförhållande mellan de kultur- och näringspolitiska sakområdena, som är som tydligast på den överordnade nationella nivån. Den är inte direkt och öppet uttalad, men yttrar sig i att det trots att kultur- och näringspolitik har så många uppenbara beröringspunkter, inte finns någon närmare formell samverkan mellan politikområdena. Vad är det då som gör att de politiska fälten hålls isär?

En huvudsaklig »konfliktlinje« mellan närings- och kulturpolitik är att närings- och turismpolitik syftar till en kommersiell utveckling, medan kulturpolitik ses som uttryckligt icke-kommersiell. Denna motsättning, som är helt ideologisk till sin karaktär, är mycket stark och genomsyrar det kulturpolitiska fältet i Sverige.

Den svenska kulturpolitiken utvecklades som ett av de sista politiska sakområdena under inledningen av 1970-talet. Den utgick från ett kulturbegrepp som satte den institutionella högkulturen på ett självklart sätt i centrum och ställde denna i motsats till en kommersiell masskultur. Målet med politiken blev att bygga upp ett rikstäckande regionalt nät av kulturinstitutioner och verka för att dessa skulle göras tillgängliga för och nå alla medborgare i samhället. Denna politik ställdes i konflikt mot vad man såg som en kommersiell producerad masskultur av låg kvalitet, som politiken skulle vara ett medel mot. Trots stora omvandlingar och förändringar av det kulturella fältet, avseende hur kultur förstås, hur människor tillägnar sig den, dess kommersiella potential och i vilka nya former och strukturer den uppträder i, bibehåller den svenska kultur-

kare betoningen av *tillväxt* vilket gjort att den ibland benämns tillväxtpolitik. Den andra tendensen är *regionalisering* och kan sägas ha inletts med lanseringen av de regionala tillväxtavtalen. Regionaliseringen kan tolkas både som ett uttryck för centralmaktens önskan att avhända sig en del av ansvaret och som ett uttryck för en stark tilltro till regionernas förmåga att bäst formulera de åtgärder som stimulerar tillväxt inom respektive område.

Det finns en utarbetad turismpolitik för Sverige, vilken formulerades i propositionen *En politik för en långsiktig konkurrenskraftig svensk turistnäring* (Proposition 2004/05:56). Det övergripande målet för turismpolitiken är formulerat enligt följande: »Sverige ska ha en hög attraktionskraft som turistland och ha en långsiktig konkurrenskraftig turismnäring, som bidrar till hållbar tillväxt och ökad sysselsättning i alla delar av landet«. Målsättningen rymmer de två perspektiv turismpolitiken sägs ta som utgångspunkt, nämligen en näringsfrämjande och en Sverigefrämjande del. Den förstnämnda ligger uppenbart nära den generella näringspolitiken i målsättning genom betonandet av hållbar tillväxt och ökad sysselsättning. Den senare handlar om bilden av Sverige utomlands och bearbetning av internationella marknader, i huvudsak ett ansvarsområde för Sveriges Rese- och turistråd (numera VisitSweden AB), och lämnas här utanför redogörelsen.

Natur- och kulturmiljöer är resurser som utgör viktiga förutsättningar för snart sagt varje destinations möjligheter att locka besökare. Turismnäringen och de som främjar dess utveckling har med andra ord all anledning att uppmärksamma hur näringens utveckling påverkar dessa resurser. Omvänt kan man säga att turismnäringen har en stor betydelse för dessa resursers värde för människor. Detta genom att de skapar förutsättningar för besök och service, samt genom att de skapar upplevelser på basis av dessa resurser. Det är därför av intresse att se hur turismpolitikens näringsfrämjande del hanterar relationen till dessa resurser.

När regeringen preciserar sin politik på turismområdet kommer också frågorna om turismens inverkan på natur- och kulturmiljöer upp. Texten i propositionen pekar på de potentiella konflikter som turismnäringens utveckling i känsliga natur- och kulturmiljöer kan åstadkomma, konflikter i relation till areella och andra näringars anspråk på mark- och vattenresurser. Det talas också om att det behövs sättas upp gränser för turismens utveckling, men också om turismens potentiellt viktiga roll i skapandet av en hållbar utveckling.

Som en utgångspunkt observerar nämnda proposition marknadens betydelse i sammanhanget. En av de trender som lyfts fram är marknadens krav på hållbara produkter, en efterfrågan turismnäringen är nödd att förhålla sig till. Turistdelegationen har i en rapport på temat hävdad att hållbar turism handlar om att inte undergräva naturmiljö och lokala kulturer på vilken den bygger. Olika typer av miljöcertifieringar av turistföretag och turistprodukter illustrerar detta. Det bör dock inflikas att mycket av detta arbete fortfarande befinner sig i sin linda.

Ett annat uttryck för turismpolitiken är *Framtidsprogrammet* (Näringsdepartementet 2001). Programmet har tillkommit genom ett samarbete mellan privata och offentliga intressenter i turismnäringen och har de senaste åren fungerat som en övergripande strategi åtminstone på det politiska planet. Ett av de 24 insatsområdena handlar om att säkerställa en hållbar utveckling av svensk turism. Inriktningen skall enligt programmet vara att etablera ett gemensamt förhållningssätt, att utveckla produkter som är hållbara i förhållande till natur- och kulturmiljöer, skapa förutsättningar för att säkerställa ett effektivt nyttjande av resurserna och satsningar på miljömärkningar. Det kan idag konstateras att det nog är inom det sistnämnda området som den huvudsakliga aktiviteten pågår genom olika typer av ekoturismmärkning av turistprodukter. Några

övergripande formuleringar om hållbarhet innehåller inte dokumentet, vilket kan tyckas förvånande, men som nog också kan ses som ett uttryck för tillståndet i den svenska turismnäringen. Frågor om attraktions- och konkurrenskraft kommer helt enkelt före i den näringspolitiska sfären och hos turismnäringen i sig. (Se vidare kapitlet om andra offentliga strategier och program.)⁴

Den tydligaste programsatsningen, och det instrument till vilket också vissa ekonomiska resurser knutits, i förlängningen av Framtidsprogrammet är *Innovationsprogrammet* (Turistdelegationen 2003). Det övergripande målet är att skapa tillväxt. Det framhålls också inledningsvis att för att tillväxten skall vara långsiktigt hållbar måste satsningar ske på goda affärsmässiga grunder. Programmet har dock ett särskilt delprogram för hållbar utveckling och miljömärkning. Hållbarhet är också ett av de horisontella målen i detta liksom så många andra utvecklingsprogram.⁵

4. Statskontoret fick 2006 i uppdrag att utvärdera Framtidsprogrammet. Nutek har i princip införlivat utvärderingen i utredningen »Strategiskt system för utvecklingen av turismnäringen« (se vidare i strategidokumentet).

5. Turistdelegationen gav också 2004 ut en rapport kring målkonflikter inom turismnäringen, »Perspektiv på hållbart turistiskt företagande«. Rapporten tar upp flera goda exempel på hållbar turism och pläderar för de rent ekonomiska fördelar en satsning på hållbarhet ger.

BILAGA IV

SWOT-analyser genomförda av Länsstyrelsen i Jämtlands län den 28 februari 2007 respektive inom projekt Turism 2000

Styrkor (länsstyrelsen)

- Länet har stora naturgivna förutsättningar.
- Det finns en bred kunskapsbank i länet inom områdena natur, kultur och turism, t.ex. i form av länsstyrelsen, länsmuseum och fristående organisationer respektive av ETOUR och Mittuniversitetets turismutbildning.
- Länet har goda möjligheter till jakt, fiske och andra naturupplevelser.
- De lokala nätverk av mikroföretag som finns i länet.
- Småskalighet.
- Jämtlands natur är ett etablerat varumärke.
- Länet har en stor areal skyddade naturområden.
- Länet kan erbjuda tystnad.
- Bra marknadsfört och kartlagt fiske.
- Stark lokal/regional identitet i länet.

Styrkor (Turism 2000)

- Värdefulla naturmiljöer, med en varierad och dramatisk natur – med fjäll, skog, jordbruksbygd och vatten – som utstrålar lugn, stillhet och harmoni.
- Värdefulla kulturmiljöer, som speglar olika tider och näringar.
- Kommunikationer – Infrastrukturella förutsättningar finns, i form av bilvägar, järnvägar och flygplatser samt informationsvägar.
- Turistisk tradition – Turismen i länet har pågått i långt mer än hundra år.
- Varumärken – Länet äger flera starka varumärken gentemot vissa målgrupper.
- Utbud – I länet finns en mångfald av aktörer – stora och små – som tillsammans erbjuder ett brett och varierat utbud.
- Säsonger – Utbud finns för flera säsonger, med särskilt stark vintersäsong.
- Trygghet & säkerhet – blir allt viktigare i valet av resmål. Vi ligger långt framme.
- Evenemang – Förmågan och förutsättningarna att arrangera stora evenemang är god.

Svagheter (länsstyrelsen)

- Svagt intresse för kultur/kulturmiljö hos länets politiker.
 - Bristande kommunal planläggning beträffande natur- och kulturvården.
 - Skyltning är idag i många fall otillräcklig/föråldrad.
 - Det är glest mellan länets attraktioner.
 - Det är svårt att ta betalt för något som många uppfattar som gratis genom allemansrätten.
 - Lågt intresse för natur och kultur inom turismnäringen. Natur och kultur ses inte alltid som en besöksanledning.
 - Det saknas bra kanaler för marknadsföring.
-

- Länet har en låg andel skyddade kulturmiljöer.
- Dålig paketering/tematisering av resor.
- Svårt med kvalitetssäkring/certifisering.
- Dålig bredd på kompetens hos lokala, småskaliga entreprenörer.
- Brist på entreprenörer.
- Svårigheter att ta betalt för guidning jämfört med redskapsanknuten turism.
- Svårt att stötta entreprenörer med drivkraft.
- Bevarade och skyddade natur- och kulturmiljöer ses ofta som ett hinder för utveckling.
- Omsättningen av folk i branschen gör det svårt att nå en varaktig kompetenshöjning.

Svagheter (Turism 2000)

- Kommunikationer – Vi har för dåliga interna kommunikationer och för låg tillgänglighet. Länet upplevs dessutom av flera målgrupper som »långt borta«.
- Produkter – Det finns för få tillgängliga och prissatta produkter.
- Samverkan & samordning – Det är bristande långsiktig samverkan mellan de turistiska aktörerna på flera nivåer (företag, destinationer och offentliga instanser) kring exempelvis strategier och prioriteringar av utvecklingsresurser.
- Lönsamhet – Turismnäringen i länet uppvisar låg lönsamhet, vilket ger små investerings- och utvecklingsmöjligheter.
- Attityder & värderingar – För låg kunskap om turismens möjligheter och förutsättningar hindrar utvecklingen. Här finns också en för liten benägenhet att verkligen utveckla och förändra.
- Kompetens – vi har för litet faktaunderlag för långsiktiga beslut. Näringen är heller inte tillräckligt affärsmässig.
- Distribution & bokning – Vi har för dåligt utvecklade system för att nå marknader och målgrupper.

Hot (länsstyrelsen)

- Transporter i naturen.
- Balansen mellan tystnad/genuinitet och tillgänglighet.
- Nedläggning av turistbyråer, som i Bräcke för några år sedan.¹
- Varumärkens livslängd.
- Hemmablindhet. Svårt att se vad som är värdefullt/exotiskt i ett nationellt/internationellt perspektiv.

Hot (Turism 2000)

- Ovilja till förändring – Oviljan att förändra finns i attityder och värderingar hos alla turismens aktörer.
- Bristande miljöhänsyn vid all tänkbar utveckling, såsom slitage på natur och miljö eller vid produktutformning, vilket minskar våra konkurrensmöjligheter.
- Ett ohämmat nyttjande av våra naturliga tillgångar – med uteblivna eller små intäkter – sker på bekostnad av andra.
- Fortsatt bristande samverkan (se svagheter).
- Hård konkurrens – Internationaliseringen, tillsammans med en stark global expansion av turismen, leder till hårdare konkurrens.

.....
1. År 2002 utsågs Bräcke turistbyrå till landets bästa Gröna turistbyrå (av totalt 220 st.) En turistbyrå i Bräcke öppnades på nytt våren 2007.

- Politiska och ekonomiska faktorer – såsom valuta och ränteförändringar, inhemska skatter och regler m.m. – har negativ inverkan på vår relativa konkurrenskraft.
- Trender – Oförmåga att hantera ändrade resetrender och resemönster, exempelvis fler och kortare semesterperioder och bokningar med allt kortare varsel.
- Befolkningsminskning – En minskad befolkning missgynnar möjligheten till bibehållen samhällsservice, infrastruktur m.m.
- Infrastruktur – Bristande utbyggnad och underhåll av infrastrukturen minskar turismens möjligheter att vidareutvecklas.

Möjligheter (länsstyrelsen)

- Utnyttja erfarenheter från satsningar på lokal matproduktion och fisketurism.
- Sprida goda exempel inom nätverk.
- Analysera lyckade exempel.
- Utnyttja den stora efterfrågan på kvalitetsupplevelser genom att förena mat, natur och kultur, t.ex. på fäbodrar.
- Kultur/kulturmiljö som marknadsförare/dragare.
- Testa volontärverksamhet för ungdomar från övriga Europa/världen inom natur- och kulturturism.
- Utnyttja kunskapen hos utländska turistentreprenörer kring utländska turisternas önskemål.
- Bra natur- och kulturattraktioner gör att man som turist stannar längre.
- Bygga på och stötta lokala initiativ.
- Stötta och verka för nätverksbyggande och erfarenhetsutbyte för entreprenörer och verksamheter genom att skapa ekonomiska och personella resurser för detta.
- Samarbeta i projekt med t.ex. ETOUR.
- Öka kunskapen hos entreprenörer om länets natur- och kulturarv.

Möjligheter (Turism 2000)

- Samordning & samverkan – Vi kan förbättra samordningen av våra resurser och kompetenser, samt utveckla samverkan mellan länets aktörer (destinationer, näring och offentliga organ).
 - Kompetensnivå – Generellt kan vi höja kompetensnivån, med fokus på affärs- mässighet, omvärlds- och marknadskunskap samt vårt eget utbud.
 - Prioritering & positionering – Vi kan tydligare prioritera och positionera, såväl länets som destinationernas varumärken, på olika marknader.
 - Tillgänglighet – Vi kan utveckla tydliga, prissatta och tillgängliga produkter, koncept och paket, som bygger på våra naturliga förutsättningar (natur, kultur, historia, kompetens m.m.).
 - Kommunikationer – Vi kan förbättra våra kommunikationer inom, men också till länet. Vi kan också nyttja informationsteknologi bättre.
 - Ledig kapacitet – Stora delar av året kan vi ta emot betydligt fler besökare i befintliga anläggningar.
 - Tillväxt – Turismen är världens snabbast växande näring – världen krymper, transporterna blir snabbare, människor blir mer resvana och söker nya exotiska platser. Efterfrågan på natur- och kulturbaserade upplevelser ökar dramatiskt (tystnad, frihet, ren miljö och natur).
 - Politiska och ekonomiska faktorer – såsom valuta och ränteförändringar, inhemska skatter och regler etc. – har positiv påverkan på vår relativa konkurrenskraft.
-

Länsstyrelsen Jämtlands län

831 86 Östersund
Telefon 063-14 60 00
lansstyrelsen@z.lst.se
www.z.lst.se

